

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
BİTLİS EREN UNIVERSITY

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Graduate School of
Social Sciences

BİTLİS

Yukarı Dicle Havzası Erken Tunç Çağı

Ölü Gömme Gelenekleri

Bahar ELBİR

Yüksek Lisans Tezi

Arkeoloji Anabilim Dalı

Dr. Öğr. Üyesi Atiye Bahar MERGEN

T.C.
BİTLİS EREN/ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

YUKARI DİCLE HAVZASI ERKEN TUNÇ ÇAĞI ÖLÜ
GÖMME GELENEKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BAHAR ELBİR

DANIŞMAN

DR.ÖĞR. ÜYESİ ATIYE BAHAR MERGEN

AĞUSTOS 2021

BİTLİS

T.C
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “Yukarı Dicle Havzası Erken Tunç Çağı Ölü Gömme Gelenekleri ” başlıklı tezde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 18/ 08/ 2021

Bahar ELBİR

İLETİŞİM BİLGİLERİ:

E-posta: [REDACTED]

T.C
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

“Yukarı Dicle Havzası Erken Tunç Çağı Ölü Gömme Gelenekleri” başlıklı yüksek lisans tezi Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır. 18/ 08/ 2021

Tezi Hazırlayan

Bahar ELBİR

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Atiye Bahar MERGEN

Arkeoloji Anabilim Dalı Başkanı:

Doç. Dr. Yunus Levent EKİNCİ

T.C
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tez Kabul / Onay Sayfası

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı öğrencisi, Bahar Elbir tarafından hazırlanan “Yukarı Dicle Havzası Erken Tunç Çağı Ölü Gömme Gelenekleri” adlı Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 18/08/2021 tarihinde, saat 10.30’da yapılmış ve tezin oy birliği ile kabul edilmesine karar verilmiştir.

JÜRİ:

İMZA

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Atiye Bahar MERGEN
Bitlis Eren Üniversitesi, Arkeoloji Anabilim Dalı

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak YL / Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Başkan: Dr. Öğr. Üyesi Atiye Bahar MERGEN
Bitlis Eren Üniversitesi, Arkeoloji Anabilim Dalı

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak YL / Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Pakize ÇOBAN KARABULUT

Bitlis Eren Üniversitesi, Türkiye Cumhuriyeti Anabilim Dalı

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak YL / Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Doç. Dr. Aytaç COŞKUN

Dicle Üniversitesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak YL / Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun 28.07.2021 tarih ve 04 sayılı kararıyla jüri tarafından kabul edilmiş bu çalışmanın yüksek lisans tezi olarak kabulü onaylanmıştır.

T.C

Bitlis Eren Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Arkeoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2021

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Atiye Bahar MERGEN

Bahar ELBİR

**YUKARI DİCLE HAVZASI ERKEN TUNÇ ÇAĞI ÖLÜ GÖMME
GELENEKLERİ**

ÖZET

Ölüm, insanın var olduğu andan itibaren, mekân ve zaman değişse bile insanoğlunun değişmeyen tek gerçekliğidir. Ölüm gerçekleştiği anda ve sonrasında yapılan uygulamalar arkeoloji bilimi için maddi kalıntılar oluşturmaktadır. Bu kalıntılardan mezarlar ve mezarlık alanları, gömme biçimleri ve mezarlarda ele geçen buluntular, insan ve insan topluluklarının nasıl bir davranış sergilediklerini kavramak ve yorumlayabilmek açısından önemlidir.

Yukarı Dicle Havzası içerisinde Erken Tunç Çağı'na tarihlendirilen mezar ve mezarlık alanlardan oluşan dört arkeolojik alan araştırılarak bölgede yaşayan toplumların ölü gömme ve anma ritüellerine ilişkin izler ele geçen bulgularla anlam kazanmıştır. Havzada yer alan mezar alanlarının konumları ve sayıları açısından kendi içerisinde yerel farklılıklar görülmektedir. Mezar buluntuları ve mezar tipleri açısından da değerlendirildiğinde ortak özellikler göstermesine rağmen birçok farklılık da tespit edilmiştir. Ölü gömme adetleri ele alınırken öncelikle kendi içerisinde bir değerlendirme yapmak daha sonra yakın coğrafya ile olan benzerlik ve farklılıkların tespit edilmesi amaçlanmıştır. Mezar tipolojisi ve mezar buluntuları, Fırat ve Habur Havzaları ile benzerlikler göstermesine rağmen, çeşitlilik açısından farklılıklar olduğu görülmektedir. Bölgenin Mezopotamya, Doğu Anadolu, Kuzey Suriye ile de benzer özellikler taşıdığı ve sosyal bir ilişki ağı içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Erken Tunç Çağı, Yukarı Dicle Havzası, Ölüm, Gömü, Mezar.

Repuclic of Turkey

Bitlis Eren University Graduate School of Social Sciences

Department Archaeology

Master Thesis, Temmuz 2021

Supervisor: Assoc. Dr. Atiye Bahar MERGEN

Bahar ELBİR

**EARLY BRONZE AGE, BURIAL TRADITIONS IN UPPER TIGRIS
BASIN**

ABSTRACT

Death is the only unvarying reality of human beings from the moment of existence, even though the setting and time alter. The practices made at the time of death and afterwards establish the tangible remains for the science of archeology. These remains are important at the behavior of people and human communities in tombs and burial areas, burial styles and finds found in tombs.

The traces of the burial and commemoration rituals of the communities living in the region gained meaning with the findings by investigating four archaeological sites consisting of graves and burial areas dated to the Early Bronze Age in the Upper Tigris Basin. There seems to be local differences in the grave sites, locations and counts in the basin. When evaluated in term of grave finds and grave types, although they show common features, many differences have also been identified. While dealing with burial customs, it is aimed to make an evaluation in itself and then to determine the similarities and differences with the nearby geography. Although the tomb typology and tomb find Show similarities with the Euphrates and Habur Basins, it is understood that there are differences in terms of diversity. It is understood that the region has similar characteristics with Mesopotamia, Eastern Anatolia and Northern Syria and is in a social relationship network.

Keywords: Early Bronze Age, Upper Tigris Valley, Dead, Burial, Grave.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
TABLOLAR LİSTESİ.....	v
ŞEKİLLER LİSTESİ	vi
RESİMLER LİSTESİ	viii
HARİTALAR LİSTESİ	xi
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	xii
ÖNSÖZ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖLÜM

1.1. Ölüm Kavramı	2
1.2. Ölüm Olgusu	3
1.3. Ölü Gömmenin Tarihsel Gelişimi.....	6

İKİNCİ BÖLÜM

YUKARI DİCLE HAVZASI

2.1. Coğrafi ve Jeomorfolojik Özellikleri	12
2.2. Araştırma Tarihçesi	16

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERKEN TUNÇ ÇAĞINDA YUKARI DİCLE HAVZASI

3.1. Erken Tunç Çağı Kronolojisi	20
3.2. Erken Tunç Çağı Yerleşimleri	23

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ERKEN TUNÇ ÇAĞI ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ

4.1. Mezarların Konumu	34
4.2. Mezar Çeşitleri	35
4.3. Gömü Biçimleri.....	37
4.4. Gömme Tipleri.....	39

BEŞİNCİ BÖLÜM

YUKARI DİCLE HAVZASI ERKEN TUNÇ ÇAĞI ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ

5.1. Aşağı Salat Mezarlığı	41
5.1.1. Mezar Tipleri	42
5.1.2. Gömme Biçimi	44
5.1.3. Mezar Buluntular	46
5.1.4. Tarihlendirme	48
5.2. Başur Höyük Mezarlık Alanı	48
5.2.1. Mezar Tipleri	48
5.2.2. Gömme Biçimi	50
5.2.3. Mezar Buluntuları	52
5.2.4. Tarihlendirme	56
5.3. Müslüman-tepe Mezarlık Alanı	57
5.3.1. Mezar Tipleri	57
5.3.2. Gömme Biçimi	59
5.3.3. Mezar Buluntuları	61
5.3.4. Tarihlendirme	63
5.4. Tatıka Mezarlığı	64
5.4.1. Mezar Tipleri	64
5.4.2. Gömme Biçimi	67
5.4.3. Mezar Buluntuları	67
5.4.4. Tarihlendirme	68

ALTINCI BÖLÜM

BÖLGESEL BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR

6.1. Orta ve Yukarı Fırat Havzası	69
6.2. Yukarı Habur Havzası	74
SONUÇ	77
EKLER	80
KAYNAKLAR	128
ÖZGEÇMİŞ	142

TABLULAR LİSTESİ

Tablo	Sayfa
Tablo 3.1. Erken Tunç Çağı kronoloji dizilimi	21
Tablo 5.1. Aşağı Salat 2000-2002 ETÇ mezarların dağılımı	82
Tablo 5.2. Aşağı Salat 2009-2010 ETÇ mezarların dağılımı	83
Tablo 5.3. 2000-2002 Aşağı Salat ETÇ mezarların demografik dağılımı	45
Tablo 5.4. 2009-2010 Aşağı Salat ETÇ mezarların demografik dağılımı	45
Tablo 5.5. Başur Höyük ETÇ taş sanduka mezarların dağılımı	83
Tablo 5.6. Başur Höyük ETÇ basit toprak mezarların dağılımı	84
Tablo 5.7. Başur Höyük ETÇ mezarların demografik dağılımı	52
Tablo 5.8. Müslümantepe ETÇ mezarların dağılımı	86

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 5.1. 2000-2002 Aşağı Salat ETÇ mezar deomografik dağılımı	45
Şekil 5.2. 2009-2010 Aşağı Salat ETÇ mezar demografik dağılımı	45
Şekil 5.3. Müslümanentepe Erken Tunç Çağı mezar tipleri	58
Şekil 5.4. Tatıka Erken Tunç Çağı mezar tipleri	65

RESİMLER LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim 1.1. Shanidar mağarası	7
Resim 1.2. Shanidar IV gömü	8
Resim 1.3. Sungir gömü	8
Resim 1.4. Çayönü kafataslı yapı	11
Resim 1.5. Çatalhöyük gömü örneği	11
Resim 3.1. Başur Höyük genel görünüm	25
Resim 3.2. Kavuşan Höyük konumu	27
Resim 3.3. Müslümantepe konumu	29
Resim 3.4. Tatıka konumu	33
Resim 5.1. Aşağı Salat Höyük	87
Resim 5.2. Aşağı Salat ETÇ Mezarları	87
Resim 5.3. Aşağı Salat M-22 nolu mezar	88
Resim 5.4. Aşağı Salat M-28 nolu mezar	88
Resim 5.5. Aşağı Salat M14 nolu mezar	89
Resim 5.6. Aşağı Salat M-5 nolu mezar	89
Resim 5.7. Aşağı Salat ETÇ mezarların dağılımı	90
Resim 5.8. Aşağı Salat M-53 nolu mezar	90
Resim 5.9. Aşağı Salat taş sanduka mezar çanak çömlek buluntuları	91
Resim 5.10. Aşağı Salat kase	91
Resim 5.11. Aşağı Salat meyvelik	92
Resim 5.12. Aşağı Salat mezarlarında ele geçen vazo çizimleri	92
Resim 5.13. Aşağı Salat mezarlarında ele geçen vazo örnekleri	93

Resim 5.14. Aşağı Salat mezarlarında ele geçen buluntular	93
Resim 5.15. Aşağı Salat ETÇ kronoloji tablosu	94
Resim 5.16. Başur Höyük Erken Tunç mezarlığı	94
Resim 5.17. M6 ve M9 no lu mezar	95
Resim 5.18. Başur Höyük M1 no lu mezar	95
Resim 5.19. Başur Höyük M2 no lu mezar	95
Resim 5.20. Başur Höyük M11 ve M12 no lu taş sandık mezarlar	96
Resim 5.21. Başur Höyük M15 no lu mezar	96
Resim 5.22. Başur Höyük M4 no lu basit toprak mezar	97
Resim 5.23. Başur M15 ve M17 no lu mezarların canlandırılması	97
Resim 5.24. Başur Höyük İskelet 36	98
Resim 5.25. Başur Höyük İskelet 36	98
Resim 5.26. M16 nolu mezar	98
Resim 5.27. Başur Höyük Ninive 5 seramik çizimleri	99
Resim 5.28. Geç Saklı Astar Bezemeli çömlekler	99
Resim 5.29. Başur Höyük bitümenli kap örnekleri	100
Resim 5.30. Başur Höyük mızrak ucu	100
Resim 5.31. Başur Höyük mezarlarında ele geçen mızrak uçları ve yassı balta ...	101
Resim 5.32. Mezarlarda ele geçen iğneler	101
Resim 5.33. Başur Höyük mezarda ele geçen metal ritüel nesnesi	102
Resim 5.34. Mezarlarda ele geçen metal ritüel nesne	102
Resim 5.35. M4 nolu mezarda ele geçen metal nesne	102
Resim 5.36. Mezarlarda ele geçen metal silindir mühürler	103
Resim 5.37. Mezarlarda ele geçen taş silindir mühür ve oyun taşları	103
Resim 5.38. Başur höyük mezarlarında ele geçen taş boncuklar	104
Resim 5.39. Başur Höyük oyun taşları	104

Resim 5.40. Metal nesnelerin üzerinde ele geçen tekstil örnekleri	105
Resim 5.41. Mezarlarda bulunan dokuma örneklerinden yapılan C14 sonuçları ...	105
Resim 5.42. Müslümantepe konumu	106
Resim 5.43. Müslümantepe ETÇ mezar tipleri	106
Resim 5.44. M12 no lu basit toprak mezar	107
Resim 5.45. M12 no lu basit toprak mezar çizimi	107
Resim 5.46. Müslümantepe küp/pithos mezar	108
Resim 5.47. 35 nolu taş sanduka mezar	108
Resim 5.48. 36 nolu taş sanduka mezar	109
Resim 5.49. 37 no lu taş sanduka mezar.....	109
Resim 5.50. 38 nolu taş örülü oda mezar.....	110
Resim 5.51. 39 nolu dromoslu mezar	110
Resim 5.52. 40 nolu hipoje mezar	111
Resim 5.53. Müslümantepe mezarlık alanında ele geçen DROB ve RBWW örnekleri	112
Resim 5.54. 40 nolu oda mezar ve buluntuları	112
Resim 5.55. Müslümantepe mezarlık alanında ele geçen at figürini	113
Resim 5.56. Müslümantepe mezarlık alanında ele geçen figürin örnekleri	113
Resim 5.57. Müslümantepe ETÇ mezarlarında ele geçen bronz iğneler	114
Resim 5.58. Müslümantepe ETÇ mezarlarında ele geçen küçük buluntu	114
Resim 5.59. Tatıka 2013-2016 yılı mimarisi	115
Resim 5.60. Tatıka taş sanduka mezar	115
Resim 5.61. Tatıka'dan boyalı Ninive 5	116
Resim 5.62. Tatıka'dan kazıma bezeme Ninive 5	116
Resim 5.63. Tatıka Ninive 5	117
Resim 5.64. Tatıka Ninive 5 seramik parçaları	117

Resim 5.65. Tatıka el yapımı kaba içki kabı	118
Resim 5.66. Tatıka silindir mühürler	118
Resim 5.67. Tatıka kronoloji tablosu	119
Resim 6.1. Yukarı Dicle, Orta ve Yukarı Fırat ve Yukarı Habur Havzası haritası..	119
Resim 6.2.Arslantepe krali mezar	120
Resim 6.3.Mezarda ele geçen gümüş bakır süs eşyası ve diadem	121
Resim 6.4. Birecik ETÇ mezarları	122
Resim 6.5. Birecik ETÇ taş sanduka mezar örneği	123
Resim 6.6. Birecik ve Arslantepe taş sanduka mezar örnekleri	124
Resim 6.7. Fırat Havzası mezarları	125
Resim 6.8. Gırnavaz kerpiç sandık mezarlar genel görünüm.....	126
Resim 6.9. Gırnavaz basit toprak mezar.....	126
Resim 6.10. Tell Barri höyük.....	127
Resim 6.11. Tell Barri kutsal alanı	127

HARİTALAR LİSTESİ

Harita	Sayfa
Harita 2.1. Yukarı Dicle Havzası topoğrafik haritası	12
Harita 2.2. Yukarı Dicle Havzası jeomorfolojik dağılımı	15
Harita 3.1. Kuzey Mezopotamya haritası	20
Harita 3.2. Aşağı Salat Höyük konumu	24
Harita 3.3. Üçtepe Höyük konumu(TAY)	31
Harita 3.4. Ziyarettepe konumu (TAY)	32

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

Açıklamalar

ETÇ:

Erken Tunç Çağı

MÖ:

Millattan Önce

MS:

Millattan Sonra

RBWW:

Red Brown Wash Ware

DROB:

Dark Rimmed Orange Ware

Yy:

Yüzyıl

m :

Metre

cm:

Santimetre

ÖN SÖZ

Tarih öncesi çağlardan günümüze kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Mezopotamya, insanlık ve kültür tarihi için merak uyandıran coğrafyalardan birisi olmuştur. Yukarı Dicle Havzası, tüm Mezopotamya boyunca akan Dicle Nehri'nin Türkiye sınırları içerisinde oluşturduğu vadilerden biridir. Bölge, Ilısu Barajı projesi kapsamında yerleşim merkezlerindeki arkeolojik çalışmalarda, Erken Tunç Çağı'na ait materyal kültürün bir kısmını ölü gömme geleneklerinden oluşmaktadır. Bu dönemin sosyal, toplumsal ve dini açıdan incelenmesi, kültür tarihi ve arkeoloji için önemli bilgiler sunmaktadır. Ölü gömme geleneğinin insanlara özgü bir kavram olduğundan, iyi değerlendirilmesi ve anlamlandırılması gerekmektedir. Toplumların zaman sürecinde değişime uğrayan bir gelenek olmasından dolayı, bugüne kadar yapılan çalışmalar güncellenip bir bütün haline getirerek, Erken Tunç Çağı'na ait özellikler bu çalışma ile açıklığa kavuşturmak amaçlanmıştır. Bulduğum arkeolojik çalışmalarda, mezar ve mezar buluntularından oluşan materyal kültürün nasıl oluştuğuna, ne şekilde geliştiğine ve bunun geleneklere nasıl yansıdığına dair merak ve ilgi bu konuyu seçmemde en önemli etkenlerdir. Ayrıca bölgedeki çalışmaların sınırlı sayıda ve zamanda yapılmasından dolayı, yaşadığım coğrafyada eski uygarlık ve toplumların kültürüne dair bilgilere az da olsa katkı sağlamaktır.

Bu çalışmanın konu seçimi ve hazırlık sürecinde gösterdiği anlayış ve yardımlarından dolayı, Sayın hocam Dr. Öğr. Üyesi Atiye Bahar MERGEN'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bahar ELBİR

2021 BİTLİS

GİRİŞ

Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'yu birleştiren yolların kavşak noktasında yer alan Yukarı Dicle Havzası'nda son yıllarda İlsu Barajı altında kalabilecek arkeolojik alanların kurtarılması kapsamında gerçekleştirilen kazılarda çok önemli veriler ele edilmiştir. Birçok yerleşim merkezinde açığa çıkarılan mezar ve mezarlık alanları, dönemin ölü gömme adetleri hakkında bilgilerimizi pekiştiren ve yeni bilgilerin eklenmesini sağlamaktadır.

Çalışmamızda Yukarı Dicle Havzası'nın Erken Tunç Çağı ölü gömme gelenekleri ele alınmıştır. Bölgedeki mezarlardan elde edilen veriler ile yerel benzerlik ve farklılıklar söz konusudur. Ayrıca Fırat ve Habur havzaları ile bölgesel olarak bir karşılaştırma yapılarak coğrafi olarak nasıl bir etkileşim içerisinde olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır.

“Yukarı Dicle Havzası Erken Tunç Çağı Ölü Gömme Gelenekleri” adlı çalışmamız 6 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, ölüm kavramı, ölüm olgusu ve ölü gömmenin tarihsel gelişimi ele alınmıştır. İkinci bölümde, bölgenin coğrafi ve jeomorfolojik özellikleri ve araştırma tarihçesine değinilmiştir. Üçüncü bölümde, havzanın ETÇ kronolojisi ve bu döneme tarihlendirilen yerleşim merkezleri incelenmiştir. Dördüncü bölümde, Erken Tunç Çağı ölü gömme geleneklerinin nasıl olduğuna açıklık getirilmiştir. Beşinci bölümde, Yukarı Dicle Havzası'nda açığa çıkarılan dört yerleşim yerinin mezar ve mezarlık alanları üzerinde durulmuştur. Son bölümde ise, Fırat ve Habur havzalarında yer alan ve aynı döneme tarihlendirilen yerleşimlerin mezarları ele alınarak bir karşılaştırma yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖLÜM

1.1. Ölüm Kavramı

Kelime anlamı, bir insan, bir hayvan veya bir bitkide yaşamın tam ve kesin olarak sona ermesi şeklinde tanımlanmaktadır.¹ Farklı dillerde örneğin; İngilizcede “Death”, Fransızcada “Mort” , Almandada “Tod” ve Arapçada “Mevt” kelimeleriyle ifade edilmektedir. Ölümün disiplinler arası bir yaklaşımla incelenmesini konu alan ve ölmenin ya da ölümün bilimi olarak adlandırılan tanatoloji, Amerika’da 1950’lerde gelişmeye başlamış ve 1960’larda çalışmaları yoğunlaşmıştır. Tanatoloji biliminin gelişmesine katkı sağlayan kuramcılar arasında; P. Aries, H. Feifel, G. Gorer, R. Kalish, R. Kastenbaum, E. Kübler- Ross, E. Shneidman yer almaktadır. Marshall (1998)’in yorumlamasına göre tanatoloji, bugün ölümün değişen nedenleri, ölmek üzere olan ve yoksun kalan bir klinik yardım, ölüm ve ölmenin psikolojik ve sosyal etkisi, ötenazi ve klinik karar verme gibi etik konular ve felsefi ve edebi konulara disiplinler arası bir yaklaşımla ilgilenmektedir.²

Biyolojik olarak ölüm, organizmayı yaşatan biyolojik fonksiyonların durmasıdır. Yaşamın son bulması olarak ifade edilmekte, vücudun bütünlüğünü kaybetmesine neden olmakta ve bakterilerin etkisiyle doğaya karışmaktadır. Fizyolojik olarak ise; canlılardaki solunum ve dolaşım sistemlerinin, yapay destek almaksızın çalışmaması ve santral sinir sistemi fonksiyonlarının işlev görmemesi somatik ya da fizyolojik ölüm olarak adlandırılmaktadır. İlk kapsamlı tanımlama Fransız bilim adamı Emanuelle Fodere tarafından “somatik ölüm” kavramıyla açıklanmıştır. Hukuki işlemlerin uygulanmasında geçerli olan kişinin hukuki varlığı; canlı olarak dünyaya gelmesi, sona ermesi olarak tanımlanmaktadır.³ Canlılardaki temel yaşam sinyalleri olan vücut sıcaklığı, kalp ritmi, kan basıncı ve solunum hızının olmaması durumudur. Sosyal anlamda ise; hem bireyin yaşam sürecinin tüm dinamikleri ile sona ermesi hem de var olduğu sosyal ilişki ağı içerisinde bulunduğu

¹ Pars Tuğlacı, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, Pars Yayınları, İstanbul 1972, s. 22-35.

² Esra Burcu, Emel Akalın, “Ölüm Olgusu Üzerine Sosyolojik Tartışmalar/Social Discussion of the Death Phenomenon”, *Türkiyat Araştırmaları 8(Bahar)*, 2008, s. 34.

³ Sermet Koç, Muhammet Can, “Ölüm Kavramı ve Ölü Muayenesi”, *Klinik Gelişim 22*, 2009, s. 11.

sosyal düzenden kopması, sevdiklerinden ayrılması ve onların bilinmeyene yollanması olarak tanımlanmaktadır.⁴

Ölüm dinlerde de farklı anlamlar ifade etmektedir. Örneğin, Yahudilikte ölüm ağır bir ceza ve korkunç bir gerçek, Hristiyanlıkta sadece beden kaybı ve yaşamın daha güzel bir şekle dönüşmesi, Müslümanlıkta ise insan ruhunun bedenden ayrılarak Allah katına yükselmesi olarak değerlendirilmektedir.⁵ Ölümün anlamının bir kültürden diğerine, dönemden döneme değiştiği görülmektedir. Geleneksel kültürler ölümü son olarak değil yeni bir hayatın başlangıcı olarak görmüş ve hayatı daha sonra başka varoluş biçimiyle yer değiştirecek bir devamlılığın parçası olarak kabul etmişlerdir. İlkeller ise; her ölümün irade dışı gerçekleştirilen kötü bir büyüün eseri olarak düşünmüşlerdir. ⁶ Ölüm, yaşamdan kavram olarak çok farklı görünmesine rağmen bazı görüşlere göre, her ikisi de bir bütünden oluşmakta, yaşamın amacı olarak kabul edilmekte ve yaşamı tamamlamaktadır. Doğrudan yaşanmayan ancak gerçekleştiği anda ise var olmayacağımız anlamına gelen, bütün dönemlerde ve kültürlerde yaşamın önemli bir olayı olarak kabul görülmektedir.⁷

1.2. Ölüm Olgusu

Ölüm olgusu, insanın sonu olan bir varlık olduğunu gösteren, insanın üzerinde düşünmeden edemediği ve bir gün mutlaka yaşayacağı evrensel bir gerçekliktir. İnsan, her ne kadar ölümü bir gün yaşayacağını bilse bile kendi varoluşu söz konusu olduğunda onu kabul etmekte güçlük çekmektedir. Çünkü insan, kendi varoluşu üzerinde his ettiği andan itibaren yıkıcı bir etki yaratmaktadır. Oysaki ölüm her insanın yaşayacağı ve her an yanı başımızda olan bir olgudur.⁸ Kastenbaum ve Aisenberg ölüm olgusu ile ilgili prensipleri şu şekilde ifade etmektedirler;

⁴ Umut Parıltı, Ahmet Uhri, “Geçmişten Bugüne Ölüm Olgusuna ve Ritüellere Bilimsel Yaklaşım”, *TÜBA-AR (Özel Sayı)*, 2018, s.15.

⁵ Hayati Hökelekli, “Ölümlle İlgili Tutumların Dini Davranışla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.4, Bursa 1992, s. 57-98.

⁶ Hayati Hökelekli, “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”, *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.3,S.3, Bursa 1991, s. 153.

⁷ Gonca Karakuş, Zehra Öztürk, Lut TAMAM, “Ölüm ve Ölüm Kaygısı”, *Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Kaynak Tarama Dergisi (Archives Medical Review Journal)* 21(1), Adana 2012, s. 42-79.

⁸ Dilek Başerer, Zeynep Başerer, “Ölüm Kavramına Martin Heidegger ve Emmanuel Levinas Açısından Felsefi Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/ The Journal of International Social Research*, C. 9, S. 45, 2016, s.429.

-Ölüm görecelidir. Ölümün göreceliği gelişimsel düzeyde vurgulanmaktadır. Kim için, nasıl şekilleneceği, nasıl bir süreç olacağı, sosyal tepkiler, ritüeller bireye, zamana, mekâna, toplumlara ve kültüre göre değişmektedir.

- Ölüm oldukça karmaşık bir olgudur.

-Ölüm gelişimsel amacı henüz belirsizlik, bilinmezlik ve oluşum aşamasındadır.⁹

-Ölümün davranışla ilgili olduğu ve insanın eyleminin onun ölüm anlayışıyla doğrudan ve olumlu biçimde ilişki olduğu düşünülmektedir. Yani birey, ölümü nasıl algılıyorsa davranışlarını da o yönde gelişim göstermektedir.¹⁰

Bireysel ve toplumsal açıdan ölüm hiçbir zamanda basit bir olay olarak anlaşılmamış ve her dönemde farklı algılanmıştır. Hristiyanlığın yükselişinden önce yaklaşık olarak 4.yüzyılda Yunan filozofları arasında özellikle stoacılar hayatın en önemli olayı olarak kabul etmişlerdir, iyi yaşamayı öğrenmenin iyi ölmeyi ya da iyi ölmeyi öğrenmenin iyi yaşamak olduğunu düşünmüşlerdir.¹¹ Antik Yunan döneminde Epikür, ölümü hayatın tadını kaçıran bir durum olarak görmekte ve onu doğuracağı endişeyi aşmak için bir tür maskeleyiş çabasına girişmiştir. Eflatun ise ölümü, hayatın gerçek ve tek gayesi olarak değerlendirmiştir. Genel olarak İslam düşüncesinde, ölümün her zaman aşına bir yüzünün olduğu Muhfisi'bi'nin önemli eserlerinin merkezinde ölüm şuuru ve ötesine hazırlık endişesi yer almaktadır. İbn-i Sina "Ölüm Korkusundan Kurtuluş" isimli risalesinde her insanın ölüm karşısında hissettiği korku ve endişelerin çıkış noktalarını göstermekte, bunlardan kurtulmak için gerekli olan düşünce ve davranış değişikliklerini ortaya koymaktadır.¹²

Ölüm, erken dönemlerde felsefeciler ve sanatçılarda incelenen ve üzerine düşünceler ortaya konan bir olaydır ve 1900'lu yılların ortalarına kadar bir araştırma konusu olarak ilgi görmüş ancak 1950'li yılların ardından çalışılmaya başlanmıştır. Araştırma konusu olarak 20.yüzyılın ortalarına doğru ilginin arttığı, ölüm ve ölmek üzerine birçok çalışmanın yapılmaya başlandığı görülmektedir. Konu üzerinde bilimsel çalışmalarda farklı felsefi düşüncelerden kaynak alınmıştır ve bu düşünceler

---

⁹Ayşe Emel Akalın, *Ölümün ve Ölmenin Sosyolojisi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, (Yüksek Lisans Tezi), s. 8-9.

¹⁰ Mustafa Koç, "Ölüm Psikolojisi I", *Tasavvuf*, S. 8, Ankara 2002, s. 119.

¹¹Kadriye Durmuşoğlu, Kemal Ataman, "Kutsaldan Sekülere Değişen Ölüm Algısı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, Bursa 2018, s. 128.

¹² Hökelekli, "Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi", s. 152.

araştırmalarla test edilmeye çalışılmıştır. Varoluşçu Psikoloji lm, insanların içinde bulunduğu en büyük ikilem olarak açıklamakta ve bu görüşe göre, insanın isterse seçebileceği fakat istemese bile yaşayacağı gerçeğinin var olduğudur. Buna göre ölüm, varoluşun çözemediği ancak yaşamak zorunda olduğu, belki de yaşamın anlamının içinde sakladığı en büyük gizem olarak açıklanmaktadır.¹³ ölüm ve ölümden sonra neler olacağına kafa yoran felsefeciler bu konuda kendi felsefe ekollerine uygun düşünceler üretmişlerdir. Heidegger ve Levinas yirminci yüzyılda pek çok filozof arasında bu konuyu felsefi spekülasyonları açısından ele almışlardır. Heidegger, yaşamın özünde olan ve onu önemli kılan bir hiçlik olarak değerlendirmekte, Levinas ise bu durumu varlığa veya hiçliğe dair anlamı ne olursa olsun ölüm istisnai bir durum olarak ele almıştır.¹⁴

Sosyoloji biliminde ölümün biyolojik tanımı sosyal faktörlerle ilişkilendirilerek ele alınmakta ve en kabul edilen görüş ise sosyal bir olgu olduğudur. Sosyal bir olgu olmasındaki etken, bireyi doğrudan ilgilendirmesinde ve onun sosyal ilişkilerinde bir dönüşümü yaratıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Ölümün iki boyutlu bir olgu olduğunu, birincisi; ölen kişi için ölüm sürecinin yaşanması, onun biyolojik ve sosyal hayatına ilişkin tüm dinamiklerin sonlanması olarak ifade edilmektedir. İkinci olarak, ölen kişinin birlikte varoluş sergilediği diğerleri için veya sosyal ilişki ağı içinde bulunduğu bireyler için yaratacağı yoksunluk süreci olarak ele alınmaktadır. Bu yoksunluk süreci içinde sosyal ilişkiler ile birlikte gelişen keder, kayıp, yas gibi kavramlar ve bu kavramlar çerçevesinde gerçekleşen ritüeller ölümün kültürel bir olgu olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Ölüm, bireyler arası ilişkileri ilgilendirdiği için buna yüklenen anlamlar ve ona ilişkin sosyal tepkiler oluşmaktadır.¹⁵

Antropolog, arkeologlar ve etnologlar ise günümüz halklarının ölüm üzerine geliştirdiği davranışları inceleyerek bu konuya katkıda bulunmaya çalışmışlardır. Etnolojik ve antropolojik incelemeler, ölüm olgusunu, ölüm öncesi, sırasında ve sonrasında yapılan uygulamalar olarak üç bölümde ele almaktadır. Daha açık ifade edilirse; ölüm gerçekleşmeden önce bu olayla ilgili ön belirtiler konusunda toplumların davranışları, bireyin ölümünün ardından yapılan uygulamaları (lnn

¹³ Karakuş, ztrk, Tamam, s. 42-49.

¹⁴ Başerer, Başerer, s. 424-430.

¹⁵ Burcu, Akalın, s. 31.

hazırlanışı, gömülüşü, ruhla ilgili tasarımlar gibi) ve ölünün ardından yapılan ölü yemeği, başsağlığı, geride bıraktığı kişisel eşyaları konusunda ne yapıldığı gibi davranışlar dikkate alınmaktadır. Arkeoloji bilimi ise, doğası gereği eldeki maddi kanıtlarla ilgili yorum yapmakta ve ölüm sonrası yapılan uygulamaların bir bölümü ile ölünün gömülmesi sırasında yapılan uygulamaları incelemektedir. Arkeologlar tarafından ölüm üzerine yapılan çalışmalar her zaman teorik olarak gerçekleşen değişimlerden hem de antropolojik çalışma disiplininin etkisi altında olduğunu göstermektedir.¹⁶

1.3.Ölü Gömmenin Tarihsel Gelişimi

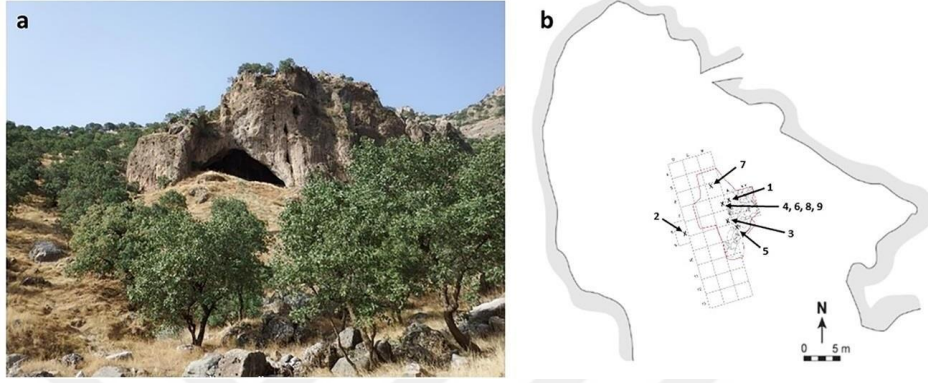
Ölüm bilincinin veya olgusunun insanoğlunun kafasında yer etmiş olması, daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse insanın ölümünün başka hiçbir olguya benzemediğinin farkına varmaya başlaması gerekmektedir. İnsanın ölüsünü gömmeye başlaması ile düşünsel gelişimi arasında ortaya çıkan çalışmalarla açıklamaya çalışıldığı gibi insanın birbirinden bağımsız hareket eden akılların birbirleri ile entegrasyonu aşamasında ya da Mithen'in şu sözlerle “...*mağara resimlerindeki antropomorfik resimler ve insanların eşyalarıyla birlikte gömülmesi Üst Paleolitik Dönem insanların doğaüstü varlıklara ve olası öteki dünya ile ilgili inançlara sahip ilk birey olduklarını gösterir. Gerçekten de dinsel ideolojilerin ilk kez ortaya çıkmasına burada tanık oluruz. Bu durum, ilk insanların aklındaki çeşitli zekâlar arasında var olan bariyerlerin yıkılmasıyla açıklanabilir.*” ifade ettiği gibi akıllar arasındaki engellerin kalkmasıyla aynı döneme rastlamaktadır.¹⁷

Arkeolog Braidwood, insanın dünyada varoluşu ile başlayan süreci iki ana kısma ayırmakta, bu kısımlardan birincisi yaşamını avcılık ve toplayıcılıkla idame ettirdiği “Besin Toplayıcılığı Evresi” olarak adlandırdığı bu evre ilk insanımsıdan başlayarak yaklaşık 3,5 milyon yıllık bir süreci, ikinci kısım olan “Besin Üretimi Evresi” ise MÖ 11.000/10.000’den başlayarak günümüze kadar gelen süreci kapsamaktadır. R. J. Braidwood, yaptığı kültürel sınıflandırmada insanların ölüsünü gömme fikrinin ortaya çıktığı Üst Paleolitik dönemi “sınıflandırılmış dolaşım evresi” olarak tanımlamakta ve bu evrenin göçerlik evresi olduğunu

¹⁶ Robert Chapman, *Beyond The Archaeology of Death*, Historiae 1, 2004, s. 1.

¹⁷ Steven Mithen, *Aklın Tarih Öncesi*, Çev. İrem Kutluk, Dost Kitap Evi, Ankara 1999, s. 200

vurgulamaktadır.¹⁸ Kronolojik olarak ölü gömme fikrinin ilk ortaya çıkışı birçok antropolog tarafından Homo neanderthalensis insana kadar geriye götürülmektedir. Neanderthalenis insanın ilk gömüsünü yapıp yapmadığı sorusuna yapılan arkeolojik kazılarla cevap verilmiştir. Yayınlara göre yirmiden fazla tüm Homo neanderthalensis insan iskeletlerinin tespit edilmesiyle bu bilgi doğrulanmıştır.¹⁹

Resim 1. 1. Shanidar mağarası

Günümüzden yaklaşık yaklaşık 15 bin yıl önce ortaya çıktığı bilinen Homo Neanderthalenis ölüsünü ilk kez gömen insan olarak bilinmektedir. Ölüm bilincinin Neanderthal insanda var olduğunun en çok bilinen ilk kanıtı Kuzey Irak'ta Zağros Dağları'ndaki ünlü Şanidar Mağarası'nda (Resim 1. 1) günümüzden yaklaşık 60.000 yıl önce yaşadığı sanılan Şanidar halkından bugüne kalan ve 1957'de Ralph Solecki tarafından başlatılan kazılarda ortaya çıkan yaşlı bir Neanderthal insanına ait gömüdür.²⁰ Şanidar'da "çiçek gömü" veya "Shanidar IV" adıyla bilinen bu gömü 1960 yılı kazılarında Mousterien seviyesinde ortaya çıkarılmıştır. İskeletin tibia ve fibulası yaklaşık 7,5 metre derinlikte bulunmuş ve iskelet sol tarafa doğru yattığından sağ kolu ve bacaklarının kıvrık pozisyonda olduğu görülmüştür. Çevresindeki toprakta yapılan palinolojik analizler sonucu, iskeletle birlikte bölgenin florası içinde bulunan çiçeklerin bulunmasından bunun özel bir gömü olduğu anlaşılmaktadır (Resim1. 2). Ayrıca İsrail yakınlarında Kebara Mağarası'nda belirli bir pozisyon verilerek kazılan bir çukura yerleştirildiği anlaşılan tam bir Neandertal iskeletinin

¹⁸ Robert James Braidwood, *Tarih Öncesi İnsan*, (Çev. Bilgi Altıok), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1995, s. 40-43.

¹⁹ Michael Parker Pearson, "The Archaeology of Death and Burials", Texas A&M University Press College Station, *Anthropology Series 3*, 1999, s. 148.

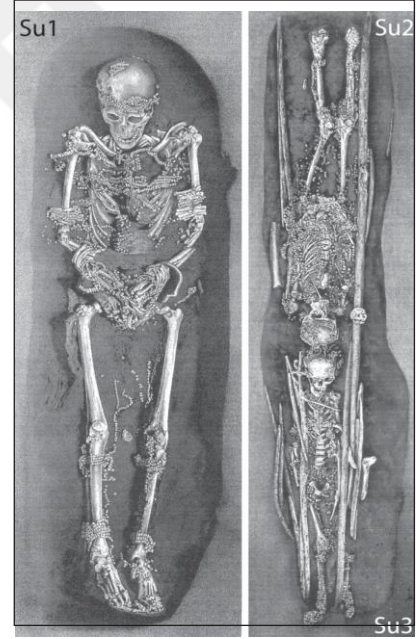
²⁰ Ralph Solecki, "Shanidar IV, A Neanderthal Flower Burial in Northern Iraq", *Science 190/4217*, 1975, s. 880-881.

yanında bazı yontma taş aletler ve boyun kısmında bir kolye ile ortaya çıkarılmıştır. Yapılan analizlere göre, bu iskeletin yaklaşık 60 bin yıl öncesinde gömüldüğü tespit edilmiştir.²¹

Yakındoğu dışında günümüzden yaklaşık 90.000-60.000 yıl öncesine (Mousterian dönem) tarihlenen çok sayıda iskelet kalıntısı söz konusudur. Avrupa'da Fransa'nın güneyindeki La Ferrasie, La Chapelle, La Quina, Roc de Marsal, Le Moustier, Regourduo, İtalya'da Monte Circeo, İspanya'da Sima de Las Palomas, Belçika da Spy yerleşimindeki neandertal iskelet kalıntılarının yanı sıra Hırvatistan'daki Krapina yerleşimindeki kafatasları ve vücut kemikleri ile parçalı halde bulunan iskelet kalıntılarının varlığı söz konusudur. Kafkaslara bakıldığında, Mezmaiskaya'da günümüzden 70.000 yıl öncesine tarihlendirilen Tesikh Tash yerleşiminde dağ keçisi boynuzları arasında gömülmüş 10 yaşlarındaki neandertal çocuğa ait iskelet kalıntıları bulunmuştur.²²

Resim 1. 2. Shanidar IV

**Resim 1. 3 .Sungir gömü
(Trikaus,Buzhılova,vd.,2015,s.222).**

²¹ Robert H. Gargett, "Middle Palaeolithic Burials is not a Dead Issue: the View from Qafzeh, Saint-Cesaire, Kebara, Amud and Dederiyeh", *Journal of Human Evolution*, Vol. 37, Issue, 1(Jul), 1999, s. 62-69.

²² Murat Karakoç, "Paleolitik Çağda Mezarlar ve Ölüm Kavramı", Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, *Folklor/Edebiyat Dergisi*, C. 22, S. 87, 2016, s. 177.

Orta Paleolitik dönemden sonra ölümlerini en azından bazılarını gömdüklerini kesin olarak bildiğimiz Üst Paleolitik dönem insanları, bireylerin yanına özellikle mamut dişinden yapılmış boncuklardan ve kolye gibi diğer süs objelerinden oluşan mezarlarda hediyeler bırakmaları dikkat çekmektedir. Bunun en güzel örneği, Rusya'da Moskova yakınlarında Sungir yerleşiminde günümüzden 28 bin yıl öncesine tarihlenen, 60 yaşında erkek ile bir arada gömülmüş bir kadın ve genç bir erkek çocuğuna ait mezarlarda çok sayıda(5274 adet boncuk) gibi buluntular daha önce görülmemiştir (Resim 1. 3). Shanidar IV iskeleti veya Sungir mezarları gibi örneklerde görüldüğü gibi “bir ritüel dahilinde ve bazı ölü hediyeleri ile birlikte gömülen bu bireylerin buldukları topluluk içinde birtakım dini inanç şekillerinin geliştiğini söylemek” yerinde olacaktır.²³

Neanderthal insandan itibaren insanın ölüsünü gömebilecek bilişsel düzeye ulaştığını, gömme edimini bir ritüel dahilinde yapmış olabileceğini ve Sungir Mezarlığı gibi alanlardan da anlaşılacağı gibi din olgusu da yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır Bu olgunun yanı sıra insanın ölüm bilgisini edindiğini ve bunun farkında olduğunu göstermekle beraber başka bazı soyut kavramlarında farkına vardığını işaret etmektedir.

Ölü gömme uygulamalarının Anadolu'daki ilk izlerine ise Orta Anadolu'da Epipaleolitik Dönem'e tarihlenen Pınarbaşı'nda olasılıkla göçebe bir grubun kısa ya da uzun vadede uğradığı kaya altı sığınağında rastlanmıştır. Anlaşıldığı üzere MÖ 11. Bin yılında kişiler, ölümler deniz dişi kabuğundan üretilen boncuklarla birlikte gömülmüştür.²⁴ İnsanın ölümü bilişsel kavrayışından sonra sırada tanrı ifadesi vardır ve bundan sonraki yaşantısında bu kavrama anlamlar yükleyerek farklı semboller geliştirecektir. Tanrı Kavramı hem doğa olaylarıyla hem de ölmüş ataların ruhlarıyla olabilmektedir. Bir ritüel dahilinde toplulukların farklı niteliklere, bilgi ve becerilere sahip kişilerin öncelikle gömülmesi ve bunların yanına maddi kültürle ilgili bazı nesnelerin bırakılmasıyla başlayan “ata kültürüne tapınma” ya da ölenin düşünsel ilke anlamındaki tinine tapınma zamanla tinin tanrılaşmasını getirmiştir.²⁵ Özellikle

---

²³Ahmet Uhri, *Anadolu'da Ölümün Tarihöncesi-Bir Geleneğin Oluşum Süreçleri*, Ege Yayınları, İstanbul 2010, s. 33.

²⁴ Özlem Ekinbaş, *MÖ 3.Bin de Orta Fırat Havzasında Ölü gömme Uyguları Işığında Kültür Bölgeleri*, Toplum Yapısı ve İnanç Analizi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Kocaeli 2018, (Yüksek Lisans Tezi), s. 12.

²⁵ Uhri, s. 49.

Neolitik Çağ'dan itibaren tanrı kavramı ve buna bağlı ritüellerin toplumun maddi kültürüne yansıdığı görülmektedir. Buna örnek olarak, Güneydoğu Anadolu' da Göbeklitepe, Nevalı Çori, Çayönü ve Orta Anadolu'da Çatalhöyük yerleşimlerinden edilen bilgiler yer almaktadır. Çayönü yerleşiminin en erken evresi olan ve dört yapı katından oluşan yuvarlak yapılar evresinin(yaklaşık MÖ 10200-9200) son yapı katından itibaren, Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem'in tamamında, kesintisiz olarak aynı yerde 1964 yılında ilk bulunduğu içinde sadece kafatasları ortaya çıkarıldığı için *kafataslı yapı* olarak adlandırılmıştır. Bu yapının değişik evrelerinde toplam 450 iskelet bulunmuş ve burasının ölü kültü ile ilgili çeşitli işlemler için kullanıldığı kesinlik kazanmıştır (Resim 1. 4). Yapının avlusunda bulunan ve altar olarak yorumlanan büyük yassı taşın üzerinde hayvan ve insan kanının tespit edilmesi, bu taşın kafaların kesilmesinde, hayvan adağı için kullanıldığını ve böylelikle Çayönü insanın ölü kültüne hizmet ettiğini göstermektedir.²⁶ Akeramik Neolitik yerleşimi olan Göbekli Tepe'de karakteristik "T" şeklinde dikili taşlara sahip en eski megalitik ritüel mimari ortaya çıkmıştır. Her ne kadar insan mezarları açığa çıkartılmamış olsa da yapıların dolguları arasında parçalanmış insan kemikleri bulunmuştur ve kemik parçalarının çoğu kafatasından oluşmaktadır. Bir diğer örnek Orta Anadolu'da bulan Çatalhöyük yerleşiminde James Mellart'ın yaptığı çalışmalar sonucu ortaya çıkarılan ve tapınak olarak nitelendirilen yapılarıdaki platformların altına yapılan gömüler bir ata kültü olduğuna işaret etmektedir (Resim 1. 5). Mellart Çatalhöyük'te II-X tabakaları arasında ortaya çıkarılan 139 yapının en az kırkının Neolitik Çağ inancına hizmet ettiğini belirtmekte ve bu yapıları daha özenli yapıldıklarını, içindeki buldukları alanın en büyük yapısı olduklarını, buna rağmen mimari açıdan konutlardan farklı olmadığını ve çoğunlukla ölümlerin bir ritüel dahilinde bu yapıların tabanlarındaki platformların altına gömüldüklerini belirtmektedir.²⁷ Ayrıca bütün ölümlerin tapınak olarak belirtilen mekânlara gömülmemiş olması ve Büyük Akbaba Tapınağı'nın kullanıldığı 120 yıl boyunca sadece altı mezara sahip olması yapının sürekli gömüler için yapılan yerler değil

---

²⁶Mehmet Özdoğan, Aslı Özdoğan, Daniella Bar-Yosef, Willem Van Zeist, "Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi 30 Yıllık Genel Bir Değerlendirme", *15. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 1, Ankara 1993, s. 107-108.

²⁷ James Mellart, *Çatal Höyük: A Neolithic Town in Central Anatolia*, London 1967, s. 77.

sadece özel kişilere ayrılan yerler olmaları sebebiyle bu kişiler rahibe olarak nitelenmektedir.²⁸

**Resim1. 4. Çayönü kafataş yapı
(Özdoğan,1999)**

Resim 1. 5. Catalhöyük gömü örneği

Gündelik yaşantıda kullanılan yapıların zamanla değişerek, bazı yapıların yerleşim dokusunda belirginleşmesi ilerde daha gelişkin olarak çıkacak dini yapıların temelini atmıştır. Dolayısıyla ölümün ve ölü gömmenin, dinlerle birlikte tanrı kavramının ortaya çıkmasında etkisi büyüktür. Yazının ortaya çıkması ile başlayan tarihsel çağlarla birlikte ölüm, ölüm olgusu tanrı ve din kavramı toplumların mitolojilerine de konu olmaktadır. Bununla birlikte toplumların yaşantısında oluşturduğu değişiklik ve kültürel benzerlik-farklılıkları gözlemlemek mümkün olmaktadır.

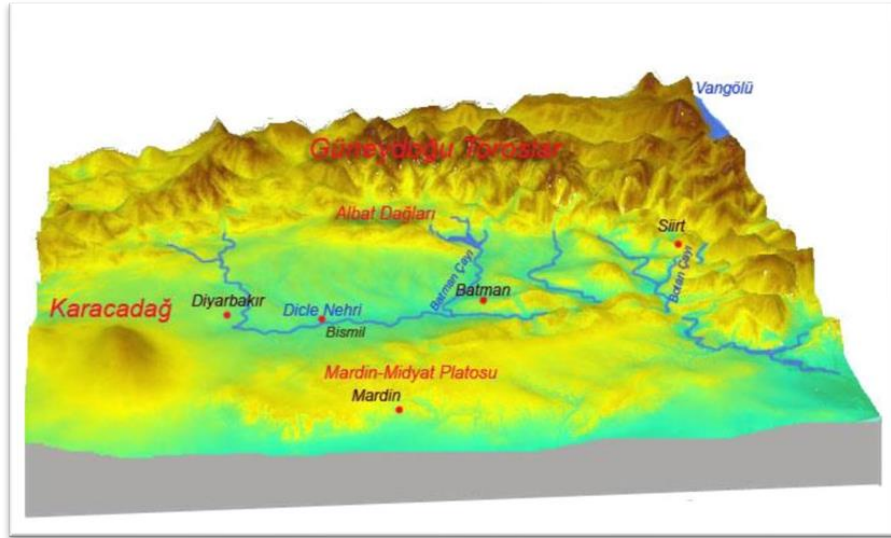
²⁸ Mellart, s. 79-206.

İKİNCİ BÖLÜM

YUKARI DİCLE HAVZASI

2.1.Coğrafi ve Jeomorfolik Özellikleri

Yukarı Dicle Havzası, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Dicle Bölümünde bulunan ve Güneydoğu Torosların Kenar Kıvrım Kuşağı ile Mardin Eşiği Platosu arasında yer almaktadır ²⁹ (Harita 2. 1). Arkeoloji literatüründe bu bölge Dicle, Garzan ve Botan ırmak vadisinin yer aldığı yöre olarak bilinmektedir. Havzanın kuzeyinde Güneydoğu Torosları, güneyinde yüksek Mardin- Midyat kalker platosu, batısında Karacadağ Volkanı ve doğusunda Raman Dağı yer almaktadır. Günümüz Diyarbakır sınırlarında yer alan bölge, güneyden Tur-Abidin Dağları ve doğudan Karacadağ ile çevrilmiştir. Şanlıurfa üzerinden Suriye, Mardin Eşiği yoluyla da Irak ve Eski Mezopotamya ile sıkı bağlar kurmaktadır. Dicle'nin de bu bağlantı da önemli bir rol üslendiği anlaşılmaktadır. Bu konumuyla Mezopotamya ve Suriye ile kuzeyde Anadolu'yu birleştiren önemli yolların kesişme noktasında önemli bir coğrafi konuma sahiptir.³⁰

Harita 2. 1. Yukarı Dicle Havzası topoğrafik haritası (Karadoğan, Kozbe, 2013, s. 540)

²⁹ Sabri Kradoğan, Gulriz Kozbe, ‘‘Yukarı Dicle Havzası’nın (Batman-Bismil Arası) Jeomorfolojik Özellikleri ve Arkeolojik Yerleşme/Buluntu Yerlerinin Dönemler Boyunca Mekânsal Etkileşimleri’’, Ege Üniversitesi, *Edebiyat Fakültesi Yayınları (181)*, Prof. Dr. İlhan Kayan’ a Armağan (Ed. Ertuğ Öner), İzmir 2013, s. 540.

³⁰ Kemalettin Köroğlu, ‘‘Demir Çağı’nda Yukarı Dicle Bölgesi’’, *Anadolu Araştırmaları XVI*, 2006, s. 449.

Dicle Nehri, bölgenin çevresindeki yükseltelerin ortasında bir düzlük üzerinde bulunan en önemli akarsudur. Biri Elazığ'ın hemen güneydoğusundaki Hazar Gölü diğeri Lice'nin yukarısındaki bir mağaradan doğan Birlinçay'ın birleşiminden Eğil'de birleşerek Dicle adını alır. Diyarbakır Havzası'nda Dicle Nehri'ne, hem kuzeyden hem güneyden çeşitli kollar kavuşur. Güneyden Göksu, Şeyhan ve Savur Çayları, kuzeyden Ambar Çayı, Kuru Çay, Pamuk Çayı, Salat Çayı ve kuzeydoğudan Batman ve Botan Çayı kaynaklarından beslenerek güneydoğuya akmaktadır. Dicle'ye karışan en büyük kol, Van Gölü'nün güneyindeki ve Siirt'in doğusundaki dağlardan gelen suları toplayıp Dicle'ye boşaltan Botan Çayı'dır. Bu çay, boşaltmaktadır. Dicle Nehri tarihi boyunca çevresi için hem sulama hem içme suyu hem de taşımacılıkta yüksek bir potansiyele sahiptir. Uzun dönemler güneydeki ülkelerin ihtiyacı olan ürünlerin temini ve ulaştırılması için Dicle Nehri üzerinde kelek taşımacılığı yapılmıştır. Günümüzde de Dicle Nehri üzerinde tarımda sulama yapmak ve enerji elde etmek amacıyla birçok baraj inşa edilmiştir. Bu barajların başlıcaları, Kralkızı, Devegeçidi ve Ilısu'dur.

Anadolu ve Mezopotamya arasında bir bağ oluşturan Dicle Nehri ve kolları tarih boyunca ulaşım ve ticarete kullanılmıştır. Dicle'nin güney kıyısında Savur Çayı Vadisi ve Mardin Platosunun kuzey eteklerine kadar giden hat batıya yönelerek, Mazıdağı'nın eteklerinden Mezopotamya düzlüklerine kadar ulaşmaktadır. Mezopotamya ile Anadolu arasında siyasi bir sınır oluşturmasının yanı sıra hammadde arasından fakir Mezopotamya ovaları ile zengin Anadolu yayları arasında ekonomik bir sınırı da oluşturmaktadır.³¹ Dicle Nehri ve kollarının suladığı bu alanda verimli ovalar bulunmaktadır. Yükseklikleri 500-800 m arasında olan bu ovalar nehir boyunca sıralanmaktadır. Diyarbakır merkezi yakınlarında Dicle Nehri'nin kavis yaptığı alanın sağında ve solunda yer alan Diyarbakır ve Karahan ovaları kurak ve çakıllı oldukları için daha çok hayvancılığa elverişli alanlardır. Göksu ve Savur Çaylarının suladığı Çınar ilçesinin doğu ve güneyini kaplayan, Kikan ve Behremki ovaları ise tarım elverişlidir. Şiddetli kıvrımlar sonucunda büyük ölçüde başkalaşmaya uğramış eski ve yeni kayalardan oluşan 2000-3000 m yüksekliğindeki dağlar bir duvar gibi bölgenin kuzeyinde yer almaktadır ve bölgeyi Doğu Anadolu'dan ayıran bu dağlar "Türkiye'nin Damı" olarak adlandırılmıştır. Bu

---

³¹ Atakan Akçay, "Late Uruk- Eraly Bronze Age transitional period Cemetery In The Upper Tigris Region: Aşağı Salat", *Olba XXV*, 2017, s. 52.

engebeli dağlardan güney tarafına bakıldığında yükseklikleri 100-500 m aralığında değişen platolar gözlenmektedir.³² Yukarı Dicle Havzası'nın kuzeyinde Güneydoğu Toros Dağları'nın Hazırlık Kuşağı olarak da bilinen Kenar Kıvrımları (Silvan-Hazro kıvrım dağları) Kuşağı ile güneyindeki Mardin- Midyat Dağları'nın kuzey kanadını oluşturan Gercüş-Savur Kıvrımları uzanmaktadır.³³

Yukarı Dicle Havzası'nın iklimine bakıldığında karasal Akdeniz ikliminin hâkim olduğu görülmektedir.³⁴ En düşük sıcaklık derecelerinin ve yağışların kış mevsiminde toplanması Akdeniz tipi bir yağış rejiminin varlığını ortaya koymaktadır.³⁵ Karasal iklimin etkisiyle yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise soğuk ve yağışlıdır. Yazın ortalama sıcaklık 30-40 derece arasında değişmektedir. Yaz kuraklığı bölgenin yaşantısını olumsuz etkilemektedir. Sulama zorunluluğu his eden insanlar su kaynaklarına yönelmek zorunda kalmışlardır. Dicle Havzası'nda kuraklık şartları kimi yerlerde değişkenlik göstermektedir. Özellikle kuzeydeki dağlık alanlarda, Karacadağ ve Mardin Eşiği'nde yıllık yağış miktarı çevrelerine göre birkaç yüz milimetre daha fazladır. Yağış rejiminin zaman zaman ilkbahara kayması ile bölgedeki yağış rejiminin gecikmiş bir Akdeniz iklimi olarak ta ifade edilmektedir. Bir diğer özellik ise nisan, mayıs hatta ekim aylarında ısınan platolarda meydana gelen konveksiyonel akımlar sonucu oluşan sağanak yağışlardır. Kış mevsiminde soğuklar 1-5 derecede aralığında olup soğuklar üç ay sürmektedir.

Havzanın bitki örtüsü ve toprak özellikleri ana iklim yapısının yerel özelliklerini yansıtmaktadır. Bölge günümüzde bile orman bakımından Türkiye'nin en fakir bölgesi olup, 700-800 metrenin altında kalan alanlarda step topraklar ve kırmızımsı Akdeniz toprakları ile örtülüdür. Topraklar kireç bakımından zengin potasyum oranları yüksek olduğundan sulandığında fazla verim sağlamaktadır.³⁶ Dicle'nin kollarını aldığı alanlarda, Güneydoğu Torosların güneye bakan yamaçları, Karacadağ ve Mazıdağı etekleri doğal orman sınırı içerisinde yer almaktadır. Günümüzde rastlanan mazı meşesi toplulukları, fundalıklar ve çalılıklar bölgedeki

---

³² Sırrı Erinç, “*Kültürel Çevrebilim Açısından Güneydoğu Anadolu*”, Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları (Ed. Halet Çambel, Robert J. Braidwood), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980, s. 67.

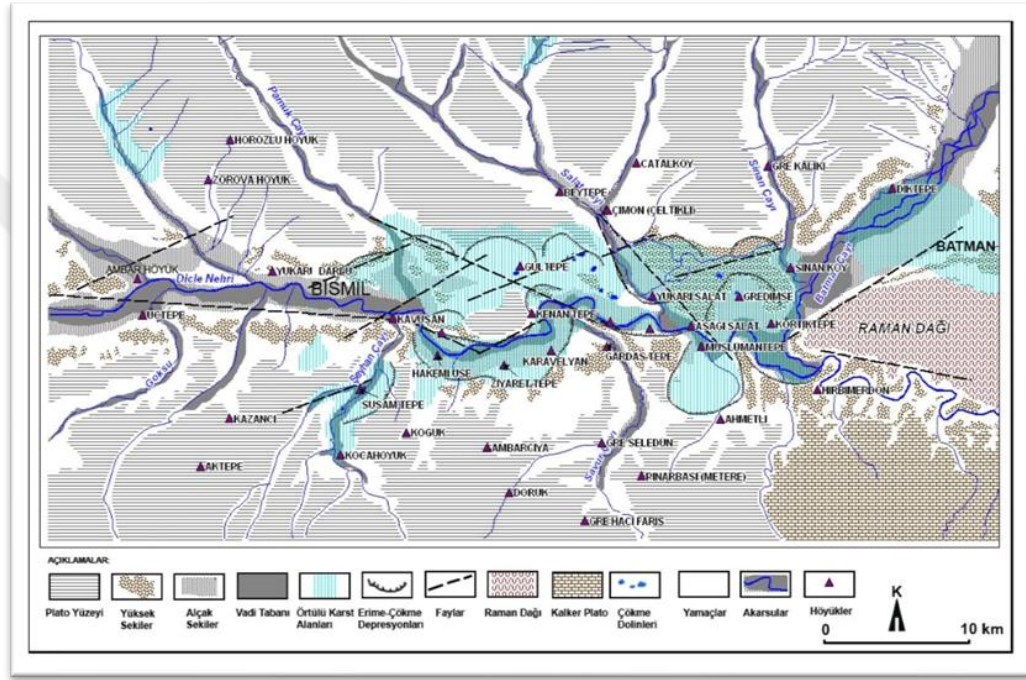
³³ Karadoğan, Kozbe, s. 543.

³⁴ Hüseyin Saraçoğlu, *Bitki Örtüsü, Akarsular ve Göller*, İstanbul 1990, s. 24.

³⁵ Ahmet N. Sözer, “Güneydoğu Anadolu'nun Doğal Çevre Şartlarına Coğrafi Bir Bakış”, *Ege Coğrafya Dergisi* (2), 1984, s. 15.

³⁶ Erinç, s. 67-80.

ormanların yoğun bir tahribata uğradığını kanıtlamaktadır. Meşe dışında geçmişin büyük orman kalıntıları olarak yer yer gürgen, kızılağaç, isfendan, yabani gül, yabani fındık ağaçları göze çarpmaktadır. Yüksek dağlık alanlarda soğuğa dayanıklı ardıçlar, sulak vadi tabanlarında ise çınar ve söğüt ağaçları yoğunluktadır.³⁷ Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Paleozoyik, Mesozoyik, Tersiyer ve Kuvaterner gibi farklı jeolojik zamanlara ait çeşitli kaya grupları vardır. Yukarı Dicle Havza'nın jeolojik yapısı da milyonlarca yıl süren bu dönemde şekillenmiştir.³⁸

Harita 2.2. Yukarı Dicle Havzası Jeomorfolojik Dağılımı (Karadoğan, Kozbe, 2013, s. 540)

Havzada jeomorfolojik gelişimi kontrol eden üç etken bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; bölgesel tektonik faktörlerdir. Aktif tektonizmanın etkisi Bismil yakınlarında bulunan Kavuşan Höyük çevresinde sekileri kesen genç diri faylarda gözlemlenmiştir. İkinci etken olan volkanik faaliyetlerden geniş bir alanda yayılmış bir lav örtüsü oluşturan kalkan sekilli genç bir volkanik kütle olan Karacadağ en belirgin rölyefi oluşturmaktadır³⁹. Yüksekliği yaklaşık 1938 metre olan Karacadağ,

³⁷ Saadettin Tonbul, Sabri Karadoğan, “Dicle Havzası’ndaki Doğal Çevre ve Beşeri Özellikler ile Arkeolojik Değerlerin Bölge Paleo-Coğrafik ve Paleo-Kültürel Koşulların Belirlenmesindeki Rolü ve Bugünkü Durum”, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerleri Koruma Vakfı Armağanı, 2001, s. 344.

³⁸ İbrahim Atalay, Kenan Mortan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1997, s. 259.

³⁹ Karadoğan, Kozbe, s. 543.

volkanik kütlesinin çıkarmış olduğu lavlar yaklaşık 700 kilometrelik bir alana üst üste ve çeşitli akıntılar şeklinde yayılmıştır. Karacadağ orjinli volkanitler Dicle Vadisinde kesintiye uğramaktadır.⁴⁰ Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni doğuda Dicle Nehrini batıda Fırat Nehrini iki drenaj havzasına ayıran volkanik Karadağ kütlesi, bazaltik lavlardan meydana gelmiş büyük bir lav kalkanı olarak tanımlanmaktadır. Genişliği 80 km, uzunluğu 120 km olan bu kalkan Hawaii tipi bir volkanın Pliosen' de faaliyete geçmesiyle oluşmuştur.⁴¹ Üçüncü ve son etken ise; evaporitik karstik süreçlerdir. Bismil'in doğusunda özellikle Pamuk Çay ve Batman Çayı, Savur Çayı vadisinde Kuruçay yamaçlarında karstik oluşumlar görülmektedir. Kalker litolojisine bağlı karstik şekiller ise havzanın kenar kısmında özellikle güneyde Mardin- Midyat Platosu'nun başladığı yerlerde, Raman Dağı eteklerinde ve havzanın güneydoğusunda görülmektedir. Buradaki karstik şekiller yoğun olarak; lapyalar, traverten depoları, karstik mağaralar ve kanyon vadilerden oluşmaktadır⁴² (Harita 2. 2).

2.2.Araştırma Tarihçesi

Bölge hakkındaki en eski kaynaklar, antik yazarların eserlerinden ulaşmaktadır. Atinalı Xenophon, Yunanlı paralı askerlerle Perslerin Cunaxa Savaşı'na katılmıştır. Dönüşte komutanlığını yaptığı ve "On Binler" olarak bilinen birliğini Dicle Nehri'ni izleyerek Siirt dolaylarından geçirerek Trabzon yöresinden Karadeniz'e ulaştırmıştır. Bu seferi anlattığı "Anabasis" adlı eserinde Fırat ve Dicle bölgeleri hakkında gözlemlerinden söz etmektedir. Antik yazarlar içinde Herodotos (MÖ 484-30/420)'un Fırat ve Dicle hakkında verdiği bilgiler ise bu bölge için ilk önemli tarihi kaynaktır. Antik Yunanlı tarihçi- coğrafyacı Strabon Geographika'sında ve tarihçi Plinius (MS 23-79) Historia Naturalis adlı eserinde bölge hakkında bilgiler almaktadır. Romalı tarihçi Amminanus Marcellinus (MS 330-395) Rerum Gestarum Libri adlı kitabında Diyarbakır yöresi ile ilgili gözlemlerinden bahsetmektedir.⁴³

İngiliz hükümetinin isteği üzerine 1861-1863 ve 1866 yıllarında bölgede üç gezi yapan İngiliz başkonsolosu J. G. Taylor, Yukarı Dicle Havzası ile veriler

---

⁴⁰ Tonbul, Karadoğan, s. 343-344.

⁴¹ Sözer, s. 11.

⁴² Karadoğan, Kozbe, s. 546.

⁴³ Duygu Günay, Robert Whallon, "Araştırma Bölgesinde Daha Önce Yapılmış İncelemeler ve Geziler", Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları (Ed. Halet Çambel, Robert J. Braidwood), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980, s. 83.

toplamaştır. Taylor, Diyarbakır, Batman, Mardin, Siirt ve Bitlis illerini gezerek birçok arkeolojik alan hakkında bilgiler vermiştir.⁴⁴ Taylor; 1865 'te Üçtepe'yi de ziyaret ederek burada Yeni Assur çivi yazısıyla yazılmış iki Assur stelini bulmuştur.⁴⁵ Biri Assur kralı II. Asur-nasir-apli'ye diğeri ise III. Sulmanu-aşerid'e ait olan bu steller şimdi British Museum'da bulunmakta ve "Kurh Monalitleri" olarak bilinmektedir. C. F. Lehmann- Haupt ve W. Bleck 1898-1900 yıllarında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da araştırma gezileri yapmışlardır.⁴⁶ Daha çok Diyarbakır'ın kuzeyi ile ilgilendikleri çalışmalarda Lice ilçesinde bulunan Birlinçay mağarasındaki Yeni Assur kabartmaları, buradaki yazıtlar ve kale incelenerek krokileri çizilmiştir.⁴⁷ A. T. Olmstead, 1907'de Üçtepe ile Dicle Nehri'nin güney kıyısında yer alan höyüklerde araştırma ve incelemelerde bulunmuştur.⁴⁸ Kılıç Kökten, 1946'da Türk Tarih Kurumu adına Diyarbakır, Şanlıurfa ve Gaziantep çevresinde yaptığı gezilerde birçok höyük tespit etmiştir. Tespit ettiği yerleşimleri, sadece haritasında yerlerini işaretlemiş, dönemi ve yeri hakkında bilgi vermemiştir. Ahmet Dönmez ve W. C. Brice, 1947'de Kilikya'dan Van Gölü'ne kadar yaptıkları yüzey araştırmasında Yukarı Dicle Havzası'ndaki yerleşimlerden topladıkları çanak çömlek malzemelerini değerlendirmişlerdir.⁴⁹ En kapsamlı bilimsel araştırma 1963 yılında Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları İstanbul- Chicago Üniversiteleri ortak projesi kapsamında, Prof. Dr. Halet Çambel ve Prof. Dr. Robert J. Braidwood başkanlığında bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Yapılan yüzey araştırmalarında gezdikleri höyüklerin isimlerini vermemişler yalnızca kataloglarını bildirmişlerdir.⁵⁰ P. Meriggi başkanlığında 1965 yılında bir ekip Arslantepe kazıları akabinde bölgede yüzey araştırmaları gerçekleştirmiştir.⁵¹ Bir diğeri araştırma ise,

---

⁴⁴ John G. Taylor, "Travels in Kurdistan with notices of the sources of the eastern and western tigris and ancient ruins in their neighbourhood", Journal of the Royal Geographical Society, Vol. 35, London 1865, s. 26-50.

⁴⁵ Veli Sevin, *Assur Resim Sanatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 59.

⁴⁶ Carl F. Lehmann, "Sitzung vom 20. April 1901. Der Tigris-Tunnel", *Zeitschrift für Ethnologie* 33, s.226.

⁴⁷ Harry F. Russel, "Assyrian monuments at the Tigris Tunnel", 3. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1986, s. 362.

⁴⁸ Albert T. Olmstead, *The Calculated Frightfulness of Ashur Nasir Apal*, Journal of the American Oriental Society, 38, 1918, s. 229.

⁴⁹ Ahmet Dönmez, William Charles Brice, "The Distribution of Some Varieties of Early Pottery in South-East Turkey", IRAQ XI(1), Irak 1949, s. 47.

⁵⁰ Halet Çambel, Robert J. Braidwood, "İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Araştırmaları Karma Projesi 1963-72 Çalışmalarına Toplu Bakış", Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları, (Ed, H.Çambel, R.J. Braidwood), İstanbul 1980, s. 1.

⁵¹ Pierro Meriggi, "Sesto Viaggio Anatomico", *Oriens Antiquus* (6), Roma 1967, s. 289.

H.F.Rusell tarafından 1984'te Yeni Assur kabartma ve yazıtları üzerinde yapılmıştır.⁵²

Yukarı Dicle Havzası Diyarbakır- Bismil arasındaki alanda, 1986-1992 yıllarında Prof. Dr. Veli Sevin başkanlığındaki ekip tarafından en kapsamlı araştırmalardan biri yapılmıştır ve çok sayıda yerleşim tespit edilmiştir. Buna paralel olarak, Diyarbakır Müzesi başkanlığında ve V. Sevin' in bilimsel danışmanlığında Üçtepe Höyüğü' nde 1988-1992 yıllarında ilk sistemli kazılar yapılmıştır.⁵³ Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamında yapılması planlanan baraj gölleri altında kalacak yerlerde, 1988-1990 yılları arasında, Gullermo Algaze başkanlığındaki ekip, Diyarbakır'ın Bismil ilçesinden Dicle boyunca, Batman ve Botan Çayları ile Cizre çevresinde yüzey araştırmaları yapmıştır. 1988 yılında Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamında ODTÜ-TAÇDAM öncülüğünde "İlisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Olan Kültürel Varlıkların Belgelenmesi ve Korunması" adı altında bir çalışma başlatılmıştır. Dicle Nehri boyunca bulunan birçok arkeolojik alanın, Ilisu Baraj çalışmasına neden olacağı tahribattan kurtulması amacıyla, yerli ve yabancı araştırmacılardan oluşan ekipler, burada çeşitli yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları yapılmıştır. Bir diğer yüzey araştırması ODTÜ-TAÇDAM Ilisu Baraj Gölü Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi kapsamında 1999 yılında Eyyüp Ay tarafından gerçekleştirilmiş ve havzada 14 yerleşim yeri tespit edilmiştir.⁵⁴

İlisu Baraj Gölü altında kalacak alanda Ziyarettepe⁵⁵ , Gre Dimse⁵⁶ , Kavuşan Höyük⁵⁷, Hakemi Use⁵⁸, Harabe Bezikan⁵⁹, Aşağı Salat⁶⁰ , Salat Tepe,

---

⁵² Russel, s. 361.

⁵³ Veli Sevin, *Üç tepe Kazıları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1989, s. 1.

⁵⁴ Eyyüp Ay, "Yukarı Dicle Vadisi 1999 Yılı Yüzey Araştırmaları/ Upper Tigris Valley Survey:1999 Season", Ilisu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi:1999 Yılı Çalışmaları/ Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 1999 (Ed. NumanTuna, Jean Öztürk, Jale Velibeyoğlu), ODTÜ/METU, Ankara 2001, s. 695.

⁵⁵ Timoty Matney, Kemalletin Köroğlu, John Macginnes, Dirk Wicke, "Ziyaret Tepe/Tushan'da Arkeolojik Araştırmalarına Bir Bakış", Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü-Diyarbakır Müze Müdürlüğü.(Ed.), Diyarbakır 2013, s. 155.

⁵⁶ Norbert Karg, "2000 Yılı Gre Dimse (İlisu)Kazı Çalışmaları", Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları, 2002, s. 699.

⁵⁷ Gulriz Kozbe, Kemalletin Köroğlu, Haluk Sağlamtimur, "Kavuşan Höyük 2001 Yılı Kazısı", 24. Kazı Sonuçları Toplantısı, C.1, Ankara 2002, s. 139.

⁵⁸ Halil Tekin, "Hakemi Use 2001 Kazısı", 24. Kazı Sonuçları Toplantısı, C. 1, Ankara 2002, s. 59.

Hirbemerdon⁶¹, Hasankeyf⁶², Üçtepe⁶³, Giriacano⁶⁴, Kenantepe, Körtik Tepe⁶⁵, Türbe Höyük⁶⁶, Başur Höyük⁶⁷ ve Müslümanentepe⁶⁸ yerleşim yerlerinde kazı çalışmaları yapılmıştır.

“İlisu Barajı ve HES Projesi Etki Alanında Kalan Kültür Varlıklarının Belgelenmesi ve Kurtarılmasına Yönelik Çalışmalar” başlıklı proje kapsamında, Diyarbakır Müze Müdürlüğü’nün başkanlığında ve Batman Üniversitesi’nden Prof. Dr. Gülriz Kozbe ile Dicle Üniveritesi’nden Prof. Dr. Sabri Karadoğan’ın bilimsel danışmanlıkları altında Diyarbakır İli/ Ilisu Barajı ve HES Projesi Kültürel Miras Çalışmaları Koordinatörlük Merkezi’nin bir araştırma projesi olarak 2010-2011 yıllarında “İlisu Barajı ve HES Projesinden Etkilenecek Alanda Diyarbakır-Batman illeri Arasında Yer Alan Dicle Vadisi ve Yakın Çevresinin Jeomorfolojik Araştırması” gerçekleştirilmiştir.⁶⁹

---

⁵⁹ Macit V. Tekinalp, Oğuz A. Alp, “Harabebezikan Kazısı 1999 Yılı Çalışmaları” *İlisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, (Ed. NumanTuna, Jean Öztürk, JaleVelibeyoğlu), Ortadoğu Teknik Üniversitesi (TAÇDAM),Ankara 2001, s. 381.

⁶⁰ Yücel S. Şenyurt, “İlisu Barajı-Aşağı Salat 2000 Yılı Kazısı”,*23. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 2, 2002b, s. 445.

⁶¹ Nicola Laneri, “Ritual and Identity in Rural Mesopotamia: Hirbemerdon Tepe and Upper Tigris River Valley in the Middle Bronze Age”, *American Journal of Archaeology*, 119(4), 2015, s. 533.

⁶² Yutaka Miyake, “Tarih Öncesi Dönemde Hasankeyf”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, (58)9, İstanbul 2016, s.25.

⁶³ Veli Sevin, *ÜçTepe Kazıları*, s.1.

⁶⁴ Andreas Schacher, Şenay Schacher, “2000-2001 Yılı Giricano Kazıları”, *24.Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 2, 2002, s.447.

⁶⁵ Vecihi Özkaya, Oya San, Gürol Barın, Aytaç Coşkun, Murat Aksoy, Feridun S.Şahin “Körtiktepe 2006 Yılı Kazısı”, *29. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 1, 2008, s. 351.

⁶⁶ Haluk Sağlamtimur, “Siirt-Türbe Höyük 2002 Yılı Kazısı”, *25. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 1, Ankara 2003, s. 360.

⁶⁷ Haluk Sağlamtimur, “Başur Höyük”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, (Ed. Altan Çilingiroğlu Zeynep Mercangöz, Gürcan Polat), Ege Üniversitesi, İzmir 2012, s. 25.

⁶⁸ Eyyüp Ay, “Yukarı Dicle Vadisi 1999 Yılı Yüzeysel Araştırmaları/ Upper Tigris Valley Survey:1999 Season”, s. 1.

⁶⁹ Karadoğan, Kozbe, s. 539-567.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERKEN TUNÇ ÇAĞINDA YUKARI DİCLE HAVZASI

3.1. Erken Tunç Çağı Kronolojisi

Dicle ve Fırat Nehirleri arasında kalan bölge Kuzey Mezopotamya olarak adlandırılarak ve kronoloji dizilimi de geleneksel Mezopotamya kültürlerinin adlarına göre düzenlenmiştir (Harita 3. 1). Habur Nehri havzasını içine alan Cezire bölgesinde son yıllarda yapılan kazı çalışmaları bu bölgenin kronolojisinin diğerlerinden farklı biçimde düzenlenmesini sağlamıştır. Mardin Eşiği'nden güneye alan derelerin oluşturduğu Yukarı Habur Havzası'nın kültürel özellikleri ile benzerlik gösteren, Güneydoğu Anadolu' nun doğu yarısını oluşturan Yukarı Dicle Havzası'nın kronolojik dizilimi de bu bağlamda yapılandırılmaktadır.⁷⁰

Harita 3. 1. Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya haritası

Erken Tunç Çağı, Anadolu' da geleneksel Tarsus I-III, Kuzeybatı Suriye'de Amuq, Tell Mardikh I-IV, Kuzeydoğu Suriye'de Jezirah EJ 0-V kronoloji dizileri kullanılmaktadır.⁷¹ Prof. Dr. Tuba Ökse tarafından oluşturulan Salattepe

⁷⁰ Tuba Ökse, "Salat Tepe Stratigrafisi Işığında Yukarı Dicle Havzası Kronolojisi", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Dergisi*, S. 17, 2012, s. 2.

⁷¹ Tuba Ökse, "The Early Bronze Age in Southeastern Anatolia", *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*, Oxford University Press, New York 2011, s. 262.

Stratigrafisine Göre Yukarı Dicle Havzası kronolojisi aşağıda Tablo 3. 1’de verilmiştir.⁷²

	Habur Havzası	Kuzey Mezopotamya	
Erken Tunç Çağı IA	Erken Cezire 0	Jemdet Nasr Dönemi	MÖ 3300-3000
Erken Tunç Çağı IB	Erken Cezire I	Erhanedanlar I	MÖ 3000-2800
Erken Tunç Çağı II	Erken Cezire II	Erhanedanlar II	MÖ 2800-2600
Erken Tunç Çağı IIIA	Erken Cezire IIIA	Erhanedanlar IIIA	MÖ 2600-2450
Erken Tunç Çağı IIIB	Erken Cezire IIIB	Erhanedanlar IIIB- Erken Akkad	MÖ 2450-2300
Erken Tunç Çağı IVA	Erken Cezire IV	Akkad	MÖ 2300-2200
Erken Tunç Çağı IVB	Erken Cezire V	III.Ur	MÖ 2200-2000

Tablo 3.1.Erken Tunç Çağı kronoloji dizilimi

Associated Regional Chronologies for the Ancient Near East and the Eastern Mediterranean (ARCANE) projesi çalışmaları sonucunda Dicle Bölgesi’nin Kronolojisi; Orta Dicle ve Yukarı Dicle verileriyle oluşturulmuştur. Arcane kronolojisine göre Erken Tunç Çağı Yukarı Dicle Havzası;

ETG 1 MÖ 3100-3000/2950

ETG 2 MÖ 3000-2900

ETG 3 MÖ 2900-2800

ETG 4 MÖ 2700-2600

ETG 5-6 MÖ 2400-2300

⁷² Ökse, “Salat Tepe Stratigrafisi Işığında Yukarı Dicle Havzası Kronolojisi”, s. 1-29.

ETG 7 MÖ 2300-2200

ETG 8-9 MÖ 2200-2000 şeklindedir.⁷³

Erken Tunç Çağı'nda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Suriye ve Mezopotamya kültürlerinin etkisi ile ekonomik ve sosyal gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Yakındoğu da olduğu gibi bölgede de kentleşme sürecine girilmiştir. Bu dönemde yoğun ticari ve kültürel ilişkiler Fırat ve Dicle nehirleri boyunca tüm bölgede, Kuzey Suriye ve Mezopotamya Ovası'ndan Doğu Anadolu'ya kadar uzanan oldukça geniş bir alanda belli ortak özellikleri kapsayan kültürel bir birlik oluşturulmuştur.⁷⁴ Ayrıca nüfusun artması ve kültürel ilişkilerin büyük bir boyut kazanmasıyla yerleşim merkezlerinin sayısında önemli artışlar olmuştur.⁷⁵ Öte yandan Kuzey Mezopotamya'da (Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye ve Kuzey Irak) yerleşimler küçük ve dağınık köylerden oluşmaktadır.⁷⁶

Yukarı Dicle Havzası'nda Geç Kalkolitik Çağı'nın Sonu ile Erken Tunç Çağı'nı başında ETÇ I (MÖ 3200-2900) kırsal yerleşimlerden oluşan dokunun kesintisiz sürdüğü görülmektedir. Bu evre saman ve taşçık katkılı el yapımı üretilen Standart kapların yanı sıra, tırnak bezemeli seramikler ile erken Ninive 5 seramikleriyle temsil edilmektedir.⁷⁷ ETÇ II (MÖ 2800-2700/2600) sonunda yerleşimler terk edilmiştir. Bu evrede ise; standart kapların yerini çarkta üretilen boyalı ve erken kazımalı Ninive-V seramiği almıştır. Yukarı Dicle Havzası'nda ETÇ III (MÖ 2700/2600-2400/2350) evresine ait kalıcı yerleşimler tespit edilmemiştir ve ETÇ I-II seramik gelenekleri kullanılmamış yerine farklı seramiklerin aldığı görülmektedir. Bu dönemde Yukarı Dicle Havzası'ndaki yerleşmelerde bir kesinti yaşanmasına rağmen Yukarı Habur Havzasında yerleşmelerin devam ettiği görülmektedir. ETÇ IV (MÖ 2400/2350-2000) evresi Akkad Krallığı'nın Yukarı Dicle Havzası'na egemen olduğu

---

⁷³ Elena Rova, *Associted Regional Chronologies for the Ancient Near East and Eastern Mediterranean*, Vol. V, Tigridian Region (Ed. Elena Rova), Brepols 2019, s. 373-374.

⁷⁴ Derya Yılmaz, "Erken Tunç Çağı'nda Güneydoğu Anadolu'da Oda Mezar Geleneği", *Anatolia* 31, 2006, s. 57.

⁷⁵ Serap Yaylalı, *Doğu Anadolu Erken Tunç Çağı Kültürü*, Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı: Doğu'dan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları (Ed. Birol Can, Mehmet Işıklı), Erzurum 2008, s. 166.

⁷⁶ Benjamin T. Irvine, *An Isotopic Analysis of Dietary Habits in Early Bronze Age Anatolia*, Department of history and cultural studies of the Freie University, Berlin 2017, (Unpublished Phd Thesis), s. 11.

⁷⁷ Tuba Ökse, Nicola Laneri, "Along the Northern Mesopotamian Frontier: The Upper Tigris region and its Surrounding Regions during the Early Bronze Age (3100-2000 BCE)", *Journal of European Archaeology*, S. 43, 2015, s. 70

dönemde yeni tarımcı kırsal yerleşimler kurulmuştur. Yazılı kaynaklarda Akkad Krallığı'nın kurucusu Sargon'un (MÖ 2350-2294) ve sonrasında Naramsin'in (MÖ 2270-2233) Toros Dağlarına kadar uzanan Kuzey Mezopotamya'yı topraklarına kattığı ve Anadolu'nun içlerine kadar seferler düzenlediği belirtilmektedir. MÖ 2200-2100 yıllarında Bereketli Hilal bölgesini etkileyen kuraklık Akkad Krallığı'nın da sonunu getirmiştir. ETÇ IVB (2200-2000) evresinde Mezopotamya'ya hâkim olan ve gücünü arttıran III.Ur Krallığı'nın Kuzey Mezopotamya'ya fazla ilgi göstermediği ve bölgede tekrar yerel yönetimlerin egemen olduğu görülmektedir. Akkad döneminde kurulmuş olan yerleşimler MÖ 2.binyılın ortalarına kadar kesintisiz devam etmiştir.⁷⁸

3.2.Erken Tunç Çağı Yerleşimleri

Aşağı Salat Höyük; Yukarı Dicle Vadisi içerisinde, Bismil ilçesine bağlı Yukarı Salat beldesi sınırlarında, Dicle Nehri'nin hemen kuzeyinde yer almaktadır⁷⁹ (Harita 3. 2). Höyüğün yaklaşık 2 km batısında Salat Çayı ve Dicle Nehri'nin birleştiği yerden itibaren oluşan alüvyal dolgu, Salat Çevliği, Abir Düzü, Beyaz Toprak Tepe, Abir Tepe ve Dicle Nehri gibi doğal setler ile sınırlanan oldukça verimli bir tarımsal havza oluşturmaktadır. Alüvyal dolgu ve üzerindeki modern köy nedeniyle Aşağı Salat'ın höyükse görünümü bugün büyük oranda kaybolmuştur. Arkeolojik yayılım alanı ise, kazı alanları, sondajlar ve Dicle Nehri'nin kuzey kesitinden tespit edilmektedir. Nehrin holosen sekisi üzerinde, nehir yatağının hemen kuzey kıyısında yer alan höyük, yaklaşık 150x100 metrelik bir yayılım alanına ve 5 m lik kültür dolgusuna sahiptir.⁸⁰

Aşağı Salat ilk olarak Dicle ve Fırat nehirlerinde yapılması planlanan Ilısu, Batman, Cizre ve Kargamış barajları nedeniyle 1988-1990 yıllarında G.Algaze başkanlığında bir ekip tarafından gerçekleştirilen araştırmalar kapsamında tespit

⁷⁸ Norman Yoffee, "The Collapse of Ancient Mesopotamian States and Civilization", (Ed. N. Yoffee, G. L. Cowgill, The Collapse of Ancient States and Civilizations, Tuscon: University of Arizona Press, 1988, s. 49.

⁷⁹ Yücel S. Şenyurt, Atakan Akçay, İlkay Aklan, "Yukarı Dicle Havzası'nda Bir Yeni Asur Yerleşimi: Aşağı Salat", *Seleucia VII*, 2018, s. 235.

⁸⁰ Yücel S. Şenyurt, "Aşağı Salat 2000 Yılı Kazısı", *Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Alacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, Ankara 2002a, s. 671-672.

edilmiştir. ⁸¹ Daha sonra 1999 yılında Eyyüp Ay tarafında Yukarı Dicle Havzası'nda gerçekleştirilen yüzey araştırmasında höyük tekrar incelenmiştir.⁸² Bu araştırmalarda Ilısu Barajı Projesi çerçevesinde Diyarbakır müzesinin Başkanlığında ve S. Yücel Şenyurt'un bilimsel danışmanlığında 2000-2012 ve 2009-2010 yıllarında olmak üzere toplam 5 sezon kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir.⁸³

Harita 3. 2. Aşağı Salat Höyük konumu (Şenyurt, Akçay, 2020,s

Alanda gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda, Ortaçağ(1-2), Yeni Asur (3a), Erken Demir Çağı (4), Geç Uruk-Erken Tunç Çağı(5a-c), Geç Uruk(6), Geç Ubeyd(7) tabakaları olmak üzere 7 tabaka ve 11 mimari evre açığa çıkarılmıştır. ⁸⁴

Başur Höyük; Siirt ili Aktaş köyü, Bakır Mezrası sınırları içerisinde, Siirt şehir merkezinin yaklaşık 20 kilometre batısında yer almaktadır. Bitlis Vadisi'nden gelip Botan Nehrine karışan Başur Çayı kenarındaki höyük, yaklaşık 250x150 metre boyutlarında ve 15 metre yüksekliğindeki yerleşim bölgenin büyük yerleşimlerinden

⁸¹ Guillermo Algaze, Ray Breuninger, Chris Lightfoot, Michael Rosenberg, "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989-1990 Seasons", 1991, *Anatolica* 17, s. 213.

⁸² Ay, "Yukarı Dicle Vadisi 1999 Yılı Yüzey Araştırmaları/ Upper Tigris Valley Survey:1999 Season", s. 697.

⁸³ Yücel S.Şenyurt, Atakan Akçay, "Aşağı Salat Kazıları ve Yukarı Dicle Havzası Yerleşim Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme", Anadolu Prehistoryasına Adanmış Bir Yaşam: Jak Yakar'a Armağan, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2020, s. 414.

⁸⁴ Yücel S. Şenyurt, Atakan Akçay, İlkey Aklan, "Yukarı Dicle Havzası'nda Bir Yeni Asur Yerleşimi: Aşağı Salat", *Seleucia VII*, 2018,s. 233-268. ; Akçay, "Late Uruk- Early Bronze Age transitional period Cemetery In The Upper Tigris Region: Aşağı Salat", s. 53.

birisidir (Resim 3. 1). Yakın zamana kadar höyüğün yakınından akan Başur Çayı günümüzde höyüğün yaklaşık olarak 250-300 metre batısından aktığından yerleşimin batısında bulunan alanlar zaman zaman yükselen sular tarafından tahrip edilmiştir.⁸⁵

Resim 3. 1. Başur Höyük genel görünüm (Sağlamtimur, Batıhan ,2017, s.99)

Başur Höyük, Chiago ve İstanbul Üniversiteleri Karma Projesi kapsamında Robert Braidwood ve Halet Çambel öncülüğündeki ekip tarafından 1963 yılında başlatılan Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları sırasında tespit edilmiştir.⁸⁶ 2007-2015 yılları arasında ise Ilısu Barajı ve HES Projesi kapsamında arkeolojik kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir.

Höyükte gerçekleştirilen çalışmalarda, Erken ve Geç Kalkolitik, Erken Tunç Çağı I, Orta Tunç Çağı I-II, Demir Çağı ve Orta Çağ'dan yakın dönemlere kadar yerleşim izlerine rastlanmıştır. En eski yerleşim katları Ubaid 3 ve 4. Evreleri ile öncesine kadar gitmektedir. Höyüğün güney yarısında yer alan yerleşim katları ise Kalkolitik Dönem' in farklı süreçlerini yansıtmaktadır. Höyük kuzeyinde ve güneybatısında bulunan sivil yerleşim ve mezarlık alan Erken Tunç I tarihlenmektedir. Orta Tunç tabakalarına tarihlenen yapı katları höyüğün

⁸⁵ Haluk Sağlamtimur, "Başur Höyük", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, (Ed. Altan Çilingiroğlu, Zeynep Mercangöz, Gürcan Polat), Ege Üniversitesi, İzmir 2012, s. 121-133.

⁸⁶ Pearson Benedict, *Güneydoğu Anadolu Yüzyı Araştırması*, Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları (Ed. Halet Çambel, Robert.J.Braidwood), İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1980, s. 117.

güneybatısında bir yapı kompleksi ile temsil edilmektedir. Orta Tunç' tan Geç Tunç'a Geçiş ve Geç Tunç Çağı I Evresi tabakaları OTÇ yapılarının üzerinde ve höyüğün batısında bulunan birkaç mekândan oluşmaktadır.⁸⁷

Hirbemerdon Tepe; Diyarbakır ili Bismil İlçesi'nin yaklaşık 40 kilometre güneydoğusunda, Dicle Nehri'nin batı kıyısında, nehrin Batman Su ile birleştikten sonra S şeklinde kıvrıldığı noktada yer almaktadır. Yerleşme, nehrin teraslarında biriken alüvyal mil tabakası üzerine kurulmuş bir Dış Kent, kil katmanlarından oluşmuş doğal bir göl ve doğal bir kayalık üzerine kurulmuş bir Yukarı Kent ve onun hemen aşağısında vadinin yanına kurulmuş geçici yerleşim alanlarına sahip bir Aşağı Kent'ten oluşmaktadır.⁸⁸ İlk olarak 1989 yılında G. Algaze başkanlığında yürütülen Dicle Fırat Arkeolojik Araştırmasında tespit edilmiştir.2002 yılında Nicola Laneri tarafından ziyaret edilmiş ve 2003 yılında CISA-Napoli Üniversitesi-ODTÜ ve Diyarbakır Müzesi işbirliği ile kazı çalışmaları başlatılmıştır.⁸⁹ 10 yıl süren Hirbemerdon Tepe Arkeoloji Projesi 2013 yılında sona ermiştir.

Yapılan çalışmalarda 6 yerleşim evresi saptanmıştır. Evre I, Kalkolitik Dönemi (MÖ IV.binyılın ilk yarısı), Evre II Erken Tunç I/II (MÖ yaklaşık 3000-2500), Evre IIIa Erken Tunç IV Dönemi(MÖ.2150-2000), Evre IIIb Orta Tunç Dönemi (MÖ 2000-1700), Evre IIIc Orta Tunç II/Geç Tunç Dönemi (MÖ 1700-1350), Evre IVa Demir Çağı I Dönemi (Erken Demir Çağ, MÖ yaklaşık 1050-950), Evre IVb Demir Çağı II Dönemi (Yeni Asur Dönemi, MÖ yaklaşık 950-610), Evre V Assurdan Sonra/Hellenistik Dönem (MÖ yaklaşık 600-300), Evre VI Ortaçağ Dönemi (MS yaklaşık XII. Yüzyıl), Evre VII Osmanlı Dönemi(MS XII-VI.yüzyıl) .⁹⁰

Kavuşan Höyük; Diyarbakır ili, Bismil ilçesinin 10 kilometre güneydoğusunda, Yenice Köyü İnardı Mezrası sınırları içerisinde yer almaktadır (Resim 3. 2). Şeyhan Çayı'nın Dicle Nehri ile birleştiği noktanın hemen doğusunda

⁸⁷ Haluk Sağlamtimur, Ali Ozan, Elif Baştürk, Metin Batıhan, İnan Aydoğan, "Başur Höyük", Batman Müzesi İlsu Barajı HES Projesi Arkeolojik Kazıları, Batman 2018, s. 89-95.

⁸⁸ Nicola Laneri, "Hirbemerdon Tepe Arkeoloji Projesi 2009", 32. Kazı Sonuçları Toplantısı, C. 4, Ankara 2011, s. 66.

⁸⁹ Nicola Laneri, "Hirbemerdon Tepe 2003: A Preliminary Report", 26. Kazı Sonuçları Toplantısı, C. 2, Ankara 2004, s. 63.

⁹⁰ Nicola Laneri, Mark Schwartz, Jason Ur, "Ritual and Identity in Rural Mesopotamia: Hirbemerdon Tepe and Upper Tigris River Valley in the Middle Bronze Age", *American Journal of Archaeology*, 119(4), 2015, s. 536.

yer alan höyüğün kuzey yarısı Dicle Nehri'nin taşkınlarıyla tahrip olmuştur. Güney kısmı ise Şeyhan Çayı'nın taşıdığı alüvyon ve çamur tabakasıyla dolmuştur. Doğal tahribatın yanı sıra yoğun tarım faaliyetleri höyüğün yüzeyini ve çevresini tahrip ettiği görülmektedir. Bu nedenle boyutları tam olarak belirlenemeyen höyük doğu-batı doğrultusunda 175 metre, kuzey-güney doğrultusunda 75 metredir. Kuzeydeki yüksekliği 9 metre olan höyüğün büyüklüğü yaklaşık 1,5 hektardır.⁹¹ Höyük ilk kez G.Algaze başkanlığındaki bir ekip tarafından 1988 yılında ve sonrasında yapılan yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir. ODTÜ-TAÇDAM koordinatörlüğünde Kargamış ve Ilısu Baraj alanlarında yürütülen araştırma ile 2000 yılında Gülriz Kozbe tarafından ziyaret edilmiş ve 2001 yılında ise Kozbe başkanlığında bir ekip tarafından kazı çalışmalarına başlanmıştır.⁹²

Resim 3. 2. Kavuşan Höyük konumu.

Yapılan çalışmalar sonucunda 9 evre tespit edilmiştir. Bunlar; Kavuşan I: Yakın Çağ- İslam Mezarlığı (MS 19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl), Kavuşan II: Orta Çağ (MS 12-14. yüzyıl), Kavuşan III: Hellenistik Dönem (MÖ 4. yüzyıl son çeyreği-MÖ 3. yüzyıl), Kavuşan IV: Post-Assur Dönemi (Geç Demir Çağı MÖ 7. yüzyıl sonu), Kavuşan V: Yeni Assur Dönemi (MÖ 9. yüzyıl- MÖ 7. yüzyıl sonu), Kavuşan VI: Erken Demir Çağ (MÖ 11-9. yüzyıl), Kavuşan VII: Mitanni Dönemi-Orta Assur Dönemi (Geç Tunç Çağı: MÖ14-11.yüzyıl), Kavuşan VIII: Erken Tunç Çağı

⁹¹ Gülriz Kozbe, "Kavuşan Höyük", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, (Ed. Altan Çilingiroğlu, Zeynep Mercangöz, Gürcan Polat), Ege Üniversitesi, İzmir 2012, s. 116.

⁹² Gülriz Kozbe, Kemalletin Köroğlu, "Kavuşan Höyük 2001 Yılı Kazısı", *24. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 1, 2003, s. 139-150.

sonu/Orta Tunç Çağı (MÖ 3. binyılın sonu- 2. binyılın ilk yarısı), Kavuşan IX: Erken Tunç Çağı (MÖ 3. binyılın 2. yarısı).⁹³

Kenan Tepe; Diyarbakır ili Bismil ilçesinin 10 kilometre kadar doğusunda, Dicle Batman kesişmesinin 20 kilometre kadar batısında, Dicle Nehri'nin kuzey kıyısında doğal bir terasın üzerinde yer almaktadır. Yüksek bir merkezi höyük ve höyüğün kuzeydoğusuna doğru uzanan yaygın bir aşağı şehirden oluşmaktadır. Yerleşme, 350x 225 metre boyutlarında ve toplam büyüklüğü yaklaşık 6 hektardır.⁹⁴ Höyük ilk kez 1988 yılında Guillermo Algaze başkanlığındaki ekibin yüzey araştırması sırasında tespit edilmiştir. Kazılar ise ODTÜ-TAÇDAM'ın "İlisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Koruma Projesi" kapsamında 2000 yılından beri Yukarı Dicle Arkeolojik Araştırma Projesi (UTARP) üyelerinden oluşan bir ekip tarafından ve Utah Üniversitesi'nden B.J.Parker başkanlığında başlatılmıştır. 2005 yılından itibaren Diyarbakır Arkeoloji Müzesi başkanlığında B. Parker tarafından sürdürülmektedir.

Yapılan çalışmalarda Kenan Tepe'nin; Geç Kalkolitik, Erken Tunç Çağının ilk yarısı, Erken 2.bin ve Erken Demir Çağı. Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı'nın yarısına tarihlenen dönemlerde iskân edilmiştir. Erken 2.bin yerleşimi ise, tüm höyüğü kapladığı fakat aşağı şehre yayılmamıştır. Arkeolojik veriler Geç Tunç Çağında Kenan Tepe iskânında bir boşluk olduğunu göstermektedir. Erken Demir Çağı'nda yaklaşık MÖ 1100-900 yıllarında gelişmiş bir yerleşmeye sahip yerli bir anadolu köyü görülmektedir.⁹⁵

Müslüman-tepe; Diyarbakır ili, Bismil ilçesi Şahin Tepe Köyü'nde yer almaktadır. Dicle Nehri'nin güney yakasında vadi tabanını iç kısmına doğru uzanan bir yarımada şeklindedir (Resim 3. 3). Doğal kayalık bir zemin üzerine kurulan höyüğün doğu sınırını güneyden gelen Coramezri Deresi oluşturmaktadır. Höyük

⁹³ Gulriz Kozbe, "Diyarbakır/Kavuşan Höyük 2005-2008 Kazıları", The Ilisu Dam and HES Project Excavations Season 2004-2008, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü-Diyarbakır Müze Müdürlüğü, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Diyarbakır 2013, s. 331.

⁹⁴ Bradley J.Parker, Andrew Creekmore, Lynn Swartz Dood, "The Upper Tigris Archaeological Research Project (UTARP): A Preliminary Synthesis of the Cultural History of Kenan Tepe", TAÇDAM: Activities in 2001.(Ed.NumanTuna, Jean Öztürk, JaleVelibeyoğlu), Ankara 2004, s. 547-602.

⁹⁵ Bradley J. Parker, Andrew Creekmore, Lynn S. Dood, "Yukarı Dicle Arkeolojik Araştırma Projesi (UTARP): Kenan-tepe'nin Kültürel Tarihi'nin Ön Sentezi", *İlisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarının Kurtarma Projesi:2001 Yılı Çalışmaları*, Ankara 2004, s.549.

batı ve kuzey yönlerden ise Dicle Nehri ile sınırlandırılmıştır.⁹⁶ İlk kez 1993 yılında Algaze tarafından ziyaret edilmiştir, daha sonra 1999 yılında Eyyüp Ay tarafından yapılan yüzey araştırmasında tespit edilerek yayınlanmıştır. Ilisu Barajı kurtarma kazıları çerçevesinde, ODTÜ-TAÇDAM koordinatörlüğünde Diyarbakır Müzesi başkanlığı ve Eyyüp Ay'ın bilimsel danışmanlığında 2000 yılında başlatılan kazılar, 2005 yılında Kültür Varlıkları ve Müzeler Müdürlüğü'ne geçmiştir.⁹⁷ Kazı çalışmaları Müslümantep, Hristiyantepe ve Mezarlık Alanı olarak üç alanda sürdürülmüştür.

Resim 3. 3. Müslümantep konumu

Höyük'te Neolitik Çağ'dan beri yerleşim olduğu anlaşılmıştır. Geç Uruk Dönemi, Erken Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Geç Tunç Çağı, Erken Demir Çağ, Ortaçağ yerleşimlerinden söz edilmektedir. Müslümantep'nin tabakaları incelendiğinde en erken evresini Halaf çanak çömleklerinin bulunduğu evre olmakla beraber en gelişkin erken kültürü ise Ubeid Dönemi'nden günümüze kadar iskan edildiği görülmektedir.⁹⁸

Salattepe; Diyarbakır'ın Bismil İlçesi'nin 25 kilometre doğusunda yer almaktadır. İlk kez 1989 ve 1989-99 yıllarında yüzey araştırmaları sırasında tespit

⁹⁶ Eyyüp Ay, “2000 Yılı Müslümantep Kazısı”, *Ilisu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi*, (Ed. NumanTuna, Jean Öztürk, Jale Velibeyoğlu, ODTÜ Tarihsel Çevre ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara 2002, s. 491.

⁹⁷ Ay, “2000 Yılı Müslümantep Kazısı”, s. 493.

⁹⁸ Eyyüp Ay, “2002 Yılı Müslümantep Kazısı”, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıkları Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları* (Ed. Numan Tuna ve Jale Velibeyoğlu), ODTÜ Tarihsel Çevre ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM),Ankara 2011, s. 518.

edilmiştir.⁹⁹ Ilısu Barajı gölalanı altında kalan kültür varlıklarının korunması projesi kapsamında yürütülen Salat Tepe kurtarma kazıları 2000 yılında başlatılmış ve höyükte iki yıllık kesinti hariç 2013 yılına kadar kazılar devam etmiştir.

Salat Tepe’de zamansal boşluklarla birbirinde ayrılan beş ana dönem saptanmıştır. En erken dönem, Erken Kalkolitik’e tarihlenen çok sayıda mimari tabakanın açığa çıkarıldığı höyükte MÖ ve 4.bin boyunca kesintisiz iskân edildiği anlaşılmaktadır. Bu yerleşme MÖ 3. binin ilk yüzyıllarına kadar sürmüştür. Erken Tunç Çağı I sonrasında terk edilen höyük, yaklaşık 500 yıl sonra MÖ 24. yüzyılda tekrar yerleşim görülmüştür. Salat Tepe’de MÖ 24-15. yüzyıllar arasına tarihlenen altı yapı katı ortaya çıkarılmıştır. Bu tabakalar Erken Tunç IV’ten Geç Tunç I’e kadar olan süreyi kapsamaktadır. Bu dönemden sonra MÖ 15. yüzyılın ortalarında bir kez daha terk edilmiştir ve MÖ 10. yüzyıldan Yeniçağ’a kadar göçer topluluklar tarafından iskân edilmiştir. Yeniçağ ve Yakınçağ’da mezarlık alanına dönüştürülmüştür.¹⁰⁰

Üçtepe Höyük; Diyarbakır il merkezinin 40 kilometre güneydoğusunda, Bismil ilçe merkezinin 10 kilometre güneybatısında, Üçtepe Köyü’nün batı kısmında yer almaktadır (Harita 3. 3). Dicle’nin kollarından biri olan Göksu Çayı’nın sol kıyısı ile Dicle’nin sağ kıyısında, konglemera bir seki üzerinde yükselen höyük, etekleriyle birlikte yaklaşık 400 metre çapında ve 44 metre yüksekliğindedir.¹⁰¹ Üçtepe ilk kez 1865 yılında Diyarbakır’daki İngiliz Başkonsolosu J. G. Taylor tarafından tespit edilmiştir. Bu çalışmada, Kurh Monolitleri adıyla da bilinen kireç taşından iki stel bulunmuştur ve bu steller Bristish Museum’a taşınmıştır. 1907 yılında A. T. Olmstead Dicle kıyısındaki höyüklerde sürdürdüğü araştırmasında Üçtepe de incelemelerde bulunmuştur. İlk geniş çaplı araştırma, 1986 yılında Veli Sevin başkanlığında bir bilim kurulu tarafından yapılmıştır. Üçtepe’nin Assur kayıtlarında adı geçen ve II. Assur-nasir-apli tarafından kurulduğu bilinen, Assur kuzey sınır

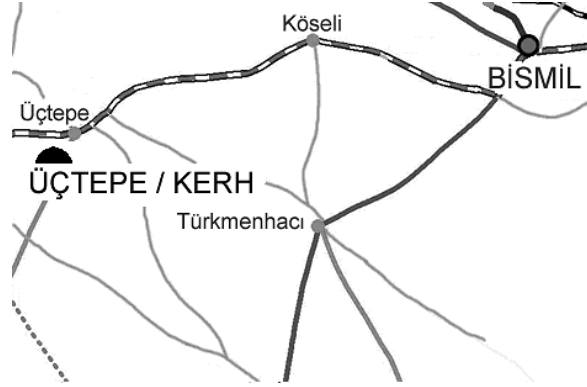
---

⁹⁹ Tuba A. Ökse, “1988 Excavation at Salat Tepe”, *Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilısu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 1988* (Ed. Numan Tuna and Jean Öztürk), Ankara 1999, s. 333-351.

¹⁰⁰ Ökse, “Salat Tepe Stratigrafisi Işığında Yukarı Dicle Havzası Kronolojisi”, s. 1.

¹⁰¹ Veli Sevin, “*Arkeolojik Belgelerin Işığında Diyarbakır/Üçtepe Höyüğü’nün Tarihi Coğrafyası*”, Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 449.

eyalet merkezi Tuşha ya da Tuşhan kenti olduğu kabul edilerek 1988 yılında kazı başlatılmıştır.¹⁰²

Harita 3. 3. Üçtepe Höyük konumu (TAY)

1988-1992 yılları arasında beş yıl süren kazılar boyunca 12 açmada 14 yapı katı tespit edilmiştir. Bu yapı katları İlk Tunç Çağı'nın sonlarından Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar kesintisiz devam etmektedir. Ancak yüzeyde bulunan birkaç çanak çömlek malzeme ile kazılarda ana toprağa ulaşılmadığı için höyükteki ilk yerleşimin Erken Kalkolitik- Halaf Dönemi'ne kadar uzandığı kabul edilmektedir. 1-4 yapı katı Roma İmparatorluk Dönemi (MS II-IV. yüzyıl), 5-6 yapı katı Hellenistik Dönem (MÖ IV-I. yüzyıl), 7-8. yapı katı Yeni Assur İmparatorluğu (MÖ VII-VII. yüzyıl), 9.yapı katı Orta (Yeni?) Assur Dönemi (MÖ X-IX. yüzyıl),10. Yapı katı Son Tunç Çağı (MÖ II. binyıl ortası),11. yapı katı Orta Tunç Çağı (MÖ II. binyılın ilk yarısı), 12(A-B?)-13. yapı katı Erken Tunç Çağı (MÖ III. binyılın sonu).¹⁰³

Ziyarettepe; Diyarbakır ili, Bismil ilçesinin güneydoğusunda Tepe kasabasının doğusunda, Dicle-Batman nehirlerinin birleşme noktasının 20 kilometre batısında yer almaktadır (Harita 3. 4). Dicle'nin taşkın ovasının kuzeyinde ve güneyinde bulunan geniş ve alçak teraslar üzerinde yer alan yerleşme, kuzey kesiminde bulunan bir höyük ve höyüğün üç yanında uzanan 29 hektarlık bir aşağı şehirden oluşmaktadır. Yaklaşık 3 hektarlık bir alanı kaplayan ve ova seviyesinden 22 metre yüksekliğindeki höyük ilk kez 1980 yılında Kessler tarafından

¹⁰² Aynur Özfırat, *Üçtepe II Tunç Çağları Kazıları (Kazı ve Yüzey Araştırmaları Işığında)*, Ege Yayınları, İstanbul 2005, s. 3.

¹⁰³ Aynur Özfırat, "Üçtepe and Diyarbakır Survey: During the Early and Middle Bronze Age", *6.Uluslararası Antik Yakın Doğu Arkeolojisi Kongresi Çalıştay Bildirileri* (Roma 05-10 Mayıs 2008), (Ed.Nicola Laneri, Stefano Valentini), Wiesbaden 2012, s.118.

bulunmuştur.¹⁰⁴ G. Algaze başkanlığında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında 1989 yılında tekrar ziyaret edilmiştir. Uzun bir aradan sonra 1997 yılında T. Matney başkanlığındaki ekip tarafından yerleşmede sistematik yüzey araştırması yapılmış ve 2001 yılında Matney tarafından kazılar başlatılmıştır.

Harita 3. 4. Ziyarettepe konumu (TAY)

Yapılan çalışmalardaki buluntulara göre, Ziyaret Tepe'nin yerleşim gördüğü dönemler; Son Neolitik/İlk Kalkolitik Çağ (yaklaşık MÖ 6000-5000), Erken Tunç Çağı (MÖ 3000-2400), Orta Tunç Çağı (MÖ 2000-1600), Son Tunç Çağı (1300-1200/1100), Erken Demir Çağı (MÖ 1200-1100/900), Geç Demir Çağı (MÖ 900-600), Geç Roma Dönemi Sasani/Erken İslam Dönemi.¹⁰⁵ Höyüğün en yoğun yerleşildiği Orta ve Yeni Assur Çağı döneminde, akropolü ve aşağı şehri olan bir garnizon kenti olduğu anlaşılmaktadır.

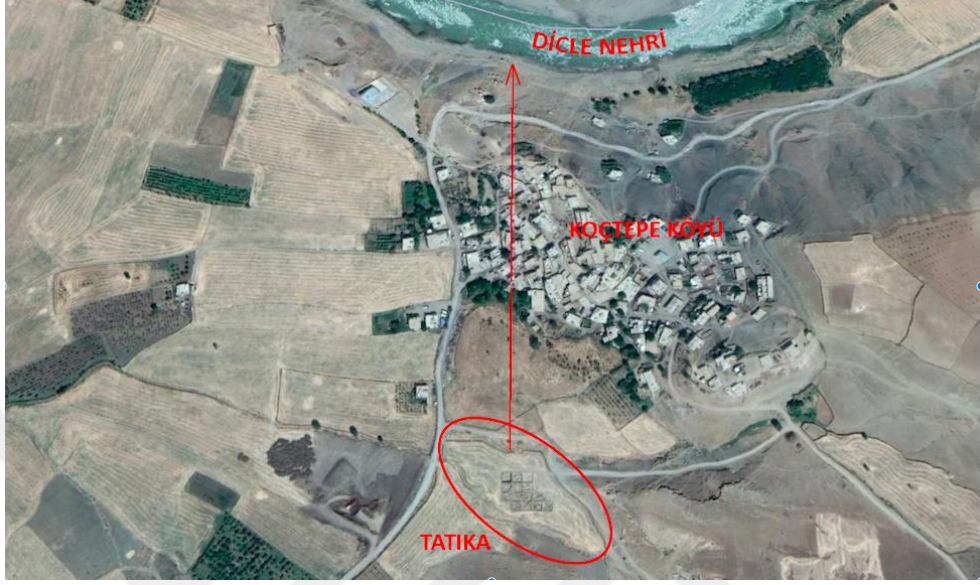
Tatika; Dicle Vadisi'nin güneyinde, Şırnak ili Güçlükönak ilçesine bağlı Koçtepe Köyü yakınındaki düzlükte yer almaktadır¹⁰⁶ (Resim 3. 4). Deniz seviyesinden 443 metre yükseklikte Dicle Nehri'ne 500 metre mesafede bulunan düz bir alan yerleşimidir. İlk kez 2008 yılında Ilısu ve HES Projesi inşaat sahasındaki yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiş ve 2009 yılında Mardin Müze Müdürlüğü başkanlığında oluşturulan bir ekiple kazı başlatılmıştır. Seramik buluntularına göre yerleşim, MÖ 3000-2700 yılları arasına, Yukarı Habur havzasının EJZ 0-2 (Erken Cezire 0-2) ve Dicle havzasının ETÇ (Erken Tunç 2-4) evresine tarihlendirilmiştir.

¹⁰⁴ Timothy Matney, "Preliminary Report on the First Season of Work at Ziyaret Tepe in the Diyarbakir Province", *Anatolica* 24, 1998, s. 8

¹⁰⁵ Matney, "Preliminary Report on the First Season of Work at Ziyaret Tepe in the Diyarbakir Province", s.11-14.

¹⁰⁶ Tuba Ökse, Ahmet Görmüş, Erkan Atay, Nihat Erdoğan, Erdal Ünal, "Ilısu Baraj İnşaat Sahası 2014 Kurtarma Kazısı", *37. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Erzurum 2015, C. 1, s. 60.

ETÇ' nin yanı sıra Neolitik, Kalkolitik, Orta Tunç, Demir Çağı ve Ortaçağ malzemesi de ele geçmiştir.¹⁰⁷

Resim 3. 4. Tatıka konumu (Silibolatlız Baykara, 2018, s. 550)

¹⁰⁷ Tuba A. Ökse, “Tatıka: Yukarı Dicle Havzasında Bir ETÇ I-II Mezarlığı ve Ritüel Yapılar”, *Anadolu, Arkeoloji, Zaman, Mekân* (Ed.G. Coşkun), Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık, 2017, 1, s. 17-23.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ERKEN TUNÇ ÇAĞI ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ

4.1. Mezarların Konumu

Eski Çağlarda yerleşim içi (intramural) ve yerleşim dışı (extramural) olmak üzere iki tür gömü uygulaması görülmektedir.

İntramural Gömü, Eski çağlarda ölümler yerleşim yeri içinde, çoğunlukla evlerin taban altına veya yerleşme yerinin boş yerlerine gömülmekteydi. Ahmet Uhri, yerleşim içi ve yerleşim dışı gömü uygulamaları için, “*İnsanoğlu ölüsünü gömmeye başladığı Paleolitik Çağ’dan itibaren benimsediği ilk uygulama Şanidar ve diğer örneklerden anlaşılabilir gibi ölüsünü yaşadığı yerde alıkoyması, kendisiyle beraber sanki yaşıyormuşçasına ona gereken önemi göstermesidir. Olasılıkla ‘Ata Kültü’ ile bağlantılı bu uygulama giderek yerini, yerleşimden ayrı ancak bir ölümler kenti oluşturmaya bırakmıştır.*”¹⁰⁸ Anadolu’da Neolitik ve Kalkolitik Çağlar boyunca görülen bu gömü uygulaması, giderek azalmasına rağmen, Erken Tunç Çağı’nda yerleşim dışı mezarlarla birlikte görülmeye devam etmiştir. Gömü uygulaması, yetişkinler için çok az görülürken çocuk ve bebek gömülerinde ise daha yoğundur. Bu da çocuk ve bebeklerin, küçük, korumasız ve aciz olarak algılanmaları ile açıklanırken, yetişkinler için az sayıda intramural mezarlar için açıklık getirmek zorlaşmaktadır.¹⁰⁹

Extramural Gömü, Çanak-Çömleksiz Neolitik Çağ’ın sonlarından beri görülmeye başlanan yerleşim dışı giderek geçerli bir uygulama olarak günümüzde de devam edecek şekilde toplumsal yaşamda yer edinmiştir.¹¹⁰ Anadolu’da Neolitik Çağ’da Ilıpınar gibi birkaç örnekle temsil edilen yerleşim dışı mezar alanları, Kalkolitik Çağ’da fazla değildir. Erken Tunç Çağı’nda giderek artan merkezileşme hareketleri, nüfus sayısındaki artış, bebeklerin önceki dönemlere oranla daha az olması ve ölümlerden hastalık kapma korkusu gibi nedenlerle yerleşim dışı mezar uygulaması yaygınlaşmış ve süreç içinde bu uygulama benimsenmiştir.

---

¹⁰⁸ Uhri, s. 61.

¹⁰⁹ Sevil Özterzi, *Anadolu’da Neolitik ve Kalkolitik Dönemdeki Mezar Tiplerinin ve Ölü Gömme Geleneklerinin Sosyokültürel Açından Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji (Paleoantropoloji) Anabilim Dalı, Ankara 2011, (Yüksek Lisans Tezi), s. 17.

¹¹⁰ Uhri, s. 75.

4.2. Mezar Çeşitleri

Kurt Bittel ve Tahsin Özgüç tarafından mezar tipleri basit toprak, küp, taş sandık, oda mezar ve kaya oyuğu olmak üzere 5 grupta incelenmektedir.

Basit Toprak Mezar: Anadolu'da höyüklerde en eski, yani ana toprak üstüne kurulan ilk yerleşme katlarında görülen ve varlığını uzun süre koruyan bu mezar tipine, birçok yerleşimde rastlanmaktadır. Mezar çukurunun boyu, hocker veya uzatılmış durumda gömülen bir insanı içine alabilecek uzunlukta olup, derinliği yaklaşık 0.20-0.60 metre arasında değişmektedir. Çukur düzensiz, dikdörtgen, kare veya elips olup, genişliği 0.30-0.50 metre arasındadır. Toprağa kazılan mezar çukurlarının taban ve yan taraflarında taş ve kerpiçten bir yapı izine rastlanmamıştır. Üsteleri de yalnız çukurdan çıkarılan toprakla örtülmektedir.¹¹¹ Bazı basit mezar çukurlarının içi çamurla sıvanmış, bazılarında mezar tabanları çakıl, kum ve kırık seramik parçaları gibi malzemeyle ve bazılarında ise taban hasırla döşenmiştir.¹¹²

Hindistan'dan Çin'e, Avrupa'dan Kuzey Afrika'ya kadar Mezopotamya'dan Anadolu'ya birçok alanda karşımıza çıkmakta ve günümüzde de en çok kullanılan mezar türü olarak varlığını korumaktadır. Basit toprak mezarlar genellikle tek gömü için kullanılsa da birden çok gömü olan örnekler de bulunmaktadır. Bu mezarlara ölümler genellikle sağ ve sol yanlarına büzülmüş olarak yatırılmakta, bebekler, çocuklar ve yetişkinler cinsiyet ayrımı yapılmadan gömüldüğü görülmektedir.¹¹³

Küp Mezar: Ölünün küp veya çömlek içerisine yerleştirilerek bir çukura gömülmesiyle oluşturulan mezar tipidir. Bebekler ve çocuklar çömleklere gömülürken yetişkinler küplere gömülmüştür.¹¹⁴ Bu mezar çeşidi hem kremasyon gömü hem de ceset gömü için kullanılmıştır.¹¹⁵ Bu mezarlara ölümler yakılmadan gömülecek ise büyük küp, yakılarak gömülecekse küçük küp kullanılarak, küplerin ağzı ise genellikle taşla ya da kerpiçle kapatılmaktadır. Ölülerin bu şekilde kaplar içlerine gömülmesinin nedeni; iskeletin bacakları bükülmüş ve kolları birleştirilmiş

¹¹¹ Tahsin Özgüç, *Ön Tarihte Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1948, s. 4.

¹¹² Hatice K. Ensert, *Erken Tunç Çağı Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Bölgesi Ölü Gömme Gelenekleri Işığında Oylum Höyük Mezarları*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1995, (Doktora Tezi), s. 248.

¹¹³ Ensert, s. 147.

¹¹⁴ Ensert, s. 99.

¹¹⁵ Metin İ. Akyurt, *MÖ 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 4.

olarak içine kolaylıkla yerleştirecekleri için değil, ölüleri rutubete ve haşarata karşı koruduğu için ayrıca uzun süre dayandıkları için tercih edilmiştir.

Anadolu kültürlerinin hâkim mezar tipidir. Anadolu'da ilk defa Neolitik dönemde Karkamış'ta açığa çıkartılmış olup MÖ 1200 yılına kadar kullanılmış ve diğer mezar türlerine göre üstünlüğünü korumuştur.¹¹⁶

Sandık (Sanduka) Mezar: Etrafı bir sıra taşla veya kerpiçle çevrili ve üst kısmı zaman zaman bir sal taşıyla kapatılmaktadır. Mezarın tabanı temiz, sıkıştırılmış toprakla veya başka yerden getirilen bir toprakla örtülü olup, tabanın üzerinde bazen çakıl taşlı bir kaplama olabilen mezarlardır.¹¹⁷ Üzeri iri yassı taşlarla kapatılan mezarların, yapım malzemesi ahşaptan ve kerpiçten olan örnekleri de mevcuttur.¹¹⁸

Antropolojik olarak ölünün çevresinin koruma altına alınması sonucu ortaya çıkan bu mezar tipi, Üst Paleolitik Çağ'dan itibaren görülmektedir. Roger Lewin' in de belirttiği gibi, 20. yüzyılın başından itibaren ortaya çıkarılan 200 kadar Neanderthal kalıntısından yaklaşık otuzunun cesedinin uygun konuma getirme, mezara eşyalar ve hayvan kemikleri koyma ve taşları özenle yerleştirme gibi etkinlikleri kapsayan uygulamalara işaret etmesi ve bazı cesetleri korumak için etrafının bilinçli olarak taşla çevrildiğinin saptanması bu mezar tipinin kökenin Üst Paleolitik Çağ' a kadar geriye götürebileceğini kanıtlamaktadır.¹¹⁹ Anadolu'da bu mezar tipi Neolitik Çağ' la karşımıza çıkmaktadır. Bu döneme tarihlenen Köşk Höyük, Öküzini Mağarası, Çukurkent yerleşimlerinde taş sandık mezar olarak nitelenen mezarlara rastlanmıştır.

Oda-Mezar: Taş, kerpiç, ana kayaya açılan odalardan yapılan mezarların genelde ön girişleri vardır ve ev şeklindedirler. Üzerleri sal taşı, ahşap veya dallarla kapatılmakta ve yüzeyden görünmemektedir.

Oda Mezarlar genel olarak dört tipte görülür;

1 Dörtgen planlı oda mezarlar

2 Megaron planlı oda mezarlar

---

¹¹⁶ Özgüç, s. 15-31.

¹¹⁷ Uhri, s. 113.

¹¹⁸ Özgüç, s. 31.

¹¹⁹ Roger Lewin, *Modern İnsanın Kökeni* (Çev. Nazım Özüaydın), Tübitak Yayınları, Ankara 1998, s. 236.

3 Oval planlı oda mezarlar

4 Yuvarlak planlı oda mezarlar

Anadolu'da Neolitik Çağ'da hiçbir yerleşimde bu türden bir ölü gömme anlayışıyla karşılaşılmazken, Kalkolitik Çağ'da sadece Domuztepe'de intramural bir tholos mezarın varlığı söz konusudur. Erken Tunç Çağı boyunca yerleşimlerde uzun süre kullanılan mezar tipi olarak görülmektedir. Örnek verecek olursak; Alacahöyük kral mezarları, ev tabanlarının altına değil, şehrin mezarlık olarak ayrıldığı bir alanda kurulmuşlardır.¹²⁰

Kaya Oyuğu ve Kaya Aralığı Mezar: Dikdörtgen, oval veya yuvarlak planlı gömme odası olan, kayaya veya yamaçlardaki sert toprak zemine oyularak yapılan mezarlardır.¹²¹ Ana kaya üstüne kurulan mezarlık veya yerleşim yerlerinin ilk evlerine ait ölüleri için, mezar çukuru kazılırken ana kayaya rastlanmakta ve kayanın şekillenmesinden vazgeçilerek, kayanın düz olmayan oyuk ve aralıklarından da faydalanılmaktadır.¹²² Mezar için kaya oyuğu ya da kaya aralığı bulunmamış ise ölü doğrudan düz kaya üstüne ya da ana kaya üstüne konulan toprak döşemeye gömülmüştür.

İnsanlık tarihinin her evresinde toprak mezarlar görülmüş olup, Anadolu'da Neolitik Çağ'dan itibaren küp ve taş sanduka mezarlar görülmüş olup, Kalkolitik Çağ'dan itibaren ahşap ve kerpiç sanduka, Erken Tunç Çağı'ndan itibaren oda ve kaya mezarlar, farklı kültür bölgelerinde görülmüştür.¹²³

4.3. Gömü Biçimi

Gömü biçimi; inhumasyon ve kremasyon gömü olarak iki başlık altında incelenmektedir.

İnhumasyon; İnsanlık tarihinin en eski gömü biçimi olan inhumasyon; Latince 'inhume'' sözcüğünden türemiştir. Bu gömü biçiminde önemli olan iskeletin vücut bütünlüğünün korunmasıdır. Ölü bedeninin toprakta açılan bir çukura ya da toprak altına hazırlanmış, etrafı taşlarla çeviri bir sandık mezar veya pithos içine konularak gömülmesi inhumasyon olarak adlandırılmaktadır.

---

¹²⁰ Özgüç, s. 40-47.

¹²¹ Akyurt, s. 5.

¹²² Özgüç, s. 14.

¹²³ Akyurt, s. 5.

Antropolog Ayla Sevim Erol inhumasyon gömüleri iki şekilde ele almıştır;

1. Birincil Gömütler; gömütler sırt üstü, yüz üstü, sol ya da sağ tarafa yatırılmış olabilmektedir. İskeletin pozisyonu, kollar, bacaklar ve kafanın anatomik duruşuna göre saptanmaktadır.

2. İkincil gömütler; birbiriyle eklemli olmayan iskeletlerden oluşmaktadır. Ölüm sonrasında ölünün yerden yüksek bir platform üzerinde belirli bir süre çürümeye bırakılması ve bu sürenin sonunda kemiklerin toplanarak gömülmesidir. Çoklu gömütler genellikle ikincil tip gömüt sınıfına girmektedir.¹²⁴

Orta/Üst Paleolitik Çağ'dan itibaren ölümlerini gömmeye başlayan insanoğlunun uyguladığı ilk gömü biçimlerinden biri olan inhumasyon gömü çok değişik coğrafyalarda ve çok eski çağlardan beri uygulanmaktadır. Anadolu'nun Paleolitik, Neolitik, Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı mezarları incelendiğinde en yaygın gömme biçimi olduğu görülmektedir.¹²⁵

Kremasyon; “Yakmak” anlamına gelen Latince “cremare” kökünden türetilen kremasyon, cesedin yakılarak gömülmesidir. Ceset odun üzerinde ya da tezekle yakılmış ve ısısı en yüksek ortalama 1000 c ye ulaşabilmektedir. Kremasyonda odunun cinsi ve havanın durumu önemli olup, bu işlem 7-10 saat arasında yapılmaktadır.¹²⁶ Ölümlerin neden yakıldığı konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bunlar arasında yeniden doğuş, ruhun ve bedeninin temizlenmesi, bedeninin ve ruhunun öteki dünyaya eksiksiz olarak ulaşabilmesi gibi düşünceler yer almaktadır. Diğer bir görüş, yer tasarrufunun ve hijyenin sağlanmasıdır. Farklı bir öneri de bu dünyadan öteki dünyaya geçiş aşamasını temsil eden ölünün gömülmesi işleminin sorunsuz gerçekleşmesi ve ruhun bedene geri dönmemesi düşüncesidir. Bir başka görüşe göre cesedin yakılması yoluyla ruhun bedenden çıkışı ve öteki dünyaya geçişi hızlandırmaktadır.¹²⁷

---

¹²⁴ Meltem Karatekin, *Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Kalkolitik Dönem Ölü Gömme Gelenekleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir 2019, (Yüksek Lisans Tezi), s. 9.

¹²⁵ Uhri, s. 55.

¹²⁶ Özterzi, s. 24-25.

¹²⁷ Hamza Ekmen, “Yeni Veriler Işığında Başlangıcından MÖ 2. Binin Sonuna Kadar Anadolu’da Yakarak Gömme (Kremasyon Geleneği)”, Hitit Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl. 5, S. 1, 2012, s. 24.

Yakarak gömme yani kremasyon uygulamasının geçmişi Üst Paleolitik Çağa kadar geriye gitmektedir. Bilinen en eski kremasyon örneği günümüzden 26.000 yıl öncesine ait olup Avustralya’da Mungo Gölü’nde bulunmuştur. Geçtiğimiz yüzyılda yapılan araştırmalar, Levant’ta Kebara Mağarası ve Wadi Hammeh’in Natufian kültür evrelerinde (MÖ 11500-9500) tespit edilen mezarlar Yakındoğu’da bulunan en eski kremasyon mezarları temsil etmektedir.¹²⁸ Anadolu’da rastlanılan en eski örnekler ise Batı Anadolu’da Kaklık ve Güneydoğu Anadolu’da Gedikli/Karahöyük’te ortaya çıkarılan olmakta ve her ikisi de Erken Tunç Çağı’nın üçüncü evresine (ETÇ IIIC MÖ 2200-1900) tarihlenmektedir.¹²⁹ Kremasyon geleneğinin MÖ 3.bin yılın geç döneminden itibaren Anadolu’daki varlığına ilişkin kesin kanıtlar uzun dönem boyunca geçerliliğini koruduğunu göstermektedir.

4.4. Gömme Tipleri

Ölüler mezarlara “Hocker” ve “Dorsal” olmak üzere iki şekilde yerleştirilmektedir.

Hocker Gömü; Ölen kişinin mezara kontraktıl yani kasılmış, büzülmüş ya da bir başka deyişle ana rahmindeki pozisyona getirilerek yerleştirilmesiyle yapılan gömü tipidir.¹³⁰ Almanca ‘da “hocken” çömelmek anlamında kullanılmaktadır. İskeletlerin bacalarının dizlerden bükülerek yatırılması çömelerek oturmaya benzetildiği için bu yatırılış biçimine “Hoker” adı verilmiştir. Bu gömü tipinde gövdenin ekseni ile uyluk kemiğinin ekseni arasındaki açı 90c den küçüktür ve ayaklar pelvis kemiğine degecek şekilde yakın durmaktadır. Hocker gömme biçimi iskeletin büzülme açısına göre “Yarı Hocker” veya “Açık Hocker” ve “Kapalı Hocker” veya “Tam Hocker” biçiminde tanımlanmaktadır.¹³¹ Yarı Hocker veya Açık Hocker ‘de yatırılış biçimi, bireyin üst gövdesi yan veya sırt üstü yatırılırken, bacakları dizlerinden bükülerek yerleştirilmektedir. Tam Hocker biçimindeki yatırılış ise küp içerisine yatırılan bireylerde bacakların dizlerin karna çekilerek yerleştirilmesidir.¹³²

---

¹²⁸ Ekmen, s. 25.

¹²⁹ Uhri, s. 57.

¹³⁰ Uhri, s. 81

¹³¹ Ayla Sevim, İzzet Duyar, “Kazılarda İnsan İskeletlerinin Açığa Çıkarılması Sırasında Uygulanacak İşlemler”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, S. 30, Ankara 1992, s. 127-128.

¹³² Ekinbaş, s. 91.

Hocker pozisyonu; yaşayanların uyku durumunu temsil ettiği ve ölümün uzun bir uyku olduğu düşüncesinden dolayı ortaya çıktığıdır. Bir diğer düşünce ise, ölünün hortlamasından korkulduğu için bağlandığını ve bağlamak içinde en uygun pozisyonun hocker pozisyonu olduğu onun için böyle yatırıldığı veya ana rahmindeki pozisyonu temsil ettiğini ve de dünyadan ayrılırken doğduğu gibi ayrılması gerektiği inancından kaynaklanmaktadır.¹³³

Dorsal Gümü; bireyin sırt üstü uzandığı, bacaklarının birinin yanında düz uzatıldığı ve kollarının bedenini iki yanında, bedene paralel olarak yerleştirildiği yatırılış biçimidir.¹³⁴ Bu gömü tipinde, bacaklar sağa ve sola herhangi bir şekilde bükülme göstermeksizin dümdüz uzanmaktadır. Gövde ile bacaklar arasında açı ise yaklaşık 180 c olduğu görülmektedir.¹³⁵ Anadolu'da Neolitik ve Kalkolitik Dönemde neredeyse hiç görülmeyen bu gömü uygulaması, Erken Tunç Çağıyla beraber Anadolu'da yaygınlaşmaya başlamasına rağmen geleneksel bir tarz olarak kabul edilmemiştir.

---

¹³³ Özgüç, s. 70-71.

¹³⁴ Ensert, s. 6.

¹³⁵ Sevim ve Duyar, s. 127.

BEŞİNCİ BÖLÜM

YUKARI DICLE ERKEN TUNÇ ÇAĞI ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ

Yukarı Dicle Havzasında, Erken Tunç Çağı'na tarihlendirilen mezar veya mezarlık alandan oluşan 4 yerleşim yeri tespit edilmiştir. Bu yerleşimlerden Aşağı Salat, Dicle Nehri'nin kuzeyinde, Müslümantepe Dicle Nehri'nin güney kıyısında, Tatıka Dicle'nin doğu kıyısında, Başur Höyük ise Botan Vadisinde yer almaktadır. Aşağı Salat ve Müslümantepe mezarlıkları ektramural bir anlayışla, Başur Höyük mezarları intramural, Tatıka Mezarları ise ölü kültü anlayışıyla oluşturulduğu gözlemlenmiştir. Mezar tipleri, gömme biçimleri ve mezar buluntularıyla birbirine çağdaş olan bu mezar ve mezarlık alanlarına ait bilgilerimiz, öncelikle kazı sonuçları raporları, yayınlanmış makale ve tezlerden oluşmaktadır.

5.1.Aşağı Salat Mezarlığı

Aşağı Salat; Diyarbakır ili Bismil ilçesi sınırları içinde, Yukarı Dicle bölgesinde, Dicle Nehri kıyısında yer alan bir höyüktür (Resim 5. 1). Aşağı Salat Geç Uruk-ETÇ geçiş dönemi mezarlığı, höyüğün yaklaşık 50 m güneybatısında Dicle Nehri'nin kuzey kıyısında yer almaktadır.¹³⁶ Bu alanda yapılan çalışmalarda mezarların kuzey-güney yönünde 25 m, doğu-batı yönünde 20 m genişliğindeki bir alana yayıldığı tespit edilmiştir.¹³⁷

Aşağı Salat Mezarlığı, 2000-2002 ve 2009-2010 yıllarında 5 yıl süren kurtarma kazılarıyla açığa çıkarılmış ve buluntularıyla yerleşimdeki en zengin arkeolojik verileri sunmuştur. Güncel seviyenin 50-55 cm altında bulunan Ortaçağ'a ait 3 basit toprak mezar ve Yeni Asur döneminin sonlarına tarihlenen tahrip edilmiş bir mezar dışında Geç Uruk-Erken Tunç geçiş dönemine ait toplam 53 mezar açığa çıkarılmıştır.¹³⁸ Kazı çalışmalarında 2000-2002 yılları arasında toplam 49 mezar açığa çıkarılmıştır. Bu mezarlardan 2 si Ortaçağ'a (M-1 ve M-2 no lu)

¹³⁶ Yücel S. Şenyurt, "Aşağı Salat 2000 Yılı Kazısı", *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, Ankara 2002a, s. 676-677; Yücel S. Şenyurt, "Aşağı Salat 2001 Yılı Kazısı", *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*, Ankara 2004, s. 245.

¹³⁷ Akçay, "Late Uruk- Eraly Bronze Age transitional period Cemetery In The Upper Tigris Region: Aşağı Salat", s. 422.

¹³⁸ Yücel S.Şenyurt, Atakan Akçay, "Aşağı Salat Kazıları ve Yukarı Dicle Havzası Yerleşim Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme", *Anadolu Prehistoryasına Adanmış Bir Yaşam: Jak Yakar'a Armağan* (Ed. Barış Gür, Semra Dalkılıç), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2020, s. 422.

tariflendirilmiştir.¹³⁹ Yerleşim yerinde T-26 açması ETÇ I tabakası içerisinde, ev tabanı altında bir çömlek mezar gömüsü (M-13 nolu Mezar) açığa çıkarılmıştır. Geri kalan mezarın tamamı, ‘‘Batı Kazı Alanı’’ olarak isimlendirilen alanda bulunmuştur. Bu alandaki 46 mezarın 45’i ETÇ I dönemine tarihlenirken yalnızca 1 mezar(M-29 nolu) farklı mezar mimarisi ve buluntularıyla Demir Çağına tarihendirilmiştir.¹⁴⁰ 2009-2010 kazı sezonlarında açığa çıkarılan 19 mezardan 10’u ETÇ I Geç uruk-Erken Tunç Çağı geçiş evresine, 9’u Yeni Asur dönemi (MÖ 9-7. yy) ne tarihendirilmiştir.¹⁴¹

5.1.1.Mezar Tipleri

Taş sanduka mezarlar; Aşağı Salat Höyüğü mezarları gerek mimari özellikleri, gerek ölü gömme adetleri ve mezar buluntuları açısından benzer özellikler gösteren aynı dönem mezarlarıdır. Tamamı sanduka mezar geleneği içerisinde değerlendirilen bu taş kapaklı mezarlar, farklı mimari özelliklerinden dolayı 4 alt tipe ayrılmıştır.¹⁴²

- 1.Taş Sanduka mezarlar,
- 2.Basit taş çevreli taş kapaklı mezarlar,
- 3.Basit taş çevreli konglomera kapaklı mezarlar,
- 4.Basit taş çevreli taş ve konglomera kapaklı mezarlar.

Mezar tipolojisi, ölü hediyeleri ve ölü gömme gelenekleri açısından kendine özgü özellikler taşıyan mezarlık 53 mezarı ile kendi dönemi içerisinde bölgenin bilinen en büyük mezarlığıdır (Resim 5. 2). Aşağı Salat mezarlık alanında 2000-2002 yılları arasında yapılan kurtarma kazılarında açığa çıkarılan mezarların tamamı sanduka mezar geleneğinin örnekleri olup, tahrip edilen 7 mezar dışında, 23 taş sanduka ve 23 adet taş kapaklı mezar ele geçmiştir (Tablo 5. 1). Bu mezarlar Dicle Nehri ve Salat Çayı’nın getirdiği yaklaşık 154 cm’lik bir alüvyal dolgu ve taşkın sedimanın altında kalmıştır. Nehir mili, mezarların içine sızarak iskeletleri de yoğun

¹³⁹ Atakan Akçay, *Aşağı Salat Höyüğü Erken Tunç I Mezarlığı’nın Kuzey Mezopotamya’daki Yeri ve Önemi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, (Yüksek Lisans Tezi), s. 16.

¹⁴⁰ Akçay, *Aşağı Salat Höyüğü Erken Tunç I Mezarlığı’nın Kuzey Mezopotamya’daki Yeri ve Önemi*, s. 15.

¹⁴¹ Okşan Başoğlu, Atakan Akçay, Pınar Gözlük Kırmızıoğlu, Simge Gökkoçun, Tuğba Şener, ‘‘Diyarbakır/Aşağı Salat İskeletleri’’, *OLBA XXI*, 2013, s. 1-17.

¹⁴² Akçay, *Aşağı Salat Höyüğü Erken Tunç I Mezarlığı’nın Kuzey Mezopotamya’daki Yeri ve Önemi*, s. 23.

bir şekilde tahrip ettiği gözlemlenmiştir. İskeletlerin kötü korunmasında toprağın tuzlu yapısı etkili olmakla beraber en büyük tahribat, farklı dönemlerdeki mezar soygunları sırasında olmuş, iskelet ve mezar hediyelerinin büyük bir kısmı mezar dışına atılmıştır.¹⁴³

Aşağı Salat Geç Uruk Erken Tunç Evresi'ne tarihlenen mezarlık alanında 2009-2010 yıllarında yapılan çalışmalarda 5'i taş kapaklı, biri taş sanduka olmak üzere 6 mezar açığa çıkarılmıştır (Tablo 5. 2). Yerleşim alanında yapılan kazılarda ise tespit edilen 3 basit toprak mezarda da bu döneme tarihlendirilmektedir. Ayrıca yerleşim alanı içerisinde intramural gömü geleneğinin örneği olarak bir adet çömlek mezar (M-74 nolu mezar) da bulunmaktadır. Aşağı Salat mezarlarının büyük bir kısmı,4 tarafı üstü ve taşlarla çevrelenmiş taş sanduka mezarlardan sonra en yoğun grup, yan sandukaları olmayan ancak üstü tek parça taş ile kapatılmış ve toplama taşlarla çevrelenmiş daha basit sanduka mezarlardan oluşmaktadır. Diğer iki mezar tipi (M-22-M-28 no lu Mezarlar) ise konglomeradan kapakların kullanılması ile diğer mezarlardan farklılık göstermektedir¹⁴⁴ (Resim 5. 3- Resim 5. 4). Ana toprağa genellikle dikdörtgen biçimde açılan mezar çukurunun içerisine yerleştirilen tek parça kireçtaşı bloklarla oluşturulan sanduka mezarların üzeri tek parça taşlarla kapatılmıştır. Mezar çukurlarına boylamasına yerleştirilen yan sanduka taşları, yaklaşık 10x12 cm kalınlığında, 80-130 cm uzunluğunda, derinlikleri ise 45-65 cm arasında değişmektedir.¹⁴⁵

Mezarların ana yapı malzemesi oldukça düzgün kesilmiş ve işlenmiş, kireç taşından bloklardan oluşmaktadır. Bu bloklar, taş sanduka mezarlarda yan sanduka ve kapak taşı olarak, diğer mezarlarda ise yalnızca kapak taşı olarak kullanılmıştır. Bütün mezarların üstü, orta boyutlarda düzeltilmemiş taşlarla çevrelenmiştir. Bu taşlar sanduka ve kapak taşlarını desteklemekle beraber, mezarların yerini belli etmek amacıyla da kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır (Resim 5. 5). Mezarlardaki

---

¹⁴³ Akçay, "Late Uruk- Eraly Bronze Age transitional period Cemetery In The Upper Tigris Region: Aşağı Salat", s.5 4.

¹⁴⁴ Akçay, *Aşağı Salat Höyüğü Erken Tunç I Mezarlığı'nın Kuzey Mezopotamya'daki Yeri ve Önemi*, s. 62.

¹⁴⁵ Akçay, *Aşağı Salat Höyüğü Erken Tunç I Mezarlığı'nın Kuzey Mezopotamya'daki Yeri ve Önemi*, s. 65.

ortak mimari özelliklerden bir diğeri ise mezar tabanlarına döşenmiş küçük boyutlardaki nehir çakıl taşlarıdır¹⁴⁶ (Resim 5. 6).

5.1.2.Gömme Biçimi

Ekstramural gömü anlayışı ile oluşturulan mezarların tamamına yakını kuzeybatı-güneydoğu yönlü olup, sadece 9 mezar hafif bir yön kaymasıyla doğu-batı yönlüdür. Düzenli bir planda yerleştirilen mezarlar birbirine paralel hatlar oluşturacak biçimde dizilmiştir¹⁴⁷ (Resim 5. 7).

Aşağı Salat mezarlığındaki iskeletler, Dicle Nehri'nin getirdiği alüvyal dolgu, toprak yapısının tuzlu olması ve mezar soygunları sırasında gerçekleşen tahribattan dolayı çok kötü korunmuştur. Kazı çalışmalarında pek çok iskelet mezarların dışına dağıtılmış bir şekilde açığa çıkarılmıştır. Birçok mezarda dağılmış ve erimiş biçimde ele geçen iskeletler ölü gömme biçimi ve ölünün mezardaki konumu ile ilgili yorum yapmayı zorlaştırmaktadır. Kısmen daha iyi korunmuş iskelet kalıntıları üzerinde bir takım genellemeler yapılabilmektedir.¹⁴⁸ Kuzeybatı-güneydoğu yönlü mezarların, çakıl taşlarından yapılmış tabanları üzerine yatırılmış gömülerin, doğu-batı yönünde, hocker pozisyonda, sol taraflarına yatırılmış biçimde gömüldükleri anlaşılmaktadır (Resim 5. 8). Kafatası parçalarının çoğunlukla kuzeydoğu köşelerde ele geçmiş olması yüzün güneye dönük olarak yerleştirildiğini göstermektedir.¹⁴⁹

Mezarlıkta 2000-2002 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarında açığa çıkarılan 30 mezarda yapılan incelemelerde toplam 35 birey bulunmuştur. İskeletler kötü korunduğundan mevcut kemikler üzerinde herhangi bir paleopatolojik bulgu gözlenememiş olup kemikler toplumun beslenme şekli ve yaşam tarzı hakkında bilgi vermemektedir. Ancak demografik yapı belirlenebilmiştir ve bazı mezar hediyelerinin de cinsiyet ve yaş belirtici özellikler olduğu gözlemlenmiştir. M-9, M-14, M-16, M-32, M-37, M-40, M-46 nolu mezarlarda kadın, M-12, M-14, M-22, M-32, M-38, M-39, M-43, M-47 nolu mezarlarda erkek, M-13, M-25, M-26, M-35, M-45 nolu mezarlarda çocuk, M-13 te bir bebek, M-10, M-15, M-17, M-18, M-19, M-

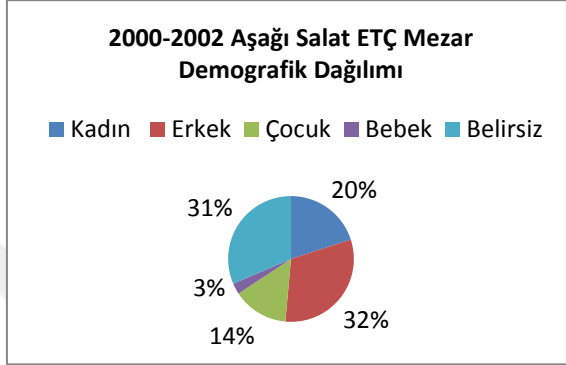
¹⁴⁶ Yücel S.Şenyurt, Atakan Akçay, "Aşağı Salat Kazıları ve Yukarı Dicle Havzası Yerleşim Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme", s. 422.

¹⁴⁷ Yücel S. Şenyurt, "Aşağı Salat 2000 Yılı Kazısı", s. 645.

¹⁴⁸ Işın Günay, Ayşegül Şarbak, Ayhan Ersoy, "Aşağı Salat Erken Tunç I İskeletlerinin Antropolojik Analizi", *Türk Bilim Araştırmaları Vakfı TUBAV Bilim Dergisi*, C. 4, S. 3, 2011, s. 234-235.

¹⁴⁹ Akçay, "Late Uruk-Early Bronze Age transitional period Cemetery In The Upper Tigris Region: Aşağı Salat", s. 59.

20, M-24, M-30, M-34, M-44 nolu mezarlarda ise bireylerin cinsiyet belirlenememiştir. Ölçüleri ile daha büyük üç sanduka mezarda; M-7,M-14 ve M-37'de çoklu gömü tespit edilmiştir. Mezar 7 ve 14'te erişkin iki birey (1 kadın 1 erkek) , Mezar 37'de ise erişkin üç birey (2 erkek 1 kadın) gömülmüştür. Mezar 13'teki çömlek gömüde ise bir bebek ve bir çocuğun kalıntıları bulunmuştur.¹⁵⁰ Mezarların demografik dağılımı aşağıda Şekil 5. 1'de ve Tablo 5. 3'de verilmiştir.

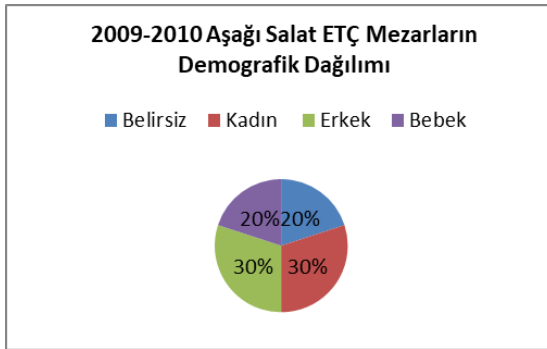

Şekil 5. 1. 2000-2002 Aşağı Salat ETÇ mezarların demografik dağılımı.

Bireyler	N	%
Kadın	7	20
Erkek	11	32
Çocuk	5	14
Bebek	1	3
Belirsiz	11	31

Tablo 5. 3. 2000-2002 Aşağı Salat ETÇ mezarların demografik dağılımı.

Aşağı Salat Höyüğü ve Mezarlık alanında 2009-2010 yılı kazı çalışmalarında açığa çıkarılan mezarlardan ele geçen birey sayısı 10 olarak belirlenmiştir ancak 8'inde cinsiyet belirlenebilmiştir. 3 kadın (M-53,M-56,M-71), 3 erkek (M-55,M-59,M-73), 2 bebek (M-72,M-74) olarak belirlenmiştir. 2 erişkin bireyin (M-51,M-62) ise cinsiyeti belirlenememiştir.¹⁵¹ Mezarların demografik dağılımı Şekil 5. 2'de ve Tablo 5. 4'te verilmiştir.

Şekil 5. 2. 2009-2010 Aşağı Salat ETÇ mezar demografik dağılımı

Bireyler	N	%
Kadın	3	30
Erkek	3	30
Bebek	2	20
Belirsiz	2	20

Tablo 5. 4. 2009-2010 Aşağı Salat ETÇ mezar demografik dağılımı

¹⁵⁰ Günay, Şarbak ve Ersoy, s. 230-239.

¹⁵¹ Başoğlu Akçay, vd. , s. 2-6.

5.1.3.Mezar Buluntuları

Aşağı Salat mezarlarında ele geçen ölü armağanları içerisinde en yoğun grubu çanak çömlek buluntular oluşturmaktadır (Resim 5. 9). Mezarların içine çoğunlukla daha büyük boyutlardaki meyveliklerin içerisine konulmuş ve en yoğun grup olan kâseler, standart bir üretimin parçası olup genellikle basit ağız kenarlı halka dipli olup, tamamı çark yapımı soluk sarı veya yeşilimsi krem tonlarında yüzey renklerine sahiptir. Hamurları çok küçük boyutta kireç ve mineral katkı içermekte ve iyi derecede pişirilmişlerdir¹⁵² (Resim 5. 10).

Arkeoloji literatüründe daha çok meyvelik ya da kadeh olarak isimlendirilen, kulplu veya kulpsuz, yüksek kaideli/ayaklı çanaklar “meyvelik” adı altında değerlendirilmektedir.¹⁵³ Aşağı Salat mezarlarında en yoğun mezar hediyelerinden meyveliklerin, tamamı kaideli formdadır ve kaideleri çok yüksek olmayıp yükseklikleri ortalama 6-8 cmdir. Kırmızımsı, sarımsı veya pembemsi devetüyü renklerindeki hamurların katkı maddeleri, küçük ve orta boyutlarda kireç, mika ve ince kumdan oluşmaktadır. Tamamı astarlı ve perdahlı olan çark yapımı meyveliklerin, dış ve iç yüzey renkleri hamur rengine benzer tonlardadır¹⁵⁴ (Resim 5 .11). Mezar içerisinde, mezarın doğu tarafında daha çok iskeletin baş kısmına yakın yerde ele geçen çömlekler içerisindeki en yoğun grubu kaideli çömlekler oluşturmaktadır. Şişkin küresel gövdeli, dışa hafif çekik ağız kenarlı çömlekler yükseklikleri 6-7 cm arasında değişen kaidelere sahiptir. Dış yüzeyleri;pembemsi, sarımsı, kiremitimsi kırmızı devetüyümsü renklerindeki bu çömlekler genellikle kendinden astarlı ve perdahlıdır. Bazılarında boyunları üzerinde dalga motifinde kazı bezek bazılarında ise çentik bezek bulunmaktadır.¹⁵⁵

Aşağı Salat mezarlığının tarihlendirmeyi kolaylaştıran formlardan biri Ninive 5 seramik repertuarının en yaygın formları arasında olan bikonik formlu vazolar oluşturmaktadır.¹⁵⁶ Ninive 5 geleneği içerisinde boyalı örnekler daha çok yaygın

---

¹⁵² Şenyurt, Akçay, “Aşağı Salat Kazıları ve Yukarı Dicle Havzası Yerleşim Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme”, s. 423.

¹⁵³ Tuba Ökse, *Önasya Arkeolojisinde Çanak Çömlek*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012, s. 90.

¹⁵⁴ Akçay, “Late Uruk- Eraly Bronze Age transitional period Cemetery In The Upper Tigris Region: Aşağı Salat”, s. 63.

¹⁵⁵ Akçay, “Late Uruk- Eraly Bronze Age transitional period Cemetery In The Upper Tigris Region: Aşağı Salat”, s. 64.

¹⁵⁶ Yücel S. Şenyurt, “İlisu Barajı-Aşağı Salat 2000 Yılı Kazısı”, 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 2, Ankara 2002b, s. 447.

olmasına rağmen Aşağı Salat'ta yalnızca bir vazo üzerinde oluk bezemenin yanı sıra boyun üzerinde paralel bant şeklinde boya bezek görülmektedir. Vazoların çoğunun gövdeleri üzerinde, kaselerde olduğu gibi 3-4 sıralı, sığ oluk bezek uygulanmıştır. Dışa çekik ağız kenarlı, kısa boyunlu, basık küresel gövdeli, bikonik formu ve halka dipli vazoların tamamı çift delikli asma kulplardan oluşmaktadır. Bazı örnekleri ise kısa kaidelidir. Çark yapımı, sıkı hamurlu ve iyi pişmiş örneklerden bazıları kötü korunmuş olup, yüzeylerinde kopmalar ve parçalanmalar oluşmuştur. Çok küçük boyutlarda mineral ve mika katkılı hamurların renkleri yeşilimsi ve sarımsı bej tonlarındadır¹⁵⁷ (Resim 5. 12-5. 13).

Mezar hedyelerinin küçük buluntular kapsamında değerlendirilen iğne, boncuk, gerdanlık, figürin ve kemik gibi buluntular, mezardaki kişiye ait kişisel eşyalar olduğu anlaşılmaktadır. Mezarlarda bulunan iğneler arkeoloji literatüründe kefen iğnesi olarak adlandırılmaktadır. Çoğunlukla spiral başlı bu iğnelerin işlevi tam olarak bilinmemekle beraber, mezar tabanlarında, gömünün bedeninin alt kısımlarında ele geçmiş olması, kişinin kıyafetiyle gömüldüğü düşünüldüğünde bir fibula gibi kullanılmış olabileceği ön görülmektedir.¹⁵⁸ Gömünün boyun ve kafatası çevresinde ele geçen kolye ve gerdanlıkların, ölünün boynunda takılı oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin; M-14 nolu mezarda ele geçen gerdanlığın boncukları, gömünün boyun çevresinde tabanda dağılmış şekilde bulunmuştur.¹⁵⁹ M-40 mezarında ele geçen frit taşından kolyenin de mezar tabanında dağılmış şekilde ele geçmesi, mezar hedyelerinin çakıl taşları üzerine yatırılan ölünün etrafına bırakıldığı ve mezarların içlerinin toprakla doldurulmadığını göstermektedir.¹⁶⁰ Küçük buluntular içerisinde p.t. ağırşagın ise, daha çok ölünün yaşarken kullandığı bir eşyası olduğunu göstermektedir. Aşağı Salat ETÇ I mezarlarında 5 adet emzikli vazonun 2 çocuk, 1 kadın, 1 cinsiyeti belirsiz erişkin bireyin mezarında ve içerisinde 1 kadının bulunduğu toplu bir mezarda görülmesi; emzikli kapların çocuk ve kadınlarla ilişkili olduğunu göstermektedir¹⁶¹ (Resim 5. 14). Mezarlardan ele geçen 2 adet p.t. figürin

¹⁵⁷ Şenyurt, "Aşağı Salat 2000 Yılı Kazısı", s. 678; Akçay, "Late Uruk- Eraly Bronze Age transitional period Cemetery In The Upper Tigris Region: Aşağı Salat", s. 61.

¹⁵⁸ Akçay, *Aşağı Salat Höyüğü Erken Tunç I Mezarlığı'nın Kuzey Mezopotamya'daki Yeri ve Önemi*, s. 51-53.

¹⁵⁹ Akçay, *Aşağı Salat Höyüğü Erken Tunç I Mezarlığı'nın Kuzey Mezopotamya'daki Yeri ve Önemi*, s. 91-92.

¹⁶⁰ Akçay, *Aşağı Salat Höyüğü Erken Tunç I Mezarlığı'nın Kuzey Mezopotamya'daki Yeri ve Önemi*, s. 133-136.

¹⁶¹ Günay, Şarbak ve Ersoy, s. 158.

ise kültürel bir işlevin olabileceğini göstermektedir.¹⁶² Mezar hediyelerinin cinsiyet, yaş ve statü belirtici özellikleri olmakla beraber ritüel değerleri de bulunabilmektedir.

5.1.4.Tarihlendirme

Mezarlık düzeni, ölü gömme adetleri ve mezar buluntularındaki standartlaşma, Geç Uruk döneminin sonlarında başlayan, daha büyük merkezlere bağlı değişimin çok daha küçük nüfuslu bir topluluktaki yansımalarını göstermektedir. Aşağı Salat mezarlığı ve mezarlık buluntularının, çağdaşı yerleşim merkezlerinde ele geçen paralelleri için önerilen tarih aralıkları kapsamında, Geç Uruk-Erken Tunç geçiş evresine tarihlenebileceği, bu geçiş aşamasının kronolojik aralığı için MÖ 3200-2900 yıllarının daha fazla öne çıktığı anlaşılmaktadır. Yukarı Dicle Havzası içerisinde, MÖ 4. Bin yılın sonları ile 3.bin yılı başlarına tarihlenen Salat Tepe ID (Kalkolitik-ETÇ Geçiş), Kenantepe LC 4-5 (Geç Kalkolitik), Giricano 06 (Geç Kalkolitik-ETÇ Geçiş) tabakaları ile çağdaştır. Bu tabakaların ise Mezopotamya kronolojisinde Geç Kalkolitik-Erken Tunç Geçiş, Cezire kronolojisinde Cezire 0, Anadolu kronolojisinde ise Erken Tunç IA evresine denk geldiği anlaşılmaktadır¹⁶³ (Resim 5. 15).

5.2. Başur Höyük Mezarlık Alanı

Höyüğün güneydoğusunda üst seviyeden başlayan mezarlar, kuzeydoğuya ve höyüğün eteklerine doğru eğimli bir arazi üzerinde aşağı doğru inmektedir (Resim 5. 16). Arazinin teraslanması sonrasında gömülerin yerleştirilmesi ile mezarların büyük bir bölümü Geç Kalkolitik Dönem'e (Geç Uruk Dönemi) tarihlenen mimari yapıları ve kültürel dolguları tahrip ettiği tespit edilmiştir.¹⁶⁴

5.2.1.Mezar Tipleri

Yapılan kazı çalışmalarında 2011- 2015 yılları arasında ETÇ I dönemine tarihlenen 17 mezar açığa çıkarılmıştır.¹⁶⁵ Mezarlar, 9 adet taş sandık mezar ile bunlarla

¹⁶² Akçay, *Aşağı Salat Höyüğü Erken Tunç I Mezarlığı'nın Kuzey Mezopotamya'daki Yeri ve Önemi*, s. 49-51.

¹⁶³ Şenyurt, Akçay, s. 425.

¹⁶⁴ Haluk Sağlamtimur, "Siirt-Başur Höyük Erken Tunç Çağı I Mezarları: Ön rapor", *Arkeoloji Dergisi*, S. 22, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 3.

¹⁶⁵ Haluk Sağlamtimur, Metin Batihan, "Başur Höyük", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S. 60, 2017, s. 100.

bağlantılı veya birlikte yapılmış 2 adet toprak mezar (M14, M17) ve 6 adet basit toprak mezar tipinde olup, taş sandık mezarlar başlığı altında değerlendirilmiştir.¹⁶⁶

Taş sandık mezarlar; Başur Höyük' te açığa çıkarılan mezarların büyük bir kısmı taş sandık mezar tipindedir. M1, M2, M3, M6, M9, M11, M12, M13 ve M15 nolu mezarlar, 4 adet dikdörtgen biçimli taşın birleştirilmesi ile oluşturulmuş ve üzerleri büyük blok taşlar ile kapatılmıştır¹⁶⁷ (Resim 5. 17-Resim 5. 18-Resim 5. 19). Genellikle dikdörtgen formda olan mezarlar, 4 adet yekpare kireçtaşı plaka ve bunların üzerini kapatan bir kapak taşı ile çevrelenmiştir. En büyük taş sandık mezar kareye yakın formda 2.25x2.35 m boyutlarında, en küçük ise 70x95 cm boyutlarındadır. M11 ve M12 adlı mezarların boyutlarının küçük olması, içlerinde herhangi bir kemik parçasına da rastlanılmaması ve mezar içerisinde boşluk bırakılmayacak şekilde ölü hediyeleri ile doldurulmuş olmasından dolayı, bu mezarların temsili mezarlar olduğu düşünülmektedir¹⁶⁸ (Resim 5. 20).

Taş sandık mezarların 5 tanesinin tabanı düz kireçtaşı plakalarla döşenmiş, gömünün ve ölü hediyelerinin bir kısmının direkte tabana konulduğu; diğer mezarların ise toprak tabanlı olduğu gözlemlenmiştir. Plaka kapak taşlarının uzunluğunun yaklaşık 3 metre, kalınlığının da 20-40 cm arasında değiştiği görülmektedir. 3.20 metrelik bir kapak taşı ve yaklaşık 2x3 metre boyutlarındaki M-15 nolu mezarın doğu ve güney kısımlarında gömü ve hediyelerinin olduğu, doğu tarafında ise mezarın diğer duvar taşlarına oranla daha ince ve küçük olmasından dolayı, bir giriş gibi düzenlendiği düşünülmektedir¹⁶⁹ (Resim 5. 21).

Toprak mezarlar; Başur Höyük' te 8 adet toprak mezar (M4, M5, M7, M8, M10, M14, M16, M17) açığa çıkarılmıştır (Resim 5. 22). Bu mezarlardan M7 ve M8 Geç Uruk tabakasına ait yapının taş sıra kalıntısını kullandığı ve iki mezar arasında bir sınır oluşturduğu görülmektedir. Bazı basit toprak mezarların kireçtaşı plakalardan kapak taşlarının olduğu tespit edilerek diğer basit toprak mezarlardan farklı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Sağlamtimur, “Siirt-Başur Höyük Erken Tunç Çağı I Mezarları: Ön rapor”, s. 4.

¹⁶⁷ Haluk Sağlamtimur, Ali Ozan, “Siirt-Başur Höyük 2012 Yılı Çalışmaları”, 35. Kazı Sonuçları Toplantısı, C. 3, Muğla 2014, s. 518.

¹⁶⁸ Sağlamtimur, “Siirt-Başur Höyük Erken Tunç Çağı I Mezarları: Ön rapor”, s. 3.

¹⁶⁹ Sağlamtimur, “Siirt-Başur Höyük Erken Tunç Çağı I Mezarları: Ön rapor”, s. 3.

¹⁷⁰ Sağlamtimur, “Siirt-Başur Höyük Erken Tunç Çağı I Mezarları: Ön rapor”, s. 4.

5.2.2.Gömme Biçimi

Taş sandık mezarlardan M1,M2,M3,M6,M9,M13 ve M15 doğu batı doğrultusunda, M11 ve M12 nolu küçük taş sandık mezarlar kuzey- güney doğrultusunda konumlandırılmıştır. Sandık mezarlarda insan gömülerine ait iskelet kalıntılarının oldukça tahrip olduğu tespit edilmiş olup, bu durumun ritüelin bir parçası olarak boş bırakıldığı ya da bilinçli bir şekilde tahrip edilmiş olmasından çok toprağın asidik yapısıyla ilgili olabileceği düşünülmektedir. Buna örnek durumda bölgedeki Aşağı Salat, Şaraga, Birecik ve Kargamış gibi ETÇ mezarlarının tespit edildiği yerleşim yerlerinde aynı durumun olduğu gözlemlenmiştir.¹⁷¹ Londra Doğa Tarihi Müzesi'nden biyoarkeolog Dr. Brenna Hasset iskeletler üzerinde yapılan analizler sonucunda M11 ve M12 no lu mezarlar dışında kalan diğer 7 adet taş sanduka mezarda 17 birey tespit edilmiştir. Yapılan incelemelerde M1 no lu mezarda 3 (1 çocuk, 2 belirsiz), M2 no lu mezarda 2 (belirsiz), M3 no lu mezarda 2 (1 erkek, 1 belirsiz), M6 no lu mezarda 1 (çocuk), M9 no lu mezarda 4 (2 erkek, 1 kadın, 1 belirsiz), M13 no lu mezarda 2 (1 kadın, 1 erkek), M15 no lu mezarda 3 birey (1 kadın, 1 erkek, 1 belirsiz) olduğu görülmektedir¹⁷² (Tablo 5. 5).

Başur Höyük Erken Tunç Çağı mezarlığında ortaya çıkarılan en büyük mezarlardan oluşan taş sandık mezar olan M15, buna bağlı ve bitişik olan toprak mezar olan M17 mezarda yüzlerce metal, boncuk ve seramik buluntular ele geçmiştir. M15 nolu mezarda 1'i yetişkin 2 çocuk olmak üzere 3 birey hocker pozisyonda gömüldüğü görülmektedir. M17 nolu olarak adlandırılan mezarda ise 7 iskelet tespit edilmiş fakat birkaç farklı diş tipinden dolayı kişi sayısının en az 8 olduğu anlaşılmaktadır (Resim 5. 23). Buradaki bireylerin hepsi 10-20 yaş arasında ergen veya ergen yetişkinlerden oluşmaktadır. 8 bireyden oluşan mezardaki 2 küçük çocuğun kafatasında ve femur kemiğinde (uyluk kemiği) darbe izine rastlanmıştır. Çocuklarda biri olan İskelet 36'nın özellikle kafatası şiddete maruz kalırken, diğer bir çocuk olan İskelet 37'e ait femur kemiğinde büyük olasılıkla sert bir nesne ile yapıldığı düşünülen bir iz yer almaktadır (Resim 5. 24- Resim 5. 25). İskelet analizi sonucunda iskeletlerin,ölüm anında veya hemen öncesinde şiddete maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Kafatasında tanımlanan yaralar Ur kraliyet mezarlığındaki

¹⁷¹ Sağlamtimur, "Siirt-Başur Höyük Erken Tunç Çağı I Mezarları: Ön rapor", s. 3-4.

¹⁷² Brenna R. Hassett, Haluk Sağlamtimur, Metin Batuhan, "The Radical Death of the 4th Millennium: Contextualising Human Sacrifice at Başur Höyük", *Studies on the Ancient Near East and the Mediterranean (SANEM)* 4, 2019, s. 69-73.

kalıntılarla benzer olması insan kurban etme ritüelinin gerçekleşmiş olabilme ihtimalini düşündürmektedir.¹⁷³

Basit Toprak mezarlarda insan iskeletlerinin taş sandık mezarlara oranla daha iyi korunduğu gözlemlenmiştir. Yetişkin ve çocuklara ait gömüler genellikle hocker pozisyonunda olup, belirli bir yön birliği görülmemektedir. Toprak mezarların genelinde çoklu gömüler olduğu tespit edilmiştir. Bazı mezarlarda (M10) altı birey bulunurken, bir örnekte (M16) elliye yakın gömü yer almaktadır ¹⁷⁴ (Resim 5. 26). Mezarlardaki iskeletlerin dağılımına baktığımızda, M16 nolu mezarda 50 birey tespit edilirken diğer mezarlarda 27 bireyin cinsiyet analizi yapılabilmektedir. M4 no lu mezarda 2 (1 kadın, 1 çocuk), M5 no lu mezarda 2 (belirsiz), M7 no lu mezarda 1 (erkek), M8 no lu mezarda 1 (erkek), M10 no lu mezarda 6 (4 kadın, 2 erkek), M14 no lu mezarda 3 (2 kadın, 1 erkek), M16 no lu mezarda 50 birey (23 kadın, 16 erkek, 7 çocuk, 4 belirsiz), M17 no lu mezarda ise 8 birey (5 erkek, 3 kadın) tespit edilmiştir¹⁷⁵ (Tablo 5. 6).

Dr. Brenna Hasset'in yaptığı araştırma sonucuna göre, M16 nolu mezardaki bireylerin büyük çoğunluğunun yaşlarının 10-20 arasında değişen genç yetişkinler, özellikle de kadınlardan oluştuğunu görülmektedir. Çukura atılan iskeletlerin anatomik pozisyonlarını koruduklarını, bireylerin gömüldükten sonra vücutlarındaki kemikler yerinden oynatılmadığını belirterek bu uygulamanın Başur Höyük' te uygulanan ölü gömme taktiklerine uymadığı görülmüştür. Hasset, iskeletlerde herhangi bir darbe izine rastlanmadığını belirterek, insan kurbanı, savaş veya çatışma gibi sebepleri de elediklerini, olasılıkla nüfusun belli bir kesimini etkileyen salgın bir hastalık olabileceğini ifade etmektedir. Başur Höyük mezarlarında çok sayıda mezar buluntusuna rastlanılmasına rağmen, M16 nolu mezarda çok az sayıda buluntu tespit edilmiştir.¹⁷⁶

Başur Höyük Erken Tunç Çağı I'e tarihlenen toplamda 17 mezarda tespit edilen ve analizleri yapılan birey sayısı 183 olarak belirlenmiştir. Bu bireylerin cinsiyet

---

¹⁷³ Brenna R. Hasset, Haluk Sağlamtimur, "Radical 'royals'? Burial practices at Başur Höyük and the emergence of early states in Mesopotamia", *Antiquity* (92) 363, 2018, s. 641-654.

¹⁷⁴ Sağlamtimur, "Siirt-Başur Höyük Erken Tunç Çağı I Mezarları: Ön rapor", s.4.

¹⁷⁵ Hasset, Sağlamtimur, Batıhan, s. 69-75.

¹⁷⁶ Brenna R. Hasset, David Wengrow, Haluk Sağlamtimur, "Investigating Radical Deaths and the Cultures That Practiced Them: New AHRC Funded Research at the Institute of Archaeology", *Archaeology International*, 22 (1), 2019, s. 61-65.

analizleri yapılarak, 38 birey kadın, 26 birey erkek ve 119 bireyin cinsiyeti ise belirlenememiştir¹⁷⁷ (Tablo 5. 7).

Cinsiyet	Belirsiz	Kadın	Erkek	Toplam
Bebek	1	0	0	1
15 yaş altı	17	1	2	20
15-25 yaş	32	20	15	67
Yetişkin	41	17	8	66
Belirsiz	28	0	1	29
Toplam	119	38	26	183

Tablo 5. 7. Başur Höyük ETÇ mezarların demografik dağılımı

5.2.3.Mezar Buluntuları

Basit toprak ve taş sanduka mezarlarda oldukça çeşitli ve zengin buluntular ele geçmiştir. Mezarlardaki en önemli buluntu grubunu çanak çömlekler oluşturmakta ve mal gruplarına göre üç genel başlık altında toplanmaktadır. Bunların büyük bir bölümü boya, kazıma ve kabartma-bezemeli ve bezemesiz örneklerden oluşan Ninive 5 kapları ile birlikte, az sayıda da olsa Geç Saklı Astar Bezemeli Kaplar olarak bilinen Fırat Bölgesi'nin tipik ETÇ kapları ve Transkafkasya etkili koyu yüzlü açık kaplardan oluşmaktadır.¹⁷⁸ Ninive 5 çanak çömlek geleneği içerisinde değerlendirilen bu kaplar, devetüyü, yeşil, kırmızımsı sarı, açık gri renkte kaliteli hamura sahip çark yapımı olup, genellikle kireç ve mika katkılı, iyi pişmiş, arıtılmış bir hamura sahip olmaktadır. Kaplar üzerinde boya, kazıma, kabartma ve perdah bezemeler dışında bezemesiz olan örnekler de yer almaktadır. Kap formları Güneydoğu Anadolu Bölgesi ETÇ yerleşimlerinde de görülen yarı küresel gövdeli kâse, yüksek ayaklı çanak (meyvelik), ip tutamaklı vazo ve çömleklerden oluşmaktadır.¹⁷⁹ Benzer örneklerini, Kuzey Irak ve Kuzey Suriye yerleşimlerde görülen kapların, şimdiye kadar Güneydoğu Anadolu'da bir yerleşimde ortaya

¹⁷⁷ Hassett, Sağlamtimur, Batıhan, s. 74.

¹⁷⁸ Haluk Sağlamtimur, Metin Batıhan, "Başur Höyük", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S. 60, 2017, s.1 01.

¹⁷⁹Sağlamtimur, Ozan, s. 518-520.

çıkarılmış en kalabalık Ninive 5 çanak-çömlek grubunu, boyalı örnekleri ise bu çanak çömleklerin Ninive 5 kültürünün erken evrelerine ait örnekleri temsil etmektedir.¹⁸⁰

Mezarlarda Ninive 5 çanak çömlekleri dışında bir başka geleneği temsil eden örnek Geç Saklı Astar Bezemeli kaplar oluşturmaktadır. Başur ETÇ mezarlarında bulunan ve kap gövdesinin yalnız üst kısmının verev çizgilerle bezendiği bu örnekler, Yukarı Dicle Havzası'nda tespit edilen Geç Saklı Astar Bezemeli Çömlek gruplarının en erken dönemlerini temsil etmektedir.¹⁸¹ Başur Höyük Erken Tunç Çağı mezarlarında MÖ.4.binyılın ortalarından itibaren ortaya çıkan ve Transkafkasya Kültürleri ile ilişkilendirilen, koyu yüzlü, açık kaplardan 8 adet tüm kap ele geçmiştir. Bazılarının memecik ve tarak bezemeleri ile süslendiği görülen bu kaplar küçük çift kulplu maşrapa, kâse ve çömlek formlarından oluşmaktadır. Özsüz hamurdan şekillendirilen bu kaplar, teknik ve form bakımından, Transkafkasya geleneğindeki koyu açık kaplara birebir benzememekle beraber, büyük bir ihtimalle bu bölgeye özgü Transkafkasya etkili yerel üretim çanak çömlekler olarak değerlendirilmektedir.¹⁸²

Mezarlardaki çanak çömleklerin yarısına yakınında bitumen izlerine rastlanmıştır. Bu izlerin kabın izolasyon ve geçirgenliğine yönelik bir uygulamadan ziyade, kapların üzerine sıvandığını ya da serpiştirildiği düşünülmektedir. Mezar içerisindeki diğer buluntular üzerinde herhangi bir bitumen kalıntısının olmayışı mezar kaplarına bitumen serpiştirmenin gömü töreni öncesi dışarıda ritüelin bir parçası olarak yapılmış olduğunu göstermektedir Başur Höyük ETÇ I sivil mimarisine ait tabakalardan ele geçen çanak çömlekler üzerinde bitumen izlerine rastlanmaması bu durumu desteklemektedir¹⁸³ (Resim 5. 29).

Mezarlarda ele geçirilen bir başka buluntu topluluğunu metal eserler oluşturmaktadır. ETÇ I dönemini başına tarihlenen sayıları binleri bulan bu metal eserleri silahlar, süs objeleri, metal kaplar ve ritüel veya prestij amaçlı kullanıldığı düşünülen benzersiz nesnelere ölü hediyeleri oluşturmaktadır. Ayrıca bu eserler ince

¹⁸⁰ Sağlamtimur, “Siirt-Başur Höyük Erken Tunç Çağı I Mezarları: Ön rapor”, s. 4; Metin Batıhan, *Başur Höyük Eski Tunç Çağı Mezarları ve Buluntuları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji (Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi) Anabilim Dalı, Ankara 2014, (Yüksek Lisans Tezi), s. 29-46.

¹⁸¹ Sağlamtimur, “Siirt-Başur Höyük Erken Tunç Çağı I Mezarları: Ön rapor”, s. 5.

¹⁸² Sağlamtimur, “Siirt-Başur Höyük Erken Tunç Çağı I Mezarları: Ön rapor”, s. 5.

¹⁸³ Sağlamtimur, “Siirt-Başur Höyük Erken Tunç Çağı I Mezarları: Ön rapor”, s. 6-7.

işçiliğe sahip olup, Yukarı Dicle Havzası'nın madencilik faaliyetlerine de ışık tutmaktadır. Mezar repertuarına ait mezar hediyelerinin büyük bir çoğunluğu silah olarak kullanılan mızrak uçlarından oluşmaktadır (Resim 5. 30). Başur mezarlarında yüzü aşkın örnek ile görülen boğumlu mızrak uçlarının en erken örneklerini Arslantepe VI A16 tabakasında görülmekte, Güneydoğu ve Doğu Anadolu dışında Transkafkasya, Kuzey Anadolu, Kuzey Suriye ve Mezopotamya gibi coğrafyalarda MÖ 3. binyılın başlarından itibaren yaygınlaştığı görülmektedir.¹⁸⁴ Mezarlarda ele geçen mızrak uçlarının uzunluğu 15-50 cm arasında değişmekte, yapım tekniği konusunda bilgiler oldukça sınırlı olmakla beraber olasılıkla çift parçalı kalıplar ile üretilmiş olabileceği düşünülmektedir. Bunun dışında silah repertuarı içinde iki adet yassı balta da yer almaktadır (Resim 5. 31). Uzunluğu 5-10 cm arasında değişen küçük boyutlu süs eşyası olarak kullanılan iğneler dışında, 60-70 cm uzunluğunda olasılıkla ritüel amaçlı ya da ölüyü saran kumaşı tutturmak için kullanılan iğnelerde bulunmaktadır. Küçük boyutlu iğneler ölünün kafatasının yanında veya çene kısmında tespit edilmiştir. İğnelerin bir kısmının kabartma ve kazıma bezeme ile süslendiği görülmektedir. Yassı başlı, piramidal veya düz başlı iğnelerin yanında gövdesine deliği bulunan ve “toggle pin” olarak isimlendirilen örnekleri de yer almaktadır¹⁸⁵ (Resim 5. 32).

Ritüel amaçlı kullanıldığı düşünülen nesnelere arasında özellikle boğa ve keçi, köpek ve karışık yaratıkların betimlendiği libasyon kapları da bulunmaktadır. Hayvan betimlemelerinin olduğu örnekler alt ve üst olmak üzere iki parçadan oluşmaktadır. Alt kısımda yer alan hayvanın sırt bölgesinden yukarı doğru çıkan içi kısmen boş olan kısmın libasyon amaçlı yapıldığı düşünülmektedir. Üst kısımda kaide üzerinde duran hayvan figürü yer almakta ve bu kaidenin altında ise alt ile üst kısmı birleştirmeye yarayan kısa bir eklenti bulunmaktadır. Genellikle üst kısımda keçi, alt kısımda ise boğa betimlemeleri görülmektedir (Resim 5. 33-Resim 5. 36). Libasyon amaçlı kullanılan nesnelere arasında, alt kısımda bir kaide üzerinde ayakta duran kuş gagalı, pençeli ve göğüsleri belirtilen kadın figüründen oluşan iki karışık yaratık, üst kısımda ise bu karışık yaratıkların yükselen ellerinde tuttukları bir metal

---

¹⁸⁴ Batıhan, s. 51-62.

¹⁸⁵ Batıhan, s. 63-72.

kap yer almaktadır. Bu metal kabın diğer metal eserlerde görülen yılan ve başak kabartmaları ile süslendiği görülmektedir¹⁸⁶ (Resim 5. 35).

Mezarlarda ele geçen önemli buluntular arasında genellikle özel mülkiyet ile özdeşleştirilen silindir mühürler de yer almaktadır (Resim 5. 36). Hayvanların betimlenmediği bir sap kısmından oluşan mühürler dışında plastik olarak kuş, keçi, boğa gibi hayvanların applike edildiği bazı örnekler de mevcuttur. Bu mühürlerden elde edilen baskılardan anlaşıldığı üzere insan, hayvani karışık yaratıklar ve geometrik motiflerden oluşan çeşitli kompozisyonların, olasılıkla bilinmeyen belirli bir mitolojik hikâyeye atıfta bulunduğu düşünülmektedir. Geometrik motiflerin kullanıldığı mühürler Jemdet Nasr tarzındaki mühürlere benzemekte, insan, hayvan ve karışık yaratıkların yer aldığı örnekler ise Başur Höyük topluluklarının kendine özgü kompozisyonlarından oluşmaktadır. Taş silindir mühürler, metal silindir mühürlerden plastik eklentilerinin olmayışıyla farklılık göstermektedir. Baskıları ise özellikle baklava ve çizgisel motiflerden oluşan Jemdet Nasr stilini yansıtmaktadır¹⁸⁷ (Resim 5. 37). Bu mühürlerin mezardaki gömülerin sayısı ile karşılaştırıldığında sayıları oldukça fazla olması, kişiye özgü bir nesne, prestij nesnesi ya da ritüel amaçlı kullanıp kullanılmadığı konusunda bir kesinlik bulunmamaktadır. Fakat bu nesnelerin baskı kısmının birbirinden farklı figüratif ve geometrik motiflerle süslenmiş olması, bunların işlevsel bir amaç için tasarlandığını düşündürmektedir.¹⁸⁸

Başur Höyük mezarlarında ele geçen diğer bir buluntu grubunu farklı taşlardan elde edilmiş eserler oluşturmaktadır. Bu buluntular arasında oyun taşları, bir adet taş kap, bir adet taş balta, boncuklar yer almaktadır. Ritüelin bir parçası olan boncuklar, dağ kristali, akik, kireçtaşı, karnelyan, lapis gibi taşlardan yapılmış, çoğu mezarda, kapak taşının kaldırılmasından itibaren mezara serpilmiş olarak bulunmuştur.¹⁸⁹ Silindir, trapezoid, üçgen, dikdörtgen, kare, yuvarlak gibi formlarda olan bu boncukların bir kısmı in situ durumda gömülerin göğüs ve bilek kısımlarında yer almaktadır. Bazıları bilezik, kolye gibi süs eşyası olarak kullanılırken, bir kısmı da

---

¹⁸⁶ Haluk Sağlamtimur, Martina G.M. Massimino, “Wealt Sacrifice and Legitimacy: The Case of the Early Bronze Age Başur Höyük Cemetery(Sout-eastern Turkey)”, (Ed. Barbara Horejs, Chritoph Schwaal, vd.), *Proceedings of the 10th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East vol 1*, 25-29 April 2016 Vienna, 2018, s. 332.

¹⁸⁷ Sağlamtimur, “Siirt-Başur Höyük Erken Tunç Çağı I Mezarları: Ön rapor”, s. 6; Batıhan, s. 73-76.

¹⁸⁸ Sağlamtimur, “Siirt-Başur Höyük Erken Tunç Çağı I Mezarları: Ön rapor”, s. 6.

¹⁸⁹ Sağlamtimur, Ozan, “ Siirt-Başur Höyük 2012 Yılı Çalışmaları”, s. 518.

özellikle bazı gömülerin üst ve arka tarafında bulunduğu için bunların boncuktan yapılmış bir elbise olabileceğini düşündürmektedir¹⁹⁰ (Resim 5. 38).

9 no lu mezarda ele geçen, çeşitli taşlardan yapılmış, 38 adetten oluşan küçük nesnelerin, karşılıklı bir oyuna ait oyun taşları olarak düşünülmektedir¹⁹¹ (Resim 5. 39). Mezopotamya’da Tell Brak veya Jemdet Nasr gibi birçok arkeolojik yerleşimde yapılan kazılarda bu oyun taşlarının benzerleri ortaya çıkarılsa da Güneydoğu Anadolu coğrafyasındaki ilk örnekleri olup, bunların bir kısmı tek obje olarak bulunduğu için bu objeler sayı taşı olarak da isimlendirilmiştir. Farklı renklerden taşlardan oluşan bu oyun seti 3 adet domuz biçimli taş, 4 adet köpek biçimli taş, 4 adet piramidal taş, 4 adet beyaz mermi çekirdeği şeklinde taş, 14 adet siyah mermi çekirdeği şeklinde taş (4’ü diğerlerine oranla daha büyük), 4 adet yuvarlak taş (3’ü beyaz, 1’i siyah), 3 adet yuvarlak, içi beyaz deniz kabuğu üzeri siyah taş kaplama obje, 1 çift siyah kaplama (bir önceki ile aynı gruptan olup, ortasındaki beyaz deniz kabuğu eksik) ve 1 adet zardan oluşmaktadır. Bu buluntuların yanı sıra aynı mezarda küçük bir kabin içerisinde, 2’si siyah, diğer 2’si açık renkte 4 adet taştan yapılmış olan bu yuvarlak biçimli disklerin ortaya çıkarılan oyun taşları ile ilgili “sayma araçları” oldukları düşünülmektedir.¹⁹² Oyun taşlarındaki her grubun farklı renklerden taştan olması, oyunların oyun stratejisi açısından renklerle de ilişkisi olabileceğini düşündürmektedir. Oyun büyük ihtimalle iki oyuncu arasında oynamaktadır. Oyun taşlarının şekillerinin yanı sıra, renklerinin de farklı olması karşılıklı oynanan bir oyunun göstergesidir.¹⁹³

Taş sandık ve toprak mezarlarda farklı nitelikteki yüzlerce metal eserin bir kısmının ya da tamamının tekstil ile sarmalandığı görülmektedir. Özellikle hayvan figürlü metal eserlerde göz, baş ve gövde kısımlarının tekstille sarılı bir şekilde ele geçmesi, bu durumun olasılıkla defin işlemi sırasında gerçekleştirilen kurban törenlerinin izlerini taşıdığı düşünülmektedir¹⁹⁴ (Resim 5. 40).

5.2.4.Tarihlendirme

Başur Höyük’te 2011-2015 kazı sezonları boyunca açığa çıkarılan 17 mezar içindeki farklı nitelikteki bu mezarlar “ Bey Mezarları/Krali Mezarlar” olarak da

¹⁹⁰ Sağlamtimur, “Siirt-Başur Höyük Erken Tunç Çağı I Mezarları: Ön rapor”, s. 6.

¹⁹¹ Sağlamtimur, Ozan, “ Siirt-Başur Höyük 2012 Yılı Çalışmaları”, s. 518.

¹⁹² Haluk Sağlamtimur, “5 Bin Yıllık Oyun Seti”, *Aktüel Arkeoloji*, S.65, İstanbul 2018, s. 57-58.

¹⁹³ Haluk Sağlamtimur, “Başur Höyük/Siirt Botan Beyleri”, *Arkeoatlas* 8, 2013, s.78-79.

¹⁹⁴ Sağlamtimur, “Siirt-Başur Höyük Erken Tunç Çağı I Mezarları: Ön rapor”, s. 6.

değerlendirilmektedir. Mezarın içindeki kalıntılardan alınan karbon örneklerinin analiz sonucu, bu mezarların MÖ 3100-2900 yıllarına yani Erken Tunç Çağı'nın hemen başlarına tarihlendirilmiştir¹⁹⁵ (Resim 5. 41).

5.3. Müslüman Tepe Mezarlık Alanı

Müslümantepe, kazı çalışmaları höyüğün yatay ve dikey yayılımını detaylı bir biçimde araştırmak için üç ana kazı alanına ayrılmıştır. Höyük alanı Müslümantepe, kuzeybatıya doğru gelişen etek alanı Hristiyantepe, üçüncü alan ise höyüğün yaklaşık 150 m güneybatısında yer alan Mezarlık Alanı olarak adlandırılmıştır¹⁹⁶ (Resim 5. 42). Mezarlık alanında Geç Uruk Çağı'na ait intramural gömü mezarın yanı sıra ETÇ döneminde mezarlık haline getirilmiş ETÇ dönemine ait mezarlar bulunmuştur. Höyük içinde Kalkolitik tabakalarda yerleşim içi intramural bebek mezarlar bulunmuştur. Geç Assur Dönemi ile beraber yerleşim alanı olmaktan çıkan höyük, 12.-yy ve 19. yy arasında mezarlık olarak kullanılmıştır. Müslümantepe'de açığa çıkarılan Erken Tunç Çağı mezarlarında yerleşim dışı kent mezarlarının olduğu anlaşılmaktadır. Yerleşimde sadece bir adet yerleşim içi mezar bulunmakta olup bu mezar, Hristiyantepe Alanı'nda ETÇ sur duvarının dibinde bulunmuştur. HT01.07 olarak adlandırılan mezar Müslümantepe kazılarının Erken Tunç Çağı'na tarihlenen tek yerleşim içi bebek mezarı olma özelliği taşımaktadır. Mezarlık alanındaki Erken Tunç Çağı mezarları hem yetişkin hem de çocuk mezarları olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla bu bebek mezarı bir istisna olarak görülmektedir. Bunlara bağlı olarak; Müslümantepe' de MÖ 3. binlerin başından itibaren yerleşim dışı gömü geleneği belirginleşmiştir.¹⁹⁷

5.3.1.Mezar Tipleri

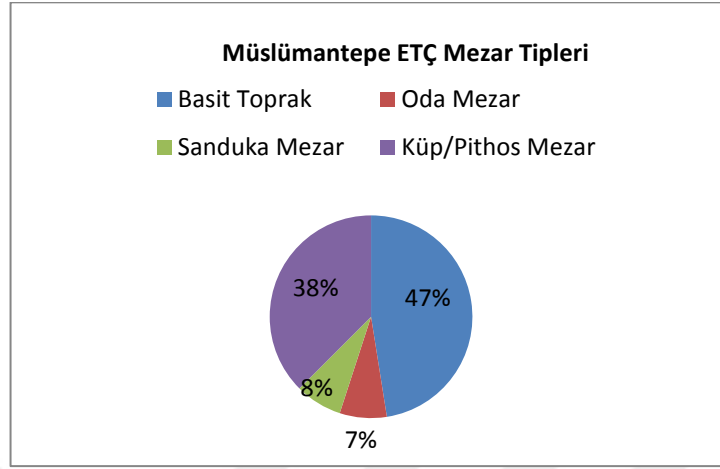
Müslümantepe ETÇ mezarları 4 gruba ayrılmaktadır. Bunlar; basit toprak mezarlar, küp/pithos mezarlar, taş sanduka mezarlar ve oda mezarlardır (Resim 5. 43). Bu mezarlardan 19 tanesi basit toprak mezar, 15 adet Küp/Pithos mezar, 3 adet

¹⁹⁵ Sağlamtimur, Ozan, “ Siirt-Başur Höyük 2012 Yılı Çalışmaları”, s. 518.

¹⁹⁶ Eyyüp Ay, Ayşen Ay, Çağrı M. Tarhan, “Müslümantepe Kazıları 2005-2008”, *Ilisu Barajı ve HES Projesi Arkeolojik Kazıları 2004-2008 Çalışmaları*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.(Ed.), Diyarbakır 2013, s. 273.

¹⁹⁷ Nazlı Ay, *Müslümantepe İskeletlerinin Paleopatolojik Açından Analizi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2014, s. 79.

taş sanduka ve 3 adet oda mezar olmak üzere toplamda 40 adet mezar incelenmiştir¹⁹⁸ (Şekil 5. 4) (Tablo 5. 8).

Şekil 5. 3. Müslümanentepe Erken Tunç Çağı mezar tipleri

Basit toprak mezarlar; kazılan bir mezar çukuruna cesedin düz ya da hocker pozisyonda yatırılması ile oluşturulan basit toprak mezar, Müslümanentepe mezarlarının büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu mezarların 18'i mezar çukuruna direk yatırılırken M12 nolu mezarın farklı olduğu gözlemlenmiştir. Bu mezarın en belirgin özelliği ise, mezarın tabanının taşlarla döşenmiş olmasıdır. Bu taşların ne amaçla kullanıldığı tam olarak bilinmemekle beraber, taş zemininin bir inancın parçası olabileceği veya mezar zeminin sulak olmasından kaynaklı ölen kişi için kuru zemin oluşturmak için taşların kullanıldığı düşünülmektedir¹⁹⁹ (Resim 5. 44- 5. 45).

Küp/Pithos mezarlar; mezarlık alanında açığa çıkarılan 15 adet küp/pithos mezara genel olarak bakıldığında hemen hepsinde tam yakma gömü geleneğinin uygulandığı görülmektedir²⁰⁰ (Resim 5. 46). Bu mezarlardan M20, M21, M22 nolu mezarlar küp mezar, M23, M26, M27, M28 nolu mezarlar pithos mezar, M30, M31, M32 nolu mezarların ise çömlek mezar olduğu tespit edilmiştir. 2002 kazı sezonunda

¹⁹⁸ Yusuf Hotamış, *Müslümanentepe Kazıları Işığında Yukarı Dicle Bölgesi Erken Tunç Çağı Ölü Gömme Adetleri*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Gaziantep 2019,(Yüksek Lisans Tezi), s. 40.

¹⁹⁹ Hotamış, s. 88-106.

²⁰⁰ Ay, Ay ve Tarhan, s. 280.

açığa çıkarılan 3 adet küp mezarlar, çark yapımı olup M20 ve M21 nolu mezarların yan yana gömüldüğü gözlemlenmiştir.²⁰¹

Taş sanduka mezarlar; açığa çıkarılan 3 adet taş sanduka mezarın genellikle çoğunda tek kullanım görülmektedir.²⁰² Bu mezarlardan 35 nolu sanduka mezar, kireç taşı levhaların dikey bir şekilde yerleştirilmesi ile oluşturulduğu görülmektedir (Resim 5. 47). Mezar kapağının aynı cinsten bir taşla örtülü olduğu düşünülmekte ancak zamanla dağılarak mezar içine karıştığı gözlemlenen mezarın zemininde çakıl taşları bulunmaktadır. 36 nolu mezar, kireçtaşı levhalarla örülü iki adet taş sanduka mezar olup ikisi tek bir mezar olarak ele alınmaktadır (Resim 5. 48). 37 nolu taş sanduka mezarın içindeki iskeletin altına ve mezar üstüne tek parça halinde özel olarak kesilmiş dörtgen taş bloklar yerleştirildiği görülmektedir (Resim 5.49). Mezarlarda ele geçen 4 iskelet (Göm 1, Göm 102, Göm 109, Göm 150,) hocker tarzda gömülmüş olup, cinsiyetleri belirlenememiştir.²⁰³

Oda mezarlar; Müslümantepe’de taş örülü oda mezar, dromoslu oda mezar ve hipoje tipi oda mezar olmak üzere üç farklı oda mezar görülmektedir. Oda mezar geleneğinde bu mezarlar literatürde *Aile mezarları* olarak nitelendirilmektedir.²⁰⁴ Anıt mezar görünümünde olan 38 nolu oda mezar, batıda ve doğuda olmak üzere başları birbirine ters hocker tarzında iki adet iskelet (Göm 101 ve Göm 104) bulunmaktadır (Resim 5. 50). 39 nolu mezar, dromoslu mezar tipinde olup mezarda iki veya üç evreli gömü yapıldığı tespit edilmiştir (Resim 5. 51). 40 nolu oda mezarın sınırları taş örgülü olmakla beraber mezarın kuzeybatı yönüne bir pithos yerleştirilerek mezarın kubbeli yapısına destek oluşturulmuş ve böylece en erken Hipoje mezar tiplerinden birisinin ortaya çıktığı görülmektedir²⁰⁵ (Resim 5. 52).

5.3.2.Gömme Biçimi

Mezarlık alanında açığa çıkarılan 19 basit toprak mezardaki gömülere bakıldığında, 1 kremasyon gömü dışında mezarların geri kalanında inhumasyon gömü biçimi olduğu görülmektedir. Bu mezarlardan 14’ü hocker pozisyonda, 2’si nim-hocker pozisyonda ve geriye kalan 3 gömünün pozisyonu belirlenememiştir. Mezarların 6’sında (M1,

---

²⁰¹ Hotamış, s. 107-108.

²⁰² Ay, Ay ve Tarhan, s. 279.

²⁰³ Hotamış, s. 122-124.

²⁰⁴ Hotamış, s. 49.

²⁰⁵ Hotamış, s. 125-127.

M2, M3, M10, M11, M17) tekli gömü görülürken, 7 sinde (M4, M5, M7, M13, M15, M18, M19) de çoklu gömü tespit edilmiştir. Mezarlar yoğun tahribata uğradığından iskeletler kötü ve dağınık durumda ele geçmiştir. Bu mezarlardan M6 nolu mezarda herhangi bir insan iskeletine rastlanılmamıştır. Bu mezarda yoğun bir külün ortaya çıkması, burada yakma gömme geleneğinin uygulandığını göstermektedir. M1, M2 M4, M8, M9, M10, M11, M12, M14, M15, M16, M17 ve M18 nolu mezardaki gömülerin cinsiyetleri belirlenememiştir. M3 nolu mezarda bir çocuk iskeleti, M5 nolu mezarda bir kadın ve bir bebek, M7 nolu mezarda 1 kadın ve 2 çocuk, M13 nolu mezarda 1 kadın, 1 erkek ve 1 çocuk, M19 nolu mezarda ise 2 bireyden 1 çocuk diğerinin cinsiyeti belirlenememiştir.²⁰⁶ Küp/Pithos mezarların 7'sinde (M20, M21, M22, M23, M24, M25, M27) çoklu gömü görülürken 5'inde (M26, M30, M31, M32, M3) tekli gömü görülmektedir. M28, M29, M33 nolu mezarlarda ise tekli gömü veya çoklu gömü olup olmadığı tespit edilememiştir. Çoğu mezarda ele geçen iskeletler yoğun tahribata uğradığından cinsiyet belirlemek zorlaşmıştır. Yalnızca M30 ve M31 nolu mezarda birer çocuk, M32 nolu çömlek mezarda bir bebek ve M34 nolu mezarda 8-10 yaşlarında iki çocuğun olduğu tespit edilmiştir.²⁰⁷

Müslümentepe'de açığa çıkarılan 3 oda mezarda, çoklu gömü tespit edilerek, gömülerin hocker tarzda olduğu gözlemlenmiştir. 38 nolu mezarda bulunan 2 iskelet hocker tarzda olup, cinsiyetleri belirlenememiştir. 39 nolu mezar gömülerinden biri yetişkin bir kadına ait olup in situ durumunda, diğer gömüler ise antik çağda yeni gömü yeri açmak için mezarın kuzey sınırına toplanmış biçimde bulunmuştur. Hipoje mezar olan 40 nolu mezarın oda kısmında birden çok bireye ait kemik parçaları ve dişleri ele geçmiştir. Mezarın pithosunda bir bireye ait kemikler ve yine en az üç bireye ait farklı dişler bulunmuş olup, iskeletlerin yaşları 1-5 yaş arasında değiştiği tahmin edilmektedir.²⁰⁸

Küp/Pithos mezarlarda görülen kremasyon gömü dışında inhumasyon gömü geleneği uygulanan mezarlarda gömülerin genellikle hocker pozisyonda oldukları görülmektedir. Mezar gömülerinde bir yön birliği olmadığı tespit edilmiştir. Genel olarak oda mezar ve küp/pithos mezarlar dışında tekli gömü yapıldığı

---

²⁰⁶ Hotamış, s. 90-106.

²⁰⁷ Hotamış, s. 107-121.

²⁰⁸ Ay, *Müslümentepe İskeletlerinin Paleopatolojik Açıdan Analizi*, s. 82.

gözlemlenmiştir. Çoklu gömü geleneğinin tercih edildiği küp/pithos ve oda mezarlardaki mezar buluntuları ile elitlemiş bir insan grubunun ortaya çıktığını ve bu sınıfsal farklılığını gösteren bir aile mezar tipi olarak düşünülmektedir.²⁰⁹

5.3.3.Mezar Buluntuları

Müslümantepe mezar kazılarında ölü hediyesi olarak açığa çıkarılan seramiklerin mal grupları Ninive 5, DROB, RBWW ve Metalik örneklerden oluşmaktadır. Mezarlarda ele geçen Ninive 5 seramikleri çömlekçik, kâse ve şişe örnekleri ile temsil edilmektedir. 2000-2011 yılları arasındaki kazı çalışmalarında toplam 6 adet seramik bulunmuştur. Bunlar 2009 yılında; 2 adet çömlekçik, 2010 yılında; 1 adet çömlekçik, 1 adet kâse, 1 adet şişe, 2011 yılında; 1 adet şişeden oluşmaktadır. Eserler teknik açıdan incelendiğinde tümünün hızlı dönen çarkta şekillendiği görülmektedir.²¹⁰

Mezar hediyesi olarak RBWW ve DROB seramikler Ninive 5 ve Metalik kaplara oranla daha yoğun tercih edilmektedir (Resim 5. 53). Mezarlık alanında 2008-2011 yılları arasında yapılan çalışmalarda toplam 88 adet DROB kap bulunmuştur. Yapılan çalışmalarda bu seramiklerin büyük bir kısmının mezar hediyesi olduğu anlaşılmaktadır. DROB kaplar çok az bir kısmında çark izi olup, büyük bir kısmının elle şekillendiği görülmektedir. Astar rengi turuncu ve tonlarında olan bu mal grubunda, yüzey işlenişinde gerçek astar uygulaması görülmekte ve eserlerin hem iç yüzeyi hem dış yüzeyinin astarlı olduğu gözlemlenmiştir. DROB kapların karakteristik özelliği, hemen hemen bütün kapların ağız kenarında fırınlamaya bağlı siyah bandın yer almasıdır. Bu bandın fırınlama ile mi ilgili olduğu veya özel bir bezeme türü mü olduğu tartışılmaktadır. Bandın üzeri bazen fırçayla boyanan bu kapların formların çoğunluğu basit ağız kenarlı yayvan kâselerden oluşmaktadır.²¹¹

Bir diğer mal grubu olan RBWW, belli bir formu olmamakla birlikte genelde kapalı kaplarla temsil edilmektedir. Bu kaplar daha çok çömlek, çömlekçik ve şişe formlarından oluşmaktadır. Kızıl-kahve tonlarında astarlanmış olan seramikler astar boya-banyo, fırça astar ve gerçek astar teknikleriyle yapılmıştır. Bazı kaplarda hem

---

²⁰⁹ Hotamış, s. 65-66.

²¹⁰ Hotamış, s. 52-53.

²¹¹ Hotamış, s. 54-55.

iç yüzeyin hem dış yüzeyin astarlandığı görülmektedir. Fakat seramiklerin büyük bir bölümünün sadece dış yüzeyi astarlanmış, iç yüzeyinin ise sadece ağız kısmı dekoratif amaçlı astarlandığı tespit edilmiştir. Astar renkleri; kırmızı, kızıl, kızıl-kahve, kızıl siyah, çok koyu kahve tonlarından oluşmaktadır. Bu kaplarda astar ve mat perdah dışında herhangi bir bezeme görülmemiştir. II. bin malzemesi olmasına rağmen Müslüman-tepe mezarlık alanında, DROB ve RBWW seramiklerinin bir arada bulunduğu mezarlarda, bu iki mal grubunun hem buluntu yeri hem de teknik yapımının aynı oldukları anlaşılmaktadır. Her iki mal grubu aynı mezarlarda ele geçmiş ve aynı yapım teknikleri ile astarlanmışlardır.²¹² Buna göre, bu mal gruplarının MÖ III. binyıldan başlayıp MÖ I. binyılın ilk yarısının sonuna kadar kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.²¹³

Mezarlık alanında yapılan çalışmalarda ele geçen bir diğer seramik grubunu metalik kaplar oluşturmaktadır. 2008-2011 yılları arasında bulunan 10 adet metalik kaplar, teknik açıdan hepsinin hızlı dönen çarkta şekillendiği görülmektedir. Bu kapların yüzeyinde özellikle iç yüzeyinde belirgin çark izleri görülmektedir ve bu izlerin dekoratif amaçlı yapıldığı kabul edilmektedir.²¹⁴ Metalik kapların yüzey işlenişi olarak sadece perdah uygulandığı görülmektedir. Perdah işlenişini mat ve parlak olarak uygulandığı gözlemlenmiştir. Eyyüp Ay tarafından yapılan analizler sonucunda Müslüman-tepe'de ele geçen metalik seramikler Erhanedanlar II-III dönemine tarihlendirilmektedir.²¹⁵

Müslüman-tepe kazılarında çok az sayıda pişmiş toprak buluntu ele geçmiştir. Bu buluntulardan biri Oda Mezarda ele geçen dört şişeden oluşmaktadır. Bu işeler iki farklı şekle sahip, iki ana fonksiyon için yapıldığı düşünülmektedir. Şişelerden ikisi yuvarlak gövdeye ve uzun bir boyuna sahip olup, parfüm şişesi olarak kullanılmış olabilmektedir. Bunlardan biri Ninive 5 seramik grubuna, diğeri ise kırmızı kahverengi astarlı mal grubundan oluşmaktadır. Diğer iki şişe ise, Suriye şişeleri ile karşılaştırılabilecek ince uzun ve oval gövdeye sahip, kırmızı kahverengi astarlı mal grubu kaplarından oluşmaktadır. Bu şişelerden biri boş, diğeri ise siyah bir madde içermekte ve bu maddenin analizi yapılarak kimyasal birleşimli bir sürme olduğu

---

²¹² Hotamış, s. 55.

²¹³ Ay, Ay ve Tarhan, s. 279.

²¹⁴ Eyyüp Ay, *Yukarı Habur Bölgesi İki Cırcıp Vadisi ve Çevresinin Arkeolojik Araştırması*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999, (Doktora Tezi), s. 160.

²¹⁵ Hotamış, s. 56.

anlaşılmaktadır. Ayrıca şişenin ağzında kemik tutamaklı sürmedanlık çubuğa da insitu olarak bulunmuştur²¹⁶ (Resim 5. 54).

Müslümantepe Mezarlık alanında ortaya çıkarılan bir diğer pişmiş toprak küçük buluntu figürinlerden oluşmaktadır (Resim 5. 55). Bulunan figürinler genelde koç, köpek, keçi ve domuz biçiminde yapılmıştır. Müslümantepe’ de küçükbaş ve büyükbaş hayvan figürinleri gömü hediyesi değil de genellikle mimariye bağlı olmayan çöp çukuru, küllü alanlarda veya çeşitli dönem malzemelerinin karışık olarak geldiği alanlarda bulunmuştur.²¹⁷ Boğa ve at figürini olarak düşünülen stilize pişmiş topraktan yapılan figürinlerin bir kısmının üzerinde boya bezeme olduğu görülmektedir. Genellikle açık kahverengi ve devetüyü renkli olduğu tespit edilmiştir. Büyükbaş hayvan figürinlerinden bir at figürini; pembemsi kahverengi renkte, elle şekillendirilmiş, çoğu kırık ve eksik olan figürin biçim ve özelliğine göre Karaz yerleşimde bulunan bir grup at figürinleri ile benzer olduğu anlaşılmaktadır²¹⁸ (Resim 5. 56).

Müslümantepe mezar kazılarında bir diğer buluntu grubu olan metal ölü hediyelerinin başında bronz başlı iğneler gelmektedir (Resim 5. 57). Bu iğnelerin bir kısmı saç tokası bir kısmı kefen iğnesi olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Bunların dışında pazubentleri, spiral şeklinde bronz halkalar iskeletin baş kısmına yakın alanda bulunmuştur. Böylelikle bunların saçın buklelerini bir arada tutan toka olarak düşünülmektedir. Süs ve takı buluntuları içerisinde yer alan küpe, yüzük şeklindeki objeler, sürme çubuğu ve sürme şişeleri ve boncuk dizileri de Müslümantepe Erken Tunç Çağı mezarlarında ele geçen bir diğer buluntu grubudur²¹⁹ (Resim 5. 58).

5.3.4.Tarihlendirme

Müslümantepe mezarlık alanında açığa çıkarılan mezarlar, kendi içinde mezar buluntularına bağlı olarak Jemdet Nasr Erhanedanlar dönemi ve Post Akad ETÇ4 dönemine tarihlendirilmiştir.²²⁰

---

²¹⁶ Hotamış, s. 57.

²¹⁷ Hotamış, s. 50.

²¹⁸ Hotamış, s. 57-59.

²¹⁹ Hotamış, s. 59.

²²⁰ Hotamış, s .42.

5.4. Tatıka Mezarlığı

Tatıka'da 2013-2017 yıllarında yapılan kazı çalışmalarında mezarlarla ilişkili mimari unsurlar açığa çıkarılmıştır.²²¹ B7, B8, C7, C8, D6, D8, E6, E8 olarak adlandırılan 8 açmada açığa çıkarılan mimari, yüzeyin hemen altında bulunan taş duvar kalıntılarıyla temsil edilmektedir²²² (Resim 5. 59). Üzerinde herhangi bir üst duvar örgüsü bulunmayan bu temellerin bir kısmı yüzeyden de görülmektedir. Bazı temellerin üzerine yerleştirilen ince-uzun kesme taş bloklar üstlerine duvarın örülmesi veya dikmelerin yerleştirilmesi için elverişli olmayan bir yüzey oluşturduğundan, temeller üzerinde duvarların olmadığı ve bunların üstü açık mekânları çevrelediklerine işaret etmektedir. Her yapı katının mekân dolgusunun ortalama 30-40 cm kalınlıkta olması ve bu ölçünün taş duvarların yüksekliği ile örtüşmesi, yapıların yüksek olmadığını bir göstergesidir. Yapılardan biri dörtgen planlı olup, aynı konum, plan, boyut ve tarzda üst üste inşa edilen üç evreden oluşmaktadır. Bu yapıların büyük çoğunluğu güneşin yaz dönümündeki pozisyonuna göre planlandığı gözlemlenmiştir. Burada konut tarzında bir yapılaşmanın olmayışı, yapıların yüksek duvarlı olmayışı, bazı taşların arasına mezarların bırakılmış olması gibi özellikler, bu yapıların bir ritüelin işlevi olduğunu göstermektedir.²²³

5.4.1. Mezar Tipleri

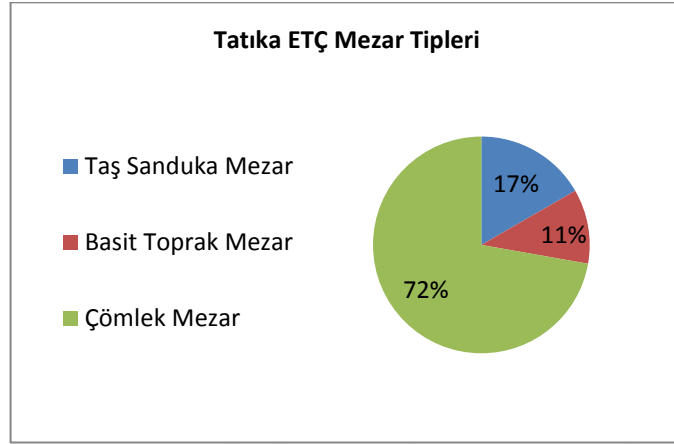
Tatıka Mezarlığında açığa çıkarılan 18 mezardan ikisi basit toprak mezar, on üç tanesi çömlek mezar, üçü de taş sanduka mezardan oluşmaktadır. Mekânların içine yerleştirilmiş bir toprak ve bir taş sanduka mezar, D8 açmasındaki yapının duvar taşları arasına yerleştirilmiş bir toprak mezar açığa çıkarılmıştır. 7 çömlek mezar mekânların duvarlarına yaslandırılmış, bir toprak mezar ile bir çömlek mezar üzerine birer mekânının birer duvarı inşa edilmiş, bir toprak ve iki çömlek mezar ile

²²¹Tuba Ökse, Ahmet Görmüş, Erkan Atay, Nihat Erdoğan, Erdal Ünal, "İlisu Baraj İnşaat Sahası 2013 Kurtarma Kazısı", 36. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 1, Gaziantep, 2014, s. 123-130.; Tuba Ökse, Ahmet Görmüş, Erkan Atay, Nihat Erdoğan, Erdal Ünal, "İlisu Baraj İnşaat Sahası 2014 Kurtarma Kazısı", 37. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Erzurum 2015, C. 1, s. 59-63.

²²²Ökse, Görmüş, vd., "İlisu Baraj İnşaat Sahası 2013 Kurtarma Kazısı", s. 123-128; Ökse, Görmüş, vd., "İlisu Baraj İnşaat Sahası 2014 Kurtarma Kazısı", s. 59-62.

²²³ Tuba A. Ökse, "Tatıka: Yukarı Dicle Havzasında Bir ETÇ I-II Mezarlığı ve Ritüel Yapılar", *Anadolu, Arkeoloji, Zaman ve Mekân* (Ed.Gökhan Coşkun) , Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık, 2017, 1, s. 17-23.

bir sanduka mezar üzerine iki mekânın tabanları inşa edilmiştir. Mezarların bu konumları, bunların mekânlarla sıkı bir ilişkisi olduğunu göstermektedir.²²⁴

Şekil 5. 4. Tatıka ETÇ mezar tipleri dağılımı

Basit toprak mezar; toprağa açılan basit oval çukura yatırılan gömülerden ikisi düz kesme taşlarla örtüldüğü görülmektedir. Bu mezar çukurlarının boyutu yaklaşık 0.8x1.2 m civarında olduğu tespit edilmiştir. En üst mimari tabakaya ait mezara (E7/G) kafası kuzeye gelecek şekilde yatırılmış ve göğsü üzerine bir minyatür kap bırakılmıştır.²²⁵ B7/005/M nolu mekânın duvarı altında kalan erken evreye ait B7/013/G kodlu mezarında tespit edilen çocuğun kafatasının önünde p.t boncuk bulunmaktadır. Toprak mezarlardan ikisinin oval biçimli olan çukurları taşlarla çevrelenmiştir. Bu mezarlardan biri en üst tabakaya ait doğu-batı doğrultusunda yer alan C7/001/G nolu mezar bir diğeri ise B7/005/M kodlu mekânın tabanı altında bulunan B7/020/G nolu mezar olduğu anlaşılmaktadır. D8 açmasında en üst tabakaya ait D8/010/M kodlu mekânın güneybatı köşesinde, duvar taşlarının arasında yaklaşık 0.20-0.30 m boyutlarındaki oval alanda az miktarda bebek kemiği ve bir çömlekçik bulunmuştur. Bir erişkin birey üst tabakaya ait C8/028/M kodlu mekânın içinde tespit edilmiştir.²²⁶

Çömlek mezar; Tatıka Mezarlığında 13 çömlek mezar açığa çıkarılmış, buradaki bireylerin dağılımına bakıldığında, en yoğun grubu çömleklere yatırılmış bebek ve çocuklar oluşturmaktadır. Çömleklerden ikisi doğu-batı doğrultusunda yan yatırılırken, geriye kalanlar ise ağız yukarıya gelecek biçimde dik yerleştirildiği

²²⁴ Ökse, “Tatıka: Yukarı Dicle Havzasında Bir ETÇ I-II Mezarlığı ve Ritüel Yapılar”, s. 19.

²²⁵ Ökse, Görmüş, vd. , “İlisu Baraj İnşaat Sahası 2013 Kurtarma Kazısı”, s. 124.

²²⁶ Ökse, “Tatıka: Yukarı Dicle Havzasında Bir ETÇ I-II Mezarlığı ve Ritüel Yapılar”, s. 18.

tespit edilmiştir. Kapak taşları olmayan 6 çömlek mezardan biri olan B7/008/G nolu gömü, B7/005/M kodlu mekânın batısına, ikincisi olan B7/009/G nolu gömü mekânın duvarının altına, C7/012/G ve C7/017/ G nolu gömüler ise güneyine gömüldüğü görülmektedir. İkinci tabakaya ait C8/023/G nolu çömlek mezarın güneyinde bir taş boncuk bulunmuştur. En alt tabakaya ait bir duvara bitişik bulunan B7/028/G nolu mezarın ve mekân dışında bulunan B8/015/G nolu mezarın çömleğinin dibinin bilinçli şekilde kırıldığı tespit edilmiştir. İkinci tabakaya ait E6/002/M kodu mekânın duvarına yaslanmış E6/015/G nolu mezar çömleği ile doğu-batı doğrultusunda yan yatırılmış C7/013/G nolu mezarın ağzı çömlek parçaları ile kapatılmıştır. En üst tabakaya ait D6/007/G nolu çömlek ağzının doğuya bakacak şekilde yan yatırıldığı görülmektedir. Çömlek mezarlardan dokuz tanesinin ağzı yassı taş levhalarla kapatılmıştır. En üst tabakaya ait C8/028/M kodlu mekânın güney duvarı dışına yaslanan C8/018/G nolu çömlek içinde herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Bir duvarın batısına yerleştirilen C7/009/G mezar çömleğinin dip kısmının bilinçli olarak kırıldığı, C7/018/G nolu mezarın da kapak taşının çömleğin içine düştüğü görülmektedir. Bu çömleklerin içinde herhangi bir buluntuya rastlanmazken, çevresine yoğun hayvan kemikleri bırakıldığı gözlemlenmiştir. En alt tabakaya ait iki mezarın dışına hayvan kemikleri bırakılmıştır. B7/005/M kodlu mekânın tabanı altında B7/021/G nolu gömü, batısına B7/012/G nolu mezar yerleştirilmiştir. Beş Çömlek mezarda büyük kesme taşlarla çevrelenmiştir. B7/005/M kodlu mekânın tabanı altında bulunan B7/010/G nolu mezarda pt boncuk ele geçmiştir. Bir duvarın batısına C7/010/G nolu mezar ve üst tabakaya ait taş döşemenin kuzeybatısına yerleştirilen D6/006/G nolu çömleklere kapak taşlarının konmadığı tespit edilmiştir. C7 açmasındaki duvara yaslanmış C7/015/G nolu çömleğin ağzı yassı bir taşla kapatılmış olup, içindeki kemiklerin üzerinde beyazlaşmış organik malzeme kalıntıları ve bir minyatür kap bulunmuştur.²²⁷ Çömlek mezar içerisinde herhangi bir ölü hediyesi bulunmamış, ancak çömleklerin etrafında yoğun hayvan kemiklerine rastlanmaktadır.²²⁸

Taş sanduka mezar; Tatika’ da doğu- batı doğrultusunda yönlendirilmiş 3 taş sanduka mezar açığa çıkarılmıştır. Tamamına çocuk yaşta bireylerin gömüldüğü bu

²²⁷ Ökse, “Tatika: Yukarı Dicle Havzasında Bir ETÇ I-II Mezarlığı ve Ritüel Yapılar”, s. 18

²²⁸ Ökse, “Tatika: Yukarı Dicle Havzasında Bir ETÇ I-II Mezarlığı ve Ritüel Yapılar”, s. 9; Ökse, Görmüş, vd. , “İlisu Baraj İnşaat Sahası 2013 Kurtarma Kazısı”, s. 125.

mezarların üçü 0.90 x 0.70-0.40 m boyutlarında ve 0.39- 0.40 m derinliğinde, ikisi de 0.75x0.70 ve 0.53x0.34 boyutlarında olduğu tespit edilmiştir. En üst mimari tabakayla ilişkili olan iki mezardan biri olan E6/008/M kodlu mekânın duvarlarından birini batı ucuna E6/010/G nolu mezarın baş kısmı güneybatıya gelecek şekilde yatırılmış çocuk bulunan, diğeri ise E7 açmasındaki taş kapaklı ve içine bir çocuk ile bir taş yüzük bırakılmış olan mezardır (Resim 5. 60). En alt mimari tabaka ile ilişkili taş kapaklı üç sandukadan biri olan B7/027/G nolu mezarda kafatası yanına boyalı kap ve taş boncuk, bir diğeri olan B8/015/G nolu mezarda kafatası çevresinde 6 adet taş boncuk yer almaktadır. Üçüncü mezar olan C8/027/G, en alt tabakaya ait C8/012/M kodlu mekânın tabanı altına gömüldüğü tespit edilmiştir.²²⁹

5.4.2.Gömme Biçimi

Tatıka'da açığa çıkarılan mezarlar, içlerine hocker pozisyonunda yatırılmış bebek ve çocuklardan oluşmaktadır.²³⁰ Çömlekler arasında yan yatırılan iki örneğin ağzı doğuya yönlendirilmiş, taş sanduka mezarların tamamı doğu-batı yönünde yerleştirilmiştir. Bir çömleğin ağız kısmı ile içindeki bireyin kafatası kuzey yöne, bir sanduka mezar içerisindeki çocuğun kafası güneybatıya yönlendirilmiştir. Tatıka'da bulunan tüm bireylerin ceset halinde gömüldüğü tespit edilmiştir.²³¹ Mezarların çevresinde ele geçen dairesel çukurların içinden çok sayıda kırık kap ve hayvan kemiği parçaları ele geçmiştir. Boyutları itibari ile de depolama amaçlı olamayacağı düşünülen bu çukurların ritüel amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir. Yoğun halde ele geçen hayvan kemiklerinin, gömme törenlerinde topluca yenen yemeklerin kalıntısı olduğu, yoğun seramik parçalarının ise ölü gömme ve anma törenlerine katılan insanların kullandıktan sonra kırdıkları kaplara ait olduğu belirtilmektedir. Ayrıca tespit edilen mimarinin konut tarzında olmadığı yani günlük yaşamın geçirildiği bir mimariden çok ölü ritüellerinin yapıldığı bir ölü kültü alanı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.²³²

5.4.3.Mezar Buluntuları

Tatıka Mezarlığı'nda ele geçen buluntular arasında, el yapımı Geç Kalkolitik dönem kapları ile çark yapımı Ninive V kapları ve standart seramikler aynı

²²⁹ Ökse, “Tatıka: Yukarı Dicle Havzasında Bir ETÇ I-II Mezarlığı ve Ritüel Yapılar”, s. 18

²³⁰ Ökse, “Tatıka: Yukarı Dicle Havzasında Bir ETÇ I-II Mezarlığı ve Ritüel Yapılar”, s. 17-18.

²³¹ Ökse, “Tatıka: Yukarı Dicle Havzasında Bir ETÇ I-II Mezarlığı ve Ritüel Yapılar”, s. 17.

²³² Ökse, “Tatıka: Yukarı Dicle Havzasında Bir ETÇ I-II Mezarlığı ve Ritüel Yapılar”, s. 21-23.

kontekstlerde bulunmuştur.²³³ (Resim 5. 61-Resim 5. 62) Kuzey Mezopotamya’da MÖ 3. binyılın ilk yarısına tarihlenen yerleşim ve mezarlıklarında yaygın olarak ele geçen Ninive 5 seramik türünün küçük boyunlu ve ince örnekleri Tatıka’ da yoğun olarak ele geçmektedir (Resim 5. 63). Bu seramiklerin mezar eşyası olarak veya ölü gömme törenlerine katılan kişilerin kullandıktan sonra kırarak mezar çevresine bırakılan kaplar olduğu düşünülmektedir²³⁴ (Resim 5. 64). Tatıka’ da el yapımı kaba iri kapların çoğu mezar kabı olarak kullanılmış olmakla beraber bu grupta küçük boyutlu içki kapları da yer almaktadır²³⁵ (Resim 5. 65). Mezar hediyeleri arasında ele geçen ve olasılıkla kolye ucu olarak kullanılmış olan ve bir ucunda iple asmak için deliği bulunan silindir mühürler “Brokad/ Piedmont Stili” olarak adlandırılan mühür grubu içerisinde değerlendirilmiştir²³⁶ (Resim 5. 66).

5.4.4.Tarihlendirme

Seramik buluntularına göre Tatıka Mezarlık alanı, MÖ 3000-2700 yılları arasında, Yukarı Habur Havzasının EJZ 0-2 (Erken Cezire 0-2) ve Dicle havzasının da ETÇ 2-4 (Erken Tunç 2-4) evresine tarihlenmektedir²³⁷ (Resim 5. 67).

---

²³³ Ökse, “Tatıka: Yukarı Dicle Havzasında Bir ETÇ I-II Mezarlığı ve Ritüel Yapılar”, s.1 9.

²³⁴ Ökse, Görmüş, vd. , “İlisu Baraj İnşaat Sahası 2013 Kurtarma Kazısı”, s. 129.

²³⁵ Ökse, “Tatıka: Yukarı Dicle Havzasında Bir ETÇ I-II Mezarlığı ve Ritüel Yapılar”, s. 19.

²³⁶ Ökse, Görmüş, vd. , “İlisu Baraj İnşaat Sahası 2013 Kurtarma Kazısı”, s. 129.

²³⁷ Ökse, “Tatıka: Yukarı Dicle Havzasında Bir ETÇ I-II Mezarlığı ve Ritüel Yapılar”, s. 21.

ALTINCI BÖLÜM

BÖLGESEL BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR

6.1.Orta ve Yukarı Fırat Havzası

Yukarı Dicle Havzası'nda açığa çıkarılan mezarlarda elde edilen bazı ölü gömme uygulamalarının benzerlerine Fırat Havzası'ndaki tespit edilen bir kaç mezarda rastlanmaktadır.

Arslantepe, Malatya ilinin 7 km kuzeydoğusunda, Fırat Irmağı'nın batı kıyısı yakınındaki Orduzu Beldesinde yer alan Arslantepe'de ilk kazılar 1930 yıllarında Louis Deleporte başkanlığında bir ekip tarafından yapılmıştır. Daha sonra sürekli kazılar 1961'de önce Salvatore M. Puglisi daha sonra da Alba Palmieri başkanlığında Roma La Sapienza Üniversitesi'nde bir ekip tarafından başlatılmıştır. Palmieri'nin ölümünden sonra 1990'dan itibaren Marcella Frangipane başkanlığında sürmüştür. Arslantepe'de MÖ 3.bin tabakalarında açığa çıkarılan birkaç basit toprak mezarda ve höyüğün batı kısmında izole durumda açığa çıkarılan taş sanduka mezarda tekli ve çoklu gömüler görülmektedir. Yukarı Dicle Havzası'nda, Başur Höyük gibi yerleşimlerde bulunan taş sanduka mezarların tabanlarının taşlarla döşenmesi benzeri uygulamaların Arslantepe'de açığa çıkarılan *Royal Tomb* olarak adlandırılan taş sanduka mezarda görülmektedir. Arslantepe'de taş sanduka mezarların tabanı taşla döşenmiş, üstü ise yassı ve olasılıkla sonradan parçalanmış olan taş blok ile kapatılmıştır²³⁸ (Resim 6. 2). Başur Höyükte görülen çoklu gömme uygulamalarına benzer özellikler gösteren mezarın tabanına bir erkek birey hocker pozisyonda gömülmüştür. Mezar kapağının üst düzlemine ise mezar tabanındaki bireyle eş zamanlı gömüldüğü belirtilen 3 kadın ve 1 erkekten oluşan dört birey farklı yönlerde yatırılmıştır.²³⁹ Bu bireylerden 1 kadın ile 1 erkek, sandukanın üst düzleminde hocker pozisyonda iki genç birey ise taş sandukanın örtü taşının üzerinde yerleştirilmiştir. Marcella Frangipane, bu dört bireyin olasılıkla kurban edildiklerini belirtmektedir. Ölü hediyesi olarak, bezemeli kemer, mızrak uçları, kılıçlar, baltalar, hançerler,

²³⁸ Marcella Frangipane, "Changes in Upper Mesopotamian/ Anatolian Relations at the Beginning of 3rd Millennium BC." (Ed. M. Lebeau, About Subartu), *Subartu*, IV (1), 1998, s. 195-218.

²³⁹ Marcella Frangipane, Di Nocera G. M., Hauptmann A. , "New Symbols of A New Power in A 'Royal' Tomb from 3000 B.C. Arslantepe, Malatya Turkey", *Paleorient* 27(2), 2001, s. 124-127.

bilezikler, iğneler, gümüş ve altın kolyeler ile çok sayıda gümüş, gümüş-bakır alaşımı, altın spiraller gibi mezar buluntuları hem mezar içinde hem de mezar kapağının üstündeki bireylerle ilişkilidir²⁴⁰ (Resim 6. 3). Mezarın yapısal özellikleri ile mezara bırakılan mezar buluntularının nitelik ve niceliği, bu mezara yatırılan kişinin toplumsal hiyerarşide üst düzeyde olabileceğini göstermektedir. Bununla beraber farklı malzemedan üretilen süs eşyaları ve silahların varlığı farklı toplumsal gruplarla kurulan ilişkiye de işaret etmektedir.²⁴¹

Birecik ETÇ Mezarlığı, Şanlıurfa ili Birecik ilçesine 8 km mesafede, Fırat Nehri'nin batı yakasında yer almaktadır. Kemal Sertok ve Rıfat Ergeç başkanlığında 1997 yılında başlanılan kurtarma kazılarında, 3 hektarlık bir alanı kapsayan mezarlık alanında 312 mezar açığa çıkarılmıştır. Bu mezarlar çoğunlukta taş sanduka mezar türünde olup, 13 mezar çömlek mezardan oluşmaktadır.²⁴² Taş sanduka mezarlar genelde kuzeybatı-güneydoğu yönünde yerleştirilmiştir²⁴³ (Resim 6. 4). Mezarlar toprağa kazılan dikdörtgen çukurların etrafının ve üstünün düz kireçtaşı levhalarla kapatılmasıyla oluşturulmuştur (Resim 6. 5). Büyük mutfak kapları ya da depo kaplarından oluşan çömlek mezarlar ise, genellikle sanduka mezarların arasına rastgele yerleştirilmiştir. Genellikle çocuk gömüleri için kullanıldığı düşünülen mezarların ağızları düz bir taşla veya seramik parçalarıyla kapatılmıştır. Mezarların bazılarında iskelet bulunmazken bir kısmında da çoklu gömüler görülmektedir.²⁴⁴ Sadece 37 iskelet incelenerek, bireylerin genel olarak erkek olduğu anlaşılmaktadır.²⁴⁵ Mezar buluntuları genelde bronz eşyalar, seramik kaplar ve çeşitli taşlardan oluşmaktadır. Mezar hediyeleri ceset dışında kalan bütün alana yerleştirilmiştir. Bronz mızrak uçları ve iğneler oldukça fazla, frit ve alçı taşından yapılmış boncuklar iskelete yakın yerde bulunmuştur. Mezarların içinde Ninive 5,

²⁴⁰ Marcella Frangipane, "Arslantepe", *Arkeoatlas* 2, 2003, s. 20.

²⁴¹ Marcella Frangipane, "The Role of Metal Procurement in the Wide Interregional Connections of Arslantepe during the Late 4th-Early 3rd Millenia BC." (Ed. Ç. Maner, M. T. Horowitz ve A. S. Gilbert.) *Overturning Certainties in Near Eastern Archaeology: A Festschrift in Honor of K. Aslıhan Yener*. Netherland: Brill, 2017, s. 186-210.

²⁴² Kemal Serok, Rıfat Ergeç, "A Neew Early Bronze Age Cemetery: Excavations Near the Birecik Dam, Southeastern Turkey, Preliminary Report (1997-98)", *Anatolica* (25), 1999, s. 87-107.

²⁴³ Kemal Sertok, "Birecik ETÇ Mezarlığı", Tunç Bakışlar, Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı, *Arkeoatlas*, S. 2, 2003, s. 53-55.

²⁴⁴ Sertok, Ergeç, s.97.

²⁴⁵ Ayla Sevim, İsmail Özer, Cesur Pehlivan, Okşan Arman, Ayhan Yiğit, Erksin Güleç, "Birecik Barajı Eski Tunç Mezarlığı'ndan Çıkarılan İskeletlerin Paleantropolojik Analizi", *14. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 31 Mayıs- 04 Haziran, Ankara 1999, s. 65-67.

saklı astar bezemeli, kırmızı ve koyu kahverengi astarlı seramikler çoğunlukta olup form olarak meyvelikler, çömlekler, çanaklar, pedestal dipli kaplardan oluşmaktadır.²⁴⁶ Mezar buluntularına göre mezarlık, ETÇ II tarihlendirilmiştir.²⁴⁷

Hacinebi, Şanlıurfa ili Birecik ilçesinin 5 km kuzeyinde, Fırat Nehri'nin doğu yakasında yer alan bir höyüktür. Höyükte kazılar 1992-1997 yılları arasında G. J. Stein başkanlığında yapılmıştır. ²⁴⁸ Höyüğün güney ve kuzey kesiminde ETÇ'e tarihlenen yerleşim dışı iki mezarlık alan ortaya çıkarılmıştır. Güneydeki mezarlık alan MÖ 3100-2700, kuzeydeki alan ise MÖ3000-2800'e tarihlendirilmektedir. Açığa çıkarılan mezarlar, çömlek mezar, basit toprak, sanduka mezar türündendir.²⁴⁹ Basit toprak mezarlar, genel olarak yuvarlak veya kenarları yuvarlatılmış kare görümlü olup, mezarların bir kısmının üzeri taşlarla örtülmüştür. Basit toprak mezarlar hocker tarzda gömülmüş olup, iskeletler hakkında bilgiler sınırlıdır.²⁵⁰ Taş sanduka mezarlar, kireçtaşıdan yapılmış dikdörtgen formlu olup, mezarları üstleri düz kireçtaşıyla kapatılmıştır. Çömlek mezarların ağızları olasılıkla çocuklar gömüldükten sonra bir kâse ile kapatılmıştır. Mezar buluntuları arasında, bronz iğne, kolye taneleri, meyvelikler, pedestal dipli çanaklar ve çömlekler bulunmuştur.²⁵¹

Kargamış, Gaziantep ili Kargamış ilçesinde, Fırat Nehri'nin batı kenarında ve nehrin Suriye sınırı ile birleştiği yerde bulunan höyükte, yukarı şehri Türkiye sınırları içerisinde, aşağı şehri ise Suriye sınırları içerisinde yer almaktadır. Höyükte kazılar 1911 yılında D. G. Hogarth daha sonra 1914-1920 yıllarında C. L. Wolley başkanlığında yürütülmüştür. Yerleşim içerisinde ve konutların altında Erken Tunç Çağı'na ait çok sayıda pithos ve taş sanduka mezar açığa çıkarılmıştır. Höyüğün güneydoğusunda evlerin tabanlarını altında 15 adet sanduka mezar açığa çıkarılmıştır.²⁵² Sanduka mezarlar, dikdörtgen bir çukura kazılmış ve mezarların yan

²⁴⁶ Derya Yılmaz, "Erken Tunç Çağı'nda Güneydoğu Anadolu'da Oda Mezar Geleneği", *Anatolia* 31, 2006, s. 10.

²⁴⁷ Sertok, Ergeç, s. 90-94.

²⁴⁸ Gil J. Stein, "1996 Excavations Hacinebi Tepe", 19. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 1, Ankara 1998, s. 183-184.

²⁴⁹ Gil J. Stein, "1995 Excavations Hacinebi Tepe", 18. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 1, Ankara 1997, s. 115-156.

²⁵⁰ Gill J. Stein, "1997 Excavations Hacinebi Tepe", 20. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1999, s. 187-188.

²⁵¹ Derya Yılmaz, *MÖ. III. Binde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Ölü Gömme Adetleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, (Yüksek Lisans Tezi), s. 23.

²⁵² C. Leonard Wolley ve R. D. Barnett, "Carchemish III The Excavations in the Inner Town and the Hittite Inscriptions.", London: British Museum Press, 1955, s. 214-219.

duvarları ve üstleri işlenmemiş düz taşlarla kapatılmıştır. Sanduka mezarlardan ikisinde hem taş hem kerpiç malzeme birlikte kullanılmıştır. Mezarlarda gömüler genelde hocker pozisyonunda olup, mezar yönleri ise kabaca kuzey güney yönündedir. Mezarlardan 3'ünde çoklu gömü görülürken, diğer mezarların çoğunda tekli gömü görülmektedir.²⁵³ Çömlek, vazo, çanak gibi farklı formlarda seramikler, bronz iğne ve mızrak uçları, çeşitli taşlardan yapılmış boncuklar mezar buluntularını oluşturmaktadır. C. Wolley tarafından sanduka mezarları yaklaşık olarak MÖ 2600 yıllarına tarihlendirilmiştir.²⁵⁴

Şaraga, Gaziantep ili Kargamış ilçesi Kelekli köyünün 800 m kuzeydoğusunda, Fırat nehrinin batısında yer alan höyüktür. Höyükte ilk çalışmalar, Sertok ve F.Kulakoğlu tarafından 1999 yılında başlanmıştır. Höyükte K açmasının kuzeyinde yer alan çocuk mezarı olarak kullanılmış, baş aşağı vaziyette yerleştirilmiş bir çömlek mezar ele geçmiştir. Höyüğün 800 m güneybatısında yer alan mezarlık alanda sulu tarım yapılması nedeniyle tahrip olmuştur.²⁵⁵ Burada ele geçen iki taş sanduka mezarlardan birinin kuzey ve güney duvarları doğu girişi kapatmak için kullanılan kireçtaşı blok taşlarla çevrelenmiş olup batı duvarına taş yerleştirilmemiştir. İki taş sanduka mezarda iskelet kalıntısına rastlanmadığından ölü gömme biçimi belli değildir.²⁵⁶ Mezarlarda çoğu meyveliklerden oluşan seramik kaplar dışında herhangi bir buluntu ele geçmemiştir.²⁵⁷

Değerlendirme

Yukarı Dicle Havzası'ndaki Erken Tunç Çağı mezar anlayışı ve ölü gömme gelenekleri, Orta ve Yukarı Fırat Havzası'ndaki yerleşim merkezlerinde açığa çıkarılan mezarlarla benzerlik ve farklılıklar gözlemlenmiştir. Aşağı Salat, Müslüman-tepe ve Başur Höyük yerleşimlerinde açığa çıkarılan taş sanduka mezarların benzer örnekleri Birecik, Kargamış, Şaraga Höyük, Hacinebi Tepe'de ve

---

²⁵³ Wolley ve Barnett, s. 14.

²⁵⁴ Wolley ve Barnett, s. 219; Jak Yakar, *The Later Prehistory of Anatolia: The Chalcolithic and Early Bronze Age*, Oxford Insitute of Archaeology of Tel Aviv University, Tel Aviv: BAR Publishing, 1985, s. 333.

²⁵⁵ Kemal Sertok, , Fikri Kulakoğlu, “ Şaraga Höyük 1999-2000”, *23. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.1, 2002, s.110.

²⁵⁶ Kemal Sertok, Fikri Kulakoğlu, “Şaraga Höyük 1999 Yılı Kazı Sonuçları”, İlsu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi ODTÜ (Ed. NumanTuna ve Jean Öztürk) (TAÇDAM), Ankara 2001, s. 453-456.

²⁵⁷ Sertok ve Kulakoğlu, “Şaraga Höyük 1999-2000”, s. 109-110

Arslantepe’de bulunmuştur (Resim 6. 6). Genellikle toprağa açılan, dikdörtgen ve kare şeklinde çukurların dört tarafının ve üstünün yekpare taşlarla kapatılmasıyla oluşturulan taş sanduka mezarların yapım tekniklerine göre bazı farklılıklar görülmektedir. Yukarı Dicle Havzasında sadece taş malzeme kullanılırken Fırat havzasında yer alan Kargamış’ta açığa çıkarılan sanduka mezarın 2’sinde hem taş hem kerpiç malzeme birlikte kullanılmıştır. Bir diğer farklılık ise, Yukarı Dicle mezarlarının hiçbirinde bir giriş ve dromos düzenlemesi görülmezken, Birecik Mezarlığı’nda ve Şaraga mezarlarında mezarların doğu sandukalarının dikine yerleştirilerek, bir giriş düzenlemesinin oluşturulduğu görülmektedir. Aşağı Salat ve Müslümantepe’ de mezar tabanlarının çakıl taşlarıyla döşendiği görülürken, Başur Höyük’ te 5 sanduka mezarın tabanlarının taşla döşendiği görülmektedir. Buna Başur Höyük’ e benzer uygulama Arslantepe sanduka mezarında da tespit edilmiştir. Mezar yönleri açısından taş sanduka mezarların Aşağı Salat ve Müslümantepe’de kuzeydoğu-güneybatı yönünde, Başur Höyük’te 7 mezar doğu-batı yönünde, 2 mezar kuzey-güney yönünde, Tatıka’da açığa çıkarılan 5 sanduka mezar doğu-batı yönünde konumlandırılmıştır. Fırat Havzasında Birecik mezarları, Arslantepe kral mezarı olarak bilinen taş sanduka mezarın da kuzeydoğu- güneybatı yön doğrultusunda yerleştirildiği görülmektedir (Resim 6. 7). Hacinebi deki taş sanduka mezarların ise hafif yön sapmaları ile beraber güney-kuzey doğrultuda olduğu anlaşılmaktadır. Yukarı Dicle ETÇ mezarlarında gömme biçimi genel olarak hocker pozisyonda olup, Fırat Havzası mezarlarında da aynı gömme biçimi görülmektedir. Aşağı Salat ve Müslümantepe taş sanduka mezarlarda tekli gömü, Başur Höyük, Arslantepe ve Kargamış’ta hem tekli hem çoklu gömü, Şaraga mezarlarında ise herhangi bir iskelet kalıntısına rastlanmamıştır.

Mezar buluntuları açısından değerlendirildiğinde, Aşağı Salat ve Müslümantepe’ de hem mezar içine hem mezar dışına ölü hediyeleri bırakılırken, Başur Höyük’te genel olarak mezar içine bırakılmıştır. Benzer şekilde mezar dışına hediye bırakılmama durumu Şaraga mezarları ve Birecik mezarlığında da tespit edilmiştir. Mezar hediyeleri arasında yer alan seramik grubu içerisinde yer alan Ninive 5 seramiğine, Fırat Havzası’nda, Birecik ETÇ mezarlarında, Arslantepe ve Hacinebi yerleşimlerinde, Başur Höyük mezarlarında ele geçen Geç Saklı Astar Bezemeli grup ise, Arslantepe ve Hacinebi yerleşimlerinde bu tür kapların benzer örneklerine rastlanmaktadır. Bir diğer buluntu grubu olarak değerlendirilen metal

eserler arasında yer alan bronz iğne ve mızrak uçları, Arslantepe krali mezar, Kargamış, Birecik mezarlarındaki örneklerle tipolojik olarak benzerlikler görülmektedir. Mezarlarda ele geçen frit, akik, dağ kristali gibi farklı taşlardan yapılmış boncuk eserler, Kargamış, Birecik ETÇ mezarların ve Hacinebi mezarlarında iskeletlerin baş ve boyun kısmında yakın yerlerde ele geçmiştir.

6.2. Yukarı Habur Havzası

Gırnavaz, Mardin ili Nusaybin ilçesinin 4 km kuzeyinde, Çağ Çağ suyu vadisinin batı kıyısında, 25 m yüksekliğinde bir höyüktür.²⁵⁸ Hayat Erkanal başkanlığında bir ekip tarafından 1982 yılında kazı çalışmalarına başlanmış, 1985 yılı hariç 1991 yılına kadar çalışmalar devam etmiştir. Höyüğün kuzey terasında MÖ III. bine ait bir mezarlık alanında, beş mimari tabakada 70'e yakın mezar açığa çıkarılmıştır.²⁵⁹ (Resim 6. 8) Bu mezarlar, basit toprak mezar, çömlek mezar, küp mezar ve kerpiç sanduka mezar türünün örneklerinden oluşmaktadır. Basit toprak mezarlarda, hem tek gömü hem de üç gömü bulunan örnekler de bulunmaktadır (Resim 6. 9). Oval ya da dikdörtgen formda çukurlarda bulunan örneklerde ölüler mezar içine hasıra sarılarak gömülmüştür. Bu mezarlarda herhangi bir yön birliği bulunmamaktadır.²⁶⁰ Çömlek mezarlarda ele geçen iki örnek çocuk gömülerine aittir. Bunlardan birisi ağız ağıza konmuş iki çömlekten oluşan mezardır. Küp mezarlardan iki örnekten iyi durumda olan mezar, doğu batı yönünde olup, ağzı taşlarla kapatılmıştır. Bebek gömüleri bulunan iki küp, özel bir üretim olmayıp, günlük kullanım ev eşyasından oluşmaktadır.²⁶¹ Beş örnekten oluşan kerpiç sanduka mezarlar, genelde kuzey güney yönünde, tek sıra kırmızı kilden yapılmış ve 34x20x8 cm boyutlarındaki kerpiçlerden inşa edilmiştir. Mezarlarda genelde tek gömü bulunmaktadır. Bazen sonradan gömülen kişilere ait iskeletlerde bulunmaktadır. Mezar dışına iskeletlerin taşmasından dolayı, sandukaların gömme işleminden sonra yapıldığı anlaşılmaktadır. Kerpiç sandukaların üst kısmına ait herhangi bir mimari kalıntı bulunmamakla beraber bazı sandukaların tabanlarının tek sıra kerpiçe

²⁵⁸ Hayat Erkanal, "Gırnavaz", *34. Uluslararası Assirioloji Kongresi*, İstanbul 1998, s. 171.

²⁵⁹ Hayat Erkanal, "1988 Gırnavaz Kazıları", *1. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1990, s. 262.

²⁶⁰ Erkanal, "1988 Gırnavaz Kazıları", s. 263; Hayat Erkanal, "Mardin Bölgesi Arkeoloji Araştırmaları", *GAP Bölgesi'nde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu* (01-05 Haziran 1998, Şanlıurfa), GAP yayınları Kültür Dizisi 3, Ankara 2000, s. 24-25.

²⁶¹ Erkanal, "1988 Gırnavaz Kazıları", s. 262.

kaplandığı gözlemlenmiştir.²⁶² Bütün mezarlarda hocker biçimde inhumasyon gömüler görülmektedir ancak kerpiç sanduka mezarlarda bulunan bazı kemiklerde yanık izlerine rastlanmaktadır. Antropolojik çalışmalara göre, mezarlara yeni doğmuş bebeklerden 37 yaş aralığına kadar farklı yaş ve cinsiyetten bireyler gömüldüğü görülmektedir.²⁶³

Mezar buluntuları genellikle mezar içinde yer alırken ölü gömme törenleri ile ilgili eşyaların küçük boyutlu olanların mezar içine, daha büyük boyutlu olanların ise mezar dışına bırakıldığı gözlemlenmiştir. Mezarların içinde elbise ve bununla ilgili malzemeler, süs eşyaları, mühürler ve silahlar yer almaktadır. Mezar kapları içinde en önemli grubu Metalik kaplar oluşturmaktadır. Diğer bir seramik grubu ise, fincanlar, çanaklar ve çömleklerden oluşan Ninive 5 seramikleri oluşturmaktadır. Metal buluntular arasında çeşitli tipteki iğneler, kesiciler, hançerler ve bronz buluntular yer almaktadır.²⁶⁴ Mezopotamya sanatını ve kültürünü yansıtan farklı tarzdaki mühürler taştan veya kemikten yapılmıştır.²⁶⁵ Buluntulara göre mezarlar MÖ 3.binin ikinci çeyreğine tarihlendirilmektedir. Prof. Dr. Erkanal mezar şekli, buluntuları ve ölü gömme geleneği açısından Mezopotamya'ya bağlanan mezarların çoğunu Er Hanedanlar II dönemine tarihlendirmiştir.²⁶⁶

Tell Barri, Suriye'nin kuzey doğusunda Hasseke ve Kamışlo arasında, Tell Brak'ın 10 km kuzeyinde, Habur'un kollarından olan Wadi Jaghjagh'ın kıyısında yer almaktadır. Yaklaşık 30 metre yüksekliğinde ve 37 hektar büyüklüğündeki höyük, 1980'den beri Paolo Emilio Pecorella (Florensa Üniversitesi) tarafından bir ekiple, 2005 yılından itibaren ise Raffaella Pierobon Benoit başkanlığında bir ekip tarafından çalışmalar yapılmıştır. En eski yerleşim Halaf dönemine tarihlendirilmekte, Erken Tunç Çağı'nın başından beri yerleşim görülmektedir. Yerleşimde, biri güneydoğuda olan Alan G ve güneybatı- batı alandan oluşan Alan J

---

²⁶² Erkanal, "1988 Gırnavaz Kazıları", s. 263; Erkanal, "Mardin Bölgesi Arkeoloji Araştırmaları", s. 24-25.

²⁶³ Erkanal, "1988 Gırnavaz Kazıları", s. 262-263.

²⁶⁴ Erkanal, "1988 Gırnavaz Kazıları", s. 264-265; Hayat Erkanal, "1989 Gırnavaz Kazıları", 12. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1991, s. 292-293.

²⁶⁵ Erkanal, "Mardin Bölgesi Arkeoloji Araştırmaları", s. 24-25.

²⁶⁶ İ. Metin Akyurt, , Bahattin Devam, Hayat Erkanal, Tuba Ökse, "1991 Gırnavaz Kazıları", 14. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1992, s. 267.

olmak üzere iki kısımda çalışmalar yapılmıştır²⁶⁷ (Resim 6. 10). EJII-IIa tarihlendirilen *kutsal alan*, tek odalı ve çok odalı olmak üzere iki yapıdan oluşmaktadır (Resim 6. 11). Yapıların altına gömülen çömlek mezarlar, genellikle toprağa açılan çukurlara gömülmüştür. Genellikle bebeklere ait olan gömüler inhumasyon gömüden oluşmaktadır.²⁶⁸ Barri Kutsal alanında ele geçen buluntular arasında; Ninive 5, Metalik kaplar, Jezirah perdahlı çömlekler ele geçmiştir. Ayrıca yaban domuzu, koyun, koç gibi figürinler ve Piedmont stili mühürlerde diğer buluntular arasında yer almaktadır.²⁶⁹

Değerlendirme

Yukarı Habur Havzası'nda yer alan Gırnava, Tell Barri ve Tell Brak gibi yerleşimlerde açığa çıkarılan mezarlar Yukarı Dicle ile benzerlik göstermektedir. Mezar mimarisi açısından değerlendirildiğinde; Gırnava'da bulunan sandık mezarlar form açısından benzer fakat malzeme olarak kerpiç kullanılması açısından farklı olduğu görülmektedir. Basit toprak mezarlarda ise ölülerin hasıra sarılarak gömülmesi bir diğer farklılıktır. Genellikle çocuk ve bebek gömüleri için kullanılan çömlek mezarlar tüm yerleşimlerde aynı özelliği taşımaktadır. Özellikle Tell Barri Kutsal alanında ele geçen mezarlar Tatıka'daki çömlek mezarlar aynı amaçla kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Yapıların altına toprağa açılan çukurlara gömülen çömlek mezarlar ölü kültü olarak kullanılmıştır.

Mezar buluntuları olarak ele geçen en yoğun grubu Ninive 5 seramikleri oluşturmaktadır. Tell Brak, Tell Barri ve Gırnava yerleşimlerinde ele geçen seramikler Yukarı Dicle ile benzerlik göstermektedir. Bir diğer buluntu grubu olan metaller arasında hançerler, iğneler de önemli yer tutmaktadır. Tell Barri 'de Tatıka'dakilere benzer piedmont stili mühürler, Tell Brak'da geometrik ve insan-hayvan bezemeli pişmiş toprak mühürler ele geçmiştir.

---

²⁶⁷ Arkadiusz Soltysiak, "Short Fieldwork Report: Tell Barri (Syria), Seasons 1980-2006", *Bioarchaeology of the Near East 2*, 2008, s. 67.

²⁶⁸ Stefano Valentini, "Communal Places of Worship in Jezirah During the EJ II-IIIa Period. The 'Sacred Area' of Tell Barri", *Anados, Studies of the Ancient World 6-7/2006-2007*, Trnava 2008, s. 475-486; Soltysiak, s. 67-69.

²⁶⁹ Valentini, s. 478-484.

SONUÇ

İnsan hayatının ve bedeninin yaşamsal olarak sona erdiği bir olgu olan ölümün sonunda, içinde bulunduğu toplum, yer ve zamandan ayrı bir şekilde ancak ortak tepkilerle yaklaşık yüz elli bin yıldır ölüsünü gömmektedir. Bununla beraber her toplum, farklı ritüeller uygulayarak ölü gömme geleneğini oluşturmaktadır. Mekan ve zaman açısından değişiklikler olsa da mezar, mezarlık ve ölü gömme sırasında gerçekleştirilen ritüeller açısından bir takım benzerlikler de görülebilmektedir. Çalışmada, Yukarı Dicle Havzası Erken Tunç Çağı'na tarihlendirilen yerleşim merkezlerinin; mezar, mezarlık alanı ve mezarlarda açığa çıkarılan buluntular değerlendirilerek, ölü gömme gelenekleri arasındaki farklılıklar ve benzerlikler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Dicle Nehri'nin kuzeyinde Aşağı Salat, güneyinde Müslümantepe, doğusunda Tatıka ve Botan Vadisinde yer alan Başur Höyük yerleşimlerinin mezar ve mezarlık alanları incelenmiştir. Mezarlar; Aşağı Salat ve Müslümantepe'de yerleşim yeri dışında, Başur Höyük'te yerleşim içinde, Tatıka ise ölü kültü olarak düşünülen bir alanda açığa çıkarılmıştır. Yukarı Dicle Havzası'nda bu döneme tarihlendirilen mezarlarla ilgili mimarinin varlığına rastlanmamakla beraber Tatıka kutsal alanı, bölge için tek örnek teşkil etmektedir. Mezar tiplerine bakıldığında, Erken Tunç Çağı'nda Yukarı Dicle Havzası'nda ve Anadolu'nun diğer bölgelerinde de karşımıza çıkan basit toprak, taş sandık, çömlek ve oda mezar görülmektedir. En yaygın mezar tipi olan taş sanduka mezarların, genelde toprağa açılan dikdörtgen veya oval formlu çukurun etrafının ve üstünün taşlarla örülerek oluşturulduğu gözlemlenmiştir. Aşağı Salat ve Müslümantepe'de mezar tabanlarını çakıl taşları ile döşendiği görülmektedir. Başur Höyük'te açığa çıkarılan taş sanduka mezarların tabanlarında ise çakıl taşı bulunmamakla beraber bazı mezarların tabanı düz kireçtaşı bloklarla döşendiği tespit edilmiştir. Toprağa kazılan bir mezar çukuruna ölünün yatırılmasıyla oluşturulan toprak mezarlar tüm yerleşimlerde tespit edilmiştir. Başur Höyük'te açığa çıkarılan toprak mezarlar, genellikle hocker pozisyonunda olup, belirli bir yön birliği olmayan, çoklu gömülerden oluşmaktadır. Müslümantepe mezarlarının büyük bir bölümünü oluşturan basit toprak mezarlar içerisinde bir mezarın tabanının taşlarla döşendiği görülmektedir. Genelde hocker pozisyonunda yerleştirilen mezarların 6'sı tekli gömü, 7 mezar çoklu gömüye örnek olup, 1 kremasyon gömü dışında geriye kalan mezarlar inhumasyon gömüden oluşmaktadır. Tatıka'da açığa çıkarılan 2 basit toprak mezarın üstü düz kesme

taşlarla örtüldüğü ve oval mezar çukurunun etrafının taşlarla çevrelendiği gözlemlenmiştir. Aşağı Salat toprak mezarlarla ilgili bilgiler sınırlı olup, tekli ve hocker pozisyonda gömülerden oluşan 3 mezar tespit edilmiştir. Bir diğer mezar tipi olan küp/pithos mezar örneklerine Başur Höyük dışında tüm yerleşim yerlerinde rastlanmaktadır. Aşağı Salat yerleşim alanında ETÇ tabakası içerisinde açığa çıkarılan 2 çömlek mezarda bebekler, hocker pozisyonunda gömülmüştür. Tatika Mezarlığında ise 13 çömlek mezar, bebek ve çocuklardan oluşmaktadır. Müslüman-tepe’de 3 adet küp, 5 pithos ve 3 çömlek mezar tespit edilmiştir. Kremasyon gömünün uygulandığı tek yerleşim olan Müslüman-tepe’de küp/pithos mezarların, yedisinde çoklu gömü, beşinde tekli gömü görülürken, geriye kalan 3 mezarın ise gömü biçimi belirlenememiştir. Çömlek mezarlarda ise bebek ve çocukların gömüldüğü görülmektedir. Bölgede Erken Tunç Çağı’na tarihlendirilen tek oda mezarlar olan Müslüman-tepe mezarlarında çoklu gömüler tespit edilmiş, ölümler hocker pozisyonda yerleştirilmiştir.

Genellikle mezar içine veya dışına bırakılan seramikler ve küçük buluntulardan oluşan mezar hediyeleri; nasıl bir geleneğin var olduğunu açıklık getiren maddi unsurlardır. Yukarı Dicle Havzası’nda ETÇ mezarlarında ele geçen mezar buluntuları arasında en yoğun grubu seramikler oluşturmaktadır. Kuzey Mezopotamya’da MÖ 3.binin başlarında ortaya çıkan ve bölgesel çanak çömlek geleneği içerisinde değerlendirilen Ninive 5 seramiği, bezemesiz, boya bezemeli ve çizgi-oyma bezemeli olarak üç grupta incelenmektedir. Ninive 5 seramiği çömlekler, çanaklar, kaseler, vazolar, bardaklar, tabaklar gibi kap formlarından oluşmaktadır., Hem form hem de bezeme tiplerindeki görülen farklılıklara göre kendi içerisinde altı dönem şeklinde değerlendirilmektedir.²⁷⁰ Müslüman-tepe mezarlarında Geç Uruk-Ninive 5 geçiş dönemi ve sonrasına ait kaplar ortaya çıkarılmıştır. Aşağı Salat mezarlığında boya bezemeli, çizgi-oyma bezemeli kaplar, yerleşimdeki tabakaların birinde bezemesiz örnekleri açığa çıkarılmıştır. Başur Höyük mezarlarında Ninive 5 kapları, boya, kazıma ve kabartma bezemeli ve bezemesiz örneklerden oluşmaktadır. Tatika’da ise Proto Ninive, boya-kazıma bezemeli çark yapımı kaplar ele geçmiştir. Ninive 5 seramiği, Yukarı Dicle Havzası’nda mezarlar dışında Gricano, Ziyarettepe, Salattepe, Kenantepe gibi yerleşimlerin tabakalarında da bulunmuştur. Ayrıca Fırat

²⁷⁰ Bora Uysal, “Ninive 5 Kültürü’nün Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki Yayılımı”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007, s. 50.

Havzası'nda Birecik Mezarlığı, Arslantepe, Hacinebi höyüklerinde, Habur Havzası'nda Gırnavaz, Tell Barri ve Tell Brak yerleşimlerinden de bilinmektedir. Diğer bir seramik grubu olan Metalik kapların en önemli ve belirgin özelliği, yüksek ısıda pişirilmesi ile madeni sertlikte olan yapısıdır. Daha çok Erhanedanlar Devri'ne tarihlendirilen bu kaplar, Müslümantepe ve Aşağı Salat mezarlarında ele geçmiştir. Müslümantepe mezarlarında MÖ II. bin malzemesi olarak bilinen, fakat burada MÖ III. bin yıldan MÖ II. bin yılın ilk yarısına kadar kullanılan DROB ve RBWW mal grupları bir diğer seramik grubudur. Bu seramiklerin benzerlerine, Gricano, Üçtepe, Hirbemerdon Tepe, Salat Tepe, Kavuşan Tepe, Ziyaret Tepe gibi yerleşimlerde de rastlanmaktadır. Başur Höyük mezarlarında Ninive 5 seramiği dışında, Fırat Bölgesi'nin karakteristik ETÇ kaplarından olan Geç Saklı Astar Bezemeli ve Transkafkasya etkili koyu yüzlü kaplar mezarlardaki seramik buluntuları oluşturmaktadır. Geç Saklı Astar Bezemeli seramik gruplarının benzerlerine, Fırat Havzasında Arslantepe, Hacinebi, Hassek Höyük, Zeytinlibahçe yerleşimlerinde rastlanmaktadır. Metal buluntulara bakıldığında, Başur Höyük'te üst sınıf yöneticilere ait olduğu düşünülen törensel ve silah gibi buluntular diğer yerleşim yerlerinde görülmemektedir. Başur Höyük te bulunan mızrak uçları ve iğnelerin benzer örneklerine, Yukarı Fırat Havzası'nda Arslantepe, Birecik ve Kargamış mezarlarında, Yukarı Habur Havzası'nda Gırnavaz, Tell Barri mezarlarında rastlanmaktadır. Ortak olarak görülen küçük buluntular arasında, iğneler, boncuklar gibi süs ve takı eşyaları yer almaktadır.

Sonuç olarak; Yukarı Dicle Havzası Erken Tunç Çağı mezar tipolojisi ve ölü gömme geleneği, bu bölgede yaşayan toplulukların Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Kafkasya'daki kültürler ile olan etkileşim ve ilişkilerinin ortaya konmasına katkı sağlamaktadır. Fırat ve Habur Havza'larında açığa çıkarılan mezar tipleri, gömme biçimleri ve ele geçen buluntuların benzer özellikler taşıması, Yukarı Dicle Bölgesi'nin bu dönemde hem kendi içerisinde hem de diğer bölgelerle de sosyal, siyasi, ekonomi ve kültürel olarak güçlü bir bağın olduğunu göstermektedir. Özellikle Başur Höyük mezarlarında ele geçen buluntular, MÖ III. bin yılda ticari ilişkilerin sonucunda Güney Mezopotamya Uruk kültürünün de çevre bölgelere yayıldığını göstermektedir. Erhanedanlar II ve Akkad döneminden itibaren kullanılan Metalik kaplar ve Ninive 5 seramiğinin tüm mezarlarda ele geçmesi, Kuzey Mezopotamya ile ilişkilerin varlığına kanıt olabilmektedir.

EKLER

TABLOLAR LİSTESİ

Mezar No	Mezar Konumu	Gömme Biçimi	Mezar Tipi	Cinsiyet
M-3	Ekstramural	Hocker	Taş Sanduka	Belirsiz
M-4	Ekstramural	Hocker	Taş Sanduka	Belirsiz
M-5	Ekstramural	Hocker	Taş Sanduka	Belirsiz
M-6	Ekstramural	Hocker	Basit taş çevrili taş kapaklı	Belirsiz
M-7	Ekstramural	Hocker	Taş Sanduka	Belirsiz
M-8	Ekstramural	Hocker	Taş Sanduka	Erkek
M-9	Ekstramural	Hocker	Taş Sanduka	Erkek
M-10	Ekstramural	Hocker	Basit taş çevrili taş kapaklı	Belirsiz
M-11	Ekstramural	Hocker	Basit taş çevrili taş kapaklı	Belirsiz
M-12	Ekstramural	Hocker	Basit taş çevrili taş kapaklı	Erkek
M-13	İntramural	Hocker	Çömlek Mezar	Bebek+Çocuk
M-14	Ekstramural	Hocker	Taş Sanduka	1 Kadın 1 Erkek
M-15	Ekstramural	Hocker	Basit taş çevrili taş kapaklı	Belirsiz
M-16	Ekstramural	Hocker	Taş Sanduka	Kadın
M-17	Ekstramural	Hocker	Basit taş çevrili taş kapaklı	Belirsiz
M-18	Ekstramural	Hocker	Basit taş çevrili taş kapaklı	Belirsiz
M-19	Ekstramural	Hocker	Basit taş çevrili taş kapaklı	Belirsiz
M-20	Ekstramural	Hocker	Basit taş çevrili taş kapaklı	Belirsiz
M-22	Ekstramural	Hocker	Basit taş çevrili konglomera kapaklı	Erkek
M-24	Ekstramural	Hocker	Basit taş çevrili taş kapaklı	Belirsiz
M-25	Ekstramural	Hocker	Basit taş çevrili taş kapaklı	Çocuk
M-26	Ekstramural	Hocker	Taş Sanduka	Çocuk
M-28	Ekstramural	Hocker	Basit taş çevrili konglomera kapaklı	Belirsiz

M-31	Ekstramural	Hocker	Basit taş çevrili konglomera ve taş kapaklı	Kadın
M-32	Ekstramural	Hocker	Taş Sanduka	Kadın
M-34	Ekstramural	Hocker	Taş Sanduka	Belirsiz
M-35	Ekstramural	Hocker	Taş Sanduka	Çocuk
M-36	Ekstramural	Hocker	Basit taş çevrili taş kapaklı	Belirsiz
M-37	Ekstramural	Hocker	Taş Sanduka	2 Erkek 1 Kadın
M-38	Ekstramural	Hocker	Taş Sanduka	Erkek
M-39	Ekstramural	Hocker	Basit taş çevrili taş kapaklı	Erkek
M-40	Ekstramural	Hocker	Basit taş çevrili taş kapaklı	Kadın
M-41	Ekstramural	Hocker	Taş Sanduka	Erkek
M-42	Ekstramural	Hocker	Basit taş çevrili taş kapaklı	Belirsiz
M-43	Ekstramural	Hocker	Taş Sanduka	Erkek
M-44	Ekstramural	Hocker	Basit taş çevrili taş kapaklı	Belirsiz
M-45	Ekstramural	Hocker	Taş Sanduka	Çocuk
M-46	Ekstramural	Hocker	Taş Sanduka	Erkek

Tablo 5. 1. Aşağı Salat 2000-2002 ETÇ mezarların dağılımı.

Mezar No	Mezar Konumu	Gömme Biçimi	Mezar Tipi	Cinsiyet
M-51	Ekstramural	Hocker	Taş Kapaklı	Belirsiz
M-53	Ekstramural	Hocker	Taş Kapaklı	Kadın
M-55		Hocker	Taş Kapaklı	Erkek
M-56	Ekstramural	Hocker	Taş Kapaklı	Kadın
M-59	Ekstramural	Hocker	Taş Kapaklı	Erkek
M-62	Ekstramural	Hocker	Taş Sanduka	Belirsiz
M-71	Ekstramural	Hocker	Basit toprak mezar	Kadın
M-72	Ekstramural	Hocker	Basit toprak mezar	Bebek
M-73	Ekstramural	Hocker	Basit toprak mezar	Erkek
M-74	İntramural	Hocker	Çömlek	Bebek

Tablo 5. 2. Aşağı Salat 2009-2010 ETÇ mezarların dağılımı.

Mezar No	Mezar Tipi	İskelet No	Cinsiyet
M-1	Taş Sandık	İskelet 1 İskelet 2 İskelet 3	Çocuk Belirsiz Belirsiz
M-2	Taş Sandık	İskelet 4 İskelet 5	Belirsiz Belirsiz
M-3	Taş Sandık	İskelet 6 İskelet 7	Erkek Belirsiz
M-6	Taş Sandık	İskelet 10	Çocuk
M-9	Taş Sandık	İskelet 15 İskelet 16 İskelet 17 İskelet 18	Erkek Belirsiz Erkek Kadın
M-11	Taş Sandık	Boş	-
M-12	Taş Sandık	Boş	-
M-13	Taş Sandık	İskelet 25 İskelet 26	Kadın Erkek
M-15	Taş Sandık	İskelet 29 İskelet 34 İskelet 35	Belirsiz Erkek Kadın

Tablo 5. 5. Başur Höyük ETÇ taş sandık mezarlar.

Mezar No	Mezar Tipi	İskelet No	Cinsiyet
M-4	Basit Toprak	İskelet 8 İskelet 9	Kadın Çocuk
M-5	Basit Toprak	İskelet 11 İskelet 12	Belirsiz Belirsiz
M-7	Basit Toprak	İskelet 13	Erkek
M-8	Basit Toprak	İskelet 14	Erkek
M-10	Basit Toprak	İskelet 21 İskelet 22 İskelet 23 İskelet 24 İskelet 27 İskelet 28	Erkek Kadın Kadın Kadın Kadın Erkek
M-14	Basit Toprak	İskelet 30 İskelet 31 İskelet 32	Kadın Belirsiz Kadın
M-16	Basit Toprak	50 Birey	4Belirsiz 7 Çocuk 23 Kadın 16 Erkek
M-17	Basit Toprak	İskelet 36 İskelet 37 İskelet 38 İskelet 40 İskelet 42 İskelet 43 İskelet 43a İskelet 44	Erkek Erkek Kadın Erkek Kadın Erkek Erkek Kadın

Tablo 5. 6. Başur Höyük ETÇ basit toprak mezarlar

Mezar No	Mezar Tipi	Gömme Tipi	Gömme Biçimi	Kullanım Şekli
M1	Basit Toprak	Hocker	İnhumasyon	Tekli Gömü
M2	Basit Toprak	-	İnhumasyon	Tekli Gömü
M3	Basit Toprak	Hocker	İnhumasyon	Tekli Gömü
M4	Basit Toprak	Hocker	İnhumasyon	Çoklu Gömü
M5	Basit Toprak	Hocker	İnhumasyon	Çoklu Gömü
M6	Basit Toprak	-	Kremasyon	-
M7	Basit Toprak	Hocker	İnhumasyon	Çoklu Gömü
M8	Basit Toprak	Hocker	İnhumasyon	-
M9	Basit Toprak	Hocker	İnhumasyon	-
M10	Basit Toprak	Hocker	İnhumasyon	Tekli Gömü
M11	Basit Toprak	Hocker	İnhumasyon	Tekli Gömü
M12	Basit Toprak	Nim-Hocker	-	-
M13	Basit Toprak	Hocker	İnhumasyon	Çoklu Gömü
M14	Basit Toprak	Hocker	İnhumasyon	-
M15	Basit Toprak	Hocker	İnhumasyon	Çoklu Gömü
M16	Basit Toprak	Hocker	İnhumasyon	-
M17	Basit Toprak	Nim-Hocker	İnhumasyon	Tekli Gömü
M18	Basit Toprak	Hocker	İnhumasyon	Çoklu Gömü
M19	Basit Toprak	-	İnhumasyon	Çoklu Gömü
M20	Küp/Pithos	-	Kremasyon	Çoklu Gömü
M21	Küp/Pithos	-	Kremasyon	Çoklu Gömü
M22	Küp/Pithos	-	Kremasyon	Çoklu Gömü
M23	Küp/Pithos	-	Kremasyon	Çoklu Gömü
M24	Küp/Pithos	-	Kremasyon	Çoklu Gömü
M25	Küp/Pithos	-	Kremasyon	Çoklu Gömü
M26	Küp/Pithos	-	Kremasyon	Tekli Gömü
M27	Küp/Pithos	-	Kremasyon	Çoklu Gömü
M28	Küp/Pithos	-	Kremasyon	-
M29	Küp/Pithos	-	Kremasyon	-
M30	Küp/Pithos	-	Kremasyon	Tekli Gömü
M31	Küp/Pithos	-	Kremasyon	Tekli Gömü
M32	Küp/Pithos	-	Kremasyon	Tekli Gömü
M33	Küp/Pithos	-	Kremasyon	Tekli Gömü
M34	Küp/Pithos	-	Kremasyon	
M35	Taş Sanduka	Hocker	İnhumasyon	Tekli Gömü
M36	Taş Sanduka	Hocker	İnhumasyon	Tekli Gömü
M37	Taş Sanduka	Hocker	İnhumasyon	Tekli Gömü

M38	Oda Mezar	Hocker	İnhumasyon	Çoklu Gümü
M39	Oda Mezar	-	İnhumasyon	Çoklu Gümü
M40	Oda Mezar	-	İnhumasyon	Çoklu Gümü

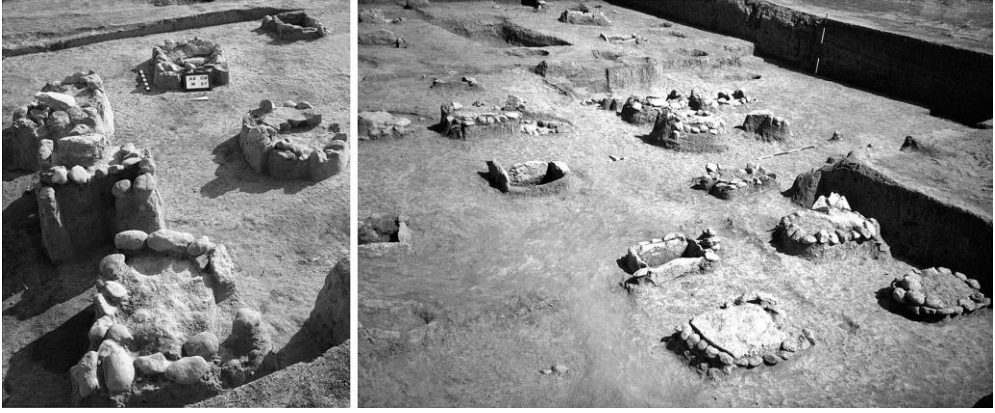
Tablo 5. 8. Müslümantepe ETÇ mezarların dağılımı.

RESİMLER

Resim 5. 1. Dicle Nehri ve Aşağı Salat Höyük (Akçay, 2005)

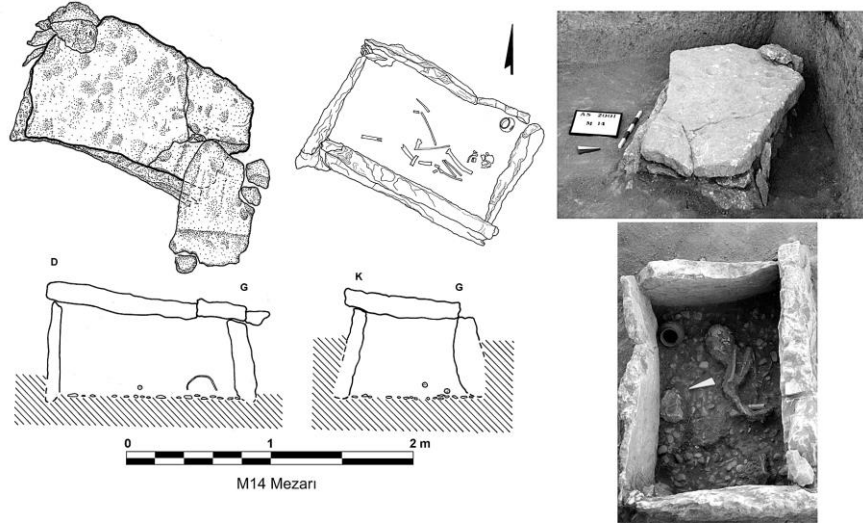
Resim 5. 2. Aşağı Salat ETÇ mezarları (Akçay, 2017, s. 81)

Resim 5. 3. M-22 nolu mezar (Akçay, 2005, lev. 47)

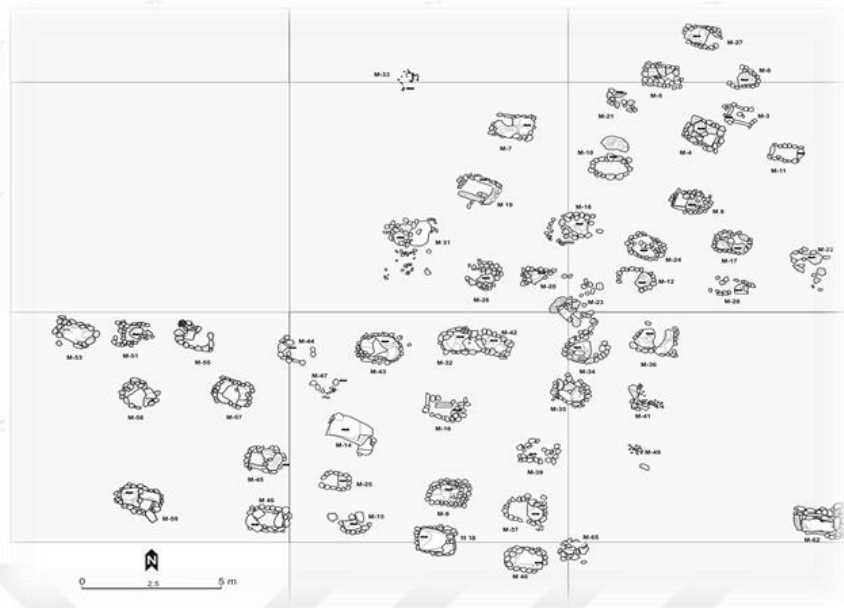
Resim 5. 4. M-28 nolu mezar (Akçay, 2005, lev. 55)

Resim 5. 5. Aşağı Salat M14 nolu mezar (Akçay, 2005, lev. 34)

Resim 5. 6. M-5 nolu mezar (Akçay, 2005, lev. 17)

Resim 5. 7. Aşağı Salat ETÇ mezarların dağılımı (Akçay, 2017, s. 81)

Resim 5. 8. M-53 nolu mezar (Akçay, 2017, s. 84).

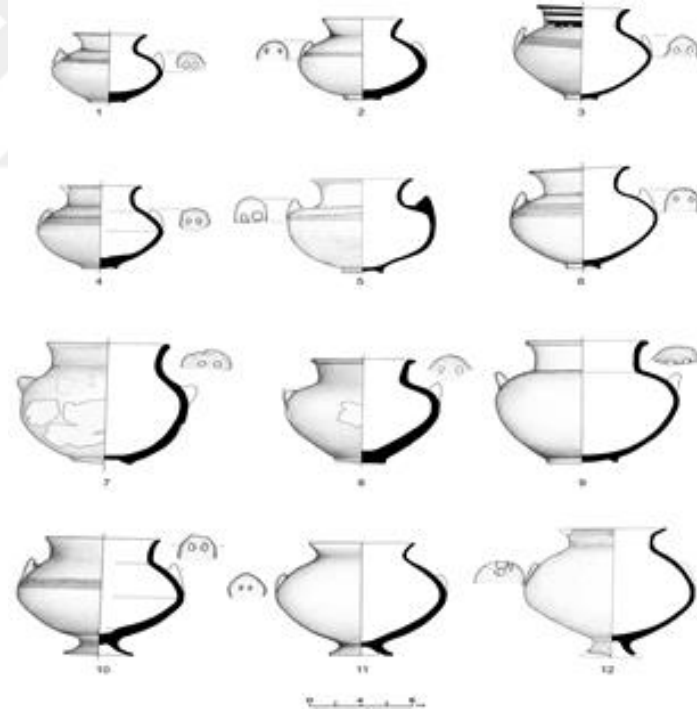
Resim 5. 9. Aşağı Salat taş sanduka mezar çanak çömlek buluntuları(Şenyurt, 2002a, s. 687)

Resim 5. 10.Aşağı Salat kase. (Akçay, 2017, s. 90, fig. 16)

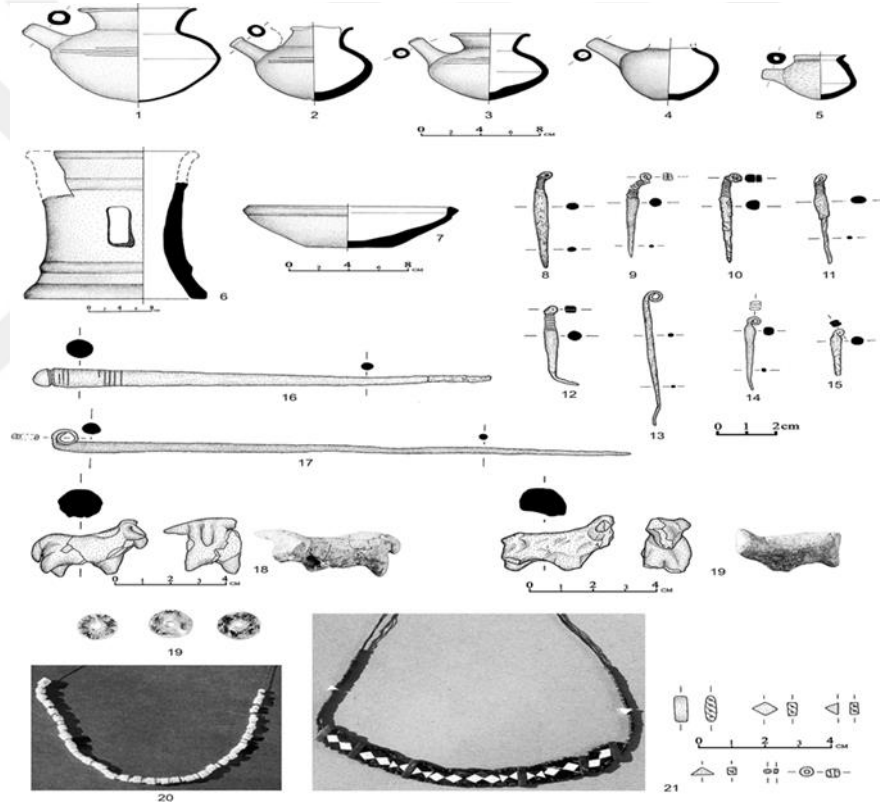
Resim 5. 11. Aşağı Salat meyvelik (Akçay, 2017,s. 90, fig.18)

Resim 5. 12. Aşağı Salat mezarlarında ele geçen vazo çizimleri(Akçay, 2017,s. 86)

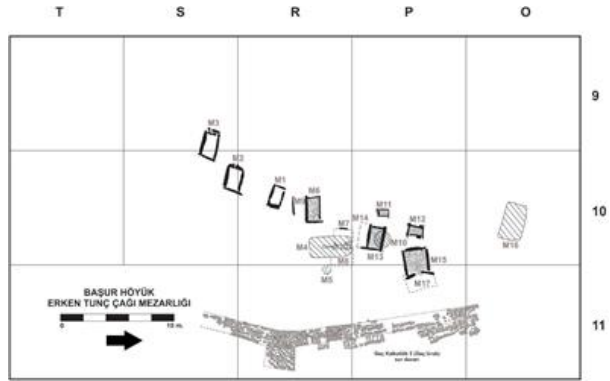
Resim 5. 13. Aşağı Salat mezarlarında ele geçen vazo örnekleri (Akçay, 2017,s. 90)

Resim 5. 14. Aşağı Salat mezarlarında ele geçen buluntular (Akçay, 2017, s.89)

B.C.	Aşağı Salat	Salat Tepe	Giricano	Kenantepe	Müslüman-tepe	Birecik	Başur	Amuq	Tarsus	Hasek	Arslantepe	Tell Brak	Moh. Arap	Tel Leilan
3300	6	IC-Late Phase												
3100	5	Cemetery	ID	Trench 06	LC 4-5	Cist Grave	Cemetery	Graves	G	Early Bronze IA	5	VI A	1	III a
2800										4 3 2 1	VI B2	H	2	III b
2600														
2500											VI C	J	3	III c
2300														
2100											VI D	K		III d
2000														
												L		II a
												M		II b

Resim 5. 15. Aşağı Salat ETÇ kronoloji tablosu (Akçay, 2017, s. 74)

Resim 5. 16. Başur Höyük Erken Tunç Çağı mezarlığı (Sağlamtimur, 2017, s. 10)

Resim 5. 17. Başur Höyük Mezar 6 ve Mezar (Sağlamtimur, 2017, s. 13)

Resim 5. 18. M1 nolu mezar
(Batıhan, 2014, res. 3a)

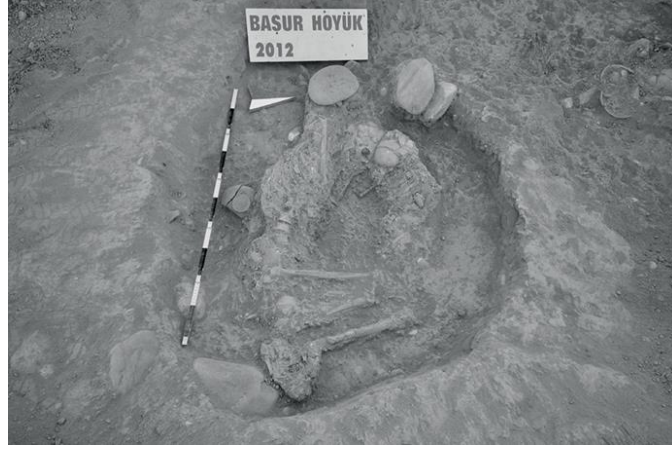
Resim 5. 19. M2 nolu mezar (Batıhan,
2014, res. 3b)

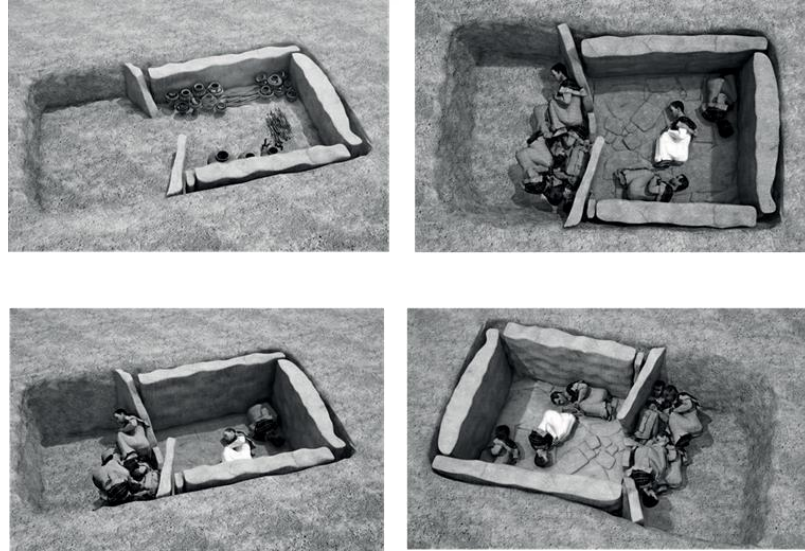
Resim 5. 20. M11 ve M12 olu taş sandık mezarlar (Sağlamtimur, 2017, s. 11)

Resim 5. 21. M-15 no lu mezar (Hasset, Sağlamtimur, 2018,s .643).

Resim 5. 22. M4 nolu basit toprak mezar (Sağlamtimur, 2017, s.12)

Resim 5. 23. M15 ve M17 nolu mezarların canlandırılması (Sağlamtimur, 2017,s.12).

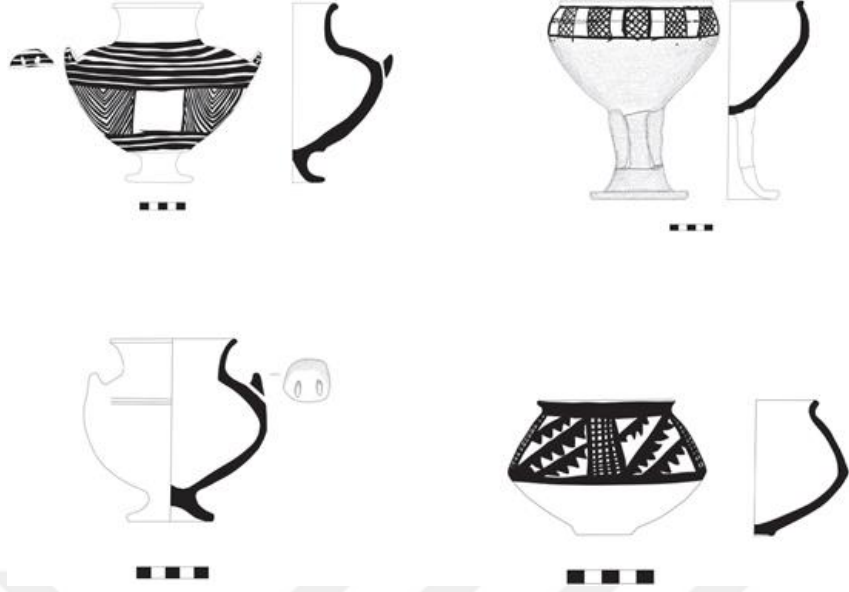
Resim 5. 24. İskelet 36 (Hasset ,2018, s.647)

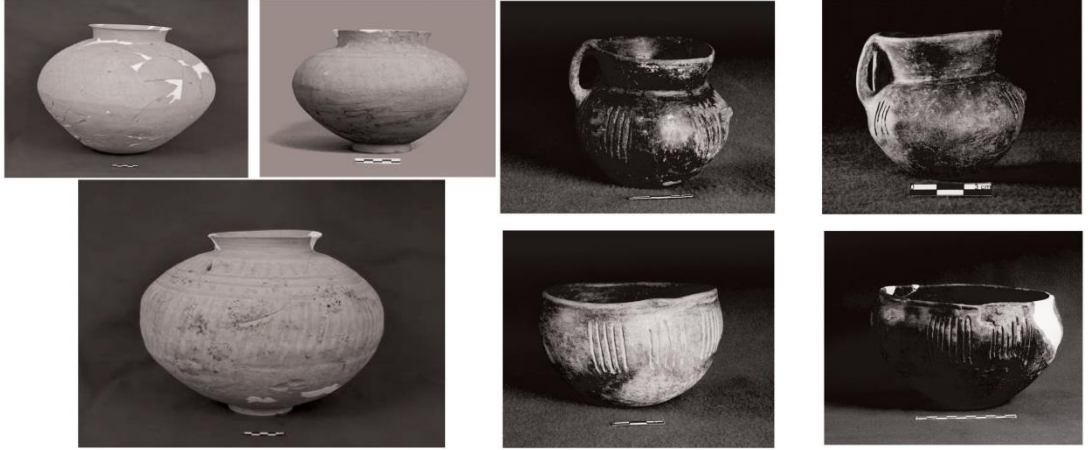
Resim 5. 25. İskelet 36(Hasset, 2018, s.648)

Resim 5. 26. M16 nolu Mezar (Hasset,Wengrow,vd., 2019, s.63).

Resim 5. 27. Başur Höyük Ninive 5 seramik çizimleri (Sağlamtimur, 2017, s.13).

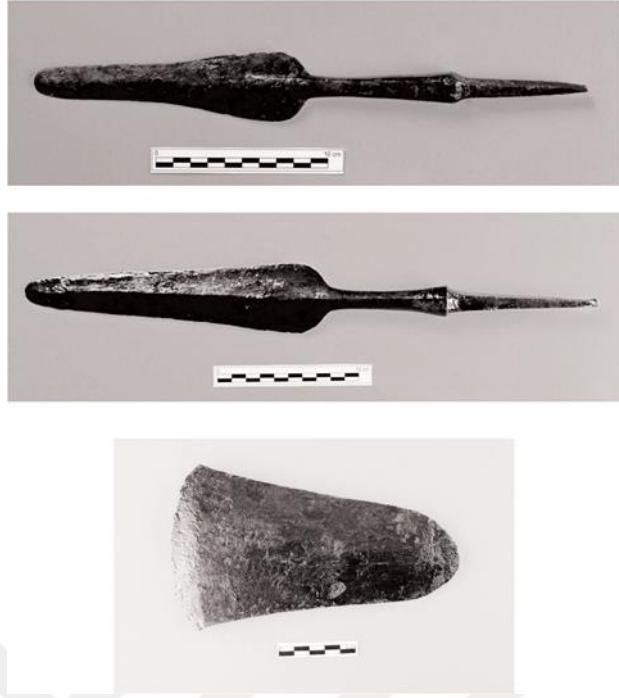
Resim 5. 28. Geç Saklı Astar Bezemeli Çömlekler(sağda), Transkafkasya Etkili Yerel Üretim Çömlekler(solda) (Sağlamtimur, 2017, s.14)

Resim 5. 29. Bitümenli kap örnekleri (Sağlamtimur, 2017, s.19)

Resim 5. 30. Başur Höyük mızrak ucu (Sağlamtimur, Massimino, 2018,s. 341)

Resim 5. 31. Başur Höyük mezarlarında ele geçen mızrak uçları ve yassı balta(Sağlamtimur, 2017, s.15)

Resim 5.32. Mezarlarda ele geçen iğneler (Sağlamtimur, 2017, s.15)

Resim 5.33. Mezarda ele geçen metal ritüel nesnesi (Sağlamtimur, 2017, s.16)

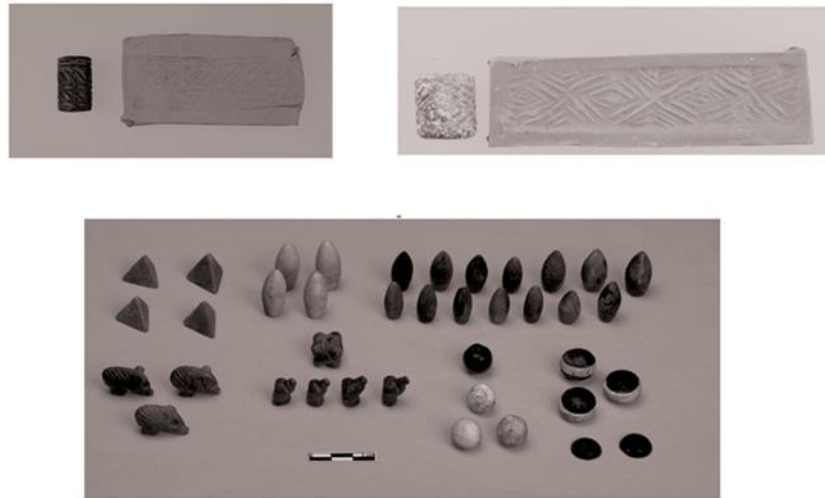
Resim 5.34. Mezarlarda ele geçen metal nesne

Resim 5.35. M4 nolu mezarda ele geçen nesne (Sağlamtimur, 2017, s.16)

Resim 5.36. Mezarlarda ele geçen metal silindir mühürler(Sağlamtimur, 2017,s.17).

Resim 5.37. Başur Höyük taş mühür ve oyun taşlar (Sağlamtimur, 2017, s.17).

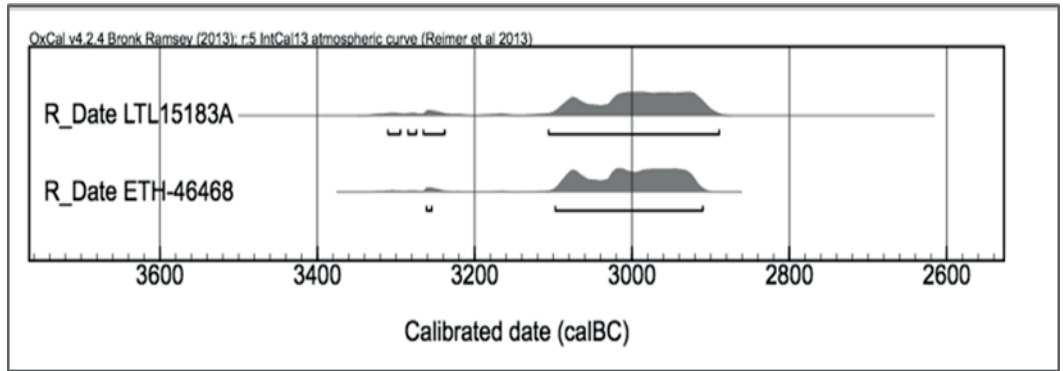
Resim 5.38. Başur höyük mezarlarında ele geçen taş boncuklar (Sağlamtimur, 2017, s.18)

Resim 5.39. Başur Höyük Oyun Taşları (Sağlamtimur, Ozan, 2013, s.528)

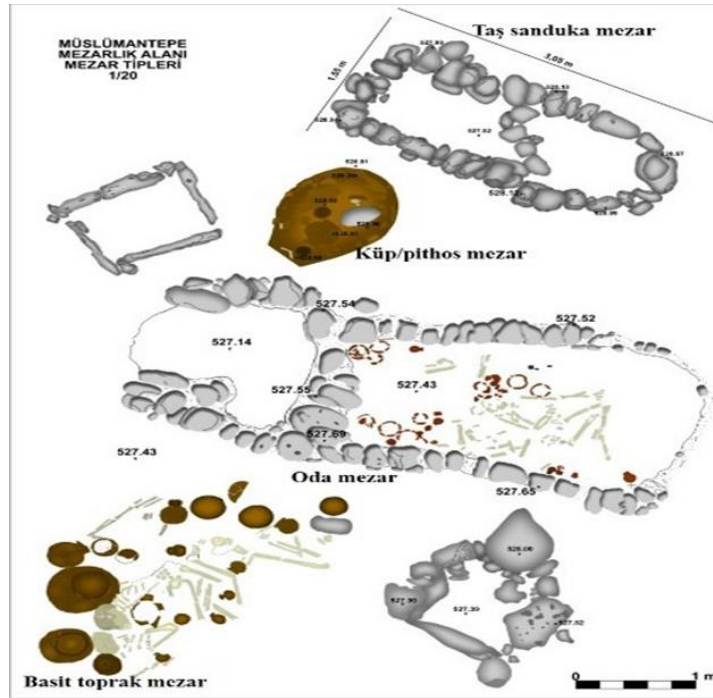
Resim 5. 40. Metal nesnelerin üzerinde ele geçen tekstil örnekleri(Sağlamtimur, 2017, s.18)

Resim 5. 41. Mezarlarda bulunan dokuma örneklerinden yapılan C14 sonuçları (Sağlamtimur, 2017, s.19)

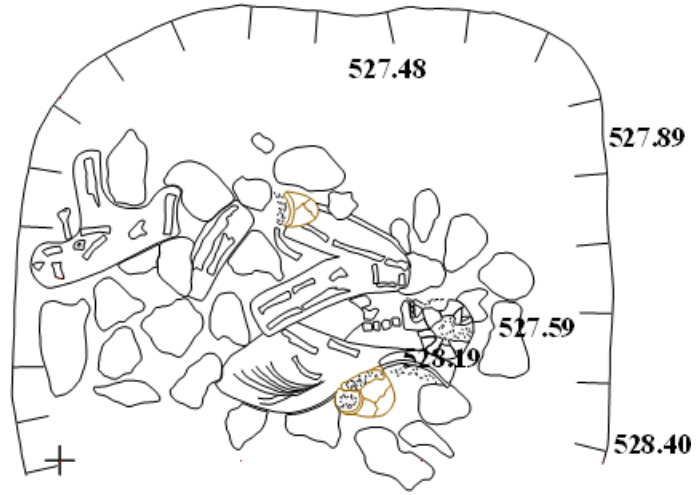
Resim 5. 42. Müslümantepe konumu (Ay,Ay,vd.,2013,s.21,Şekil 3)

Resim 5.43. Müslümantepe ETÇ mezar tipleri (Hotamış, 2019, s.138)

Resim 5.44. M12 no lu basit toprak mezar (Hotamış, 2019, s.99).

Resim 5.45. M12 nolu basit toprak mezar çizimi (Hotamış, 2019, s.99).

Resim 5. 46. Müslüman-tepe Küp/Pithos mezar (Hotamış, 2019, s.140)

Resim 5. 47. 35 nolu taş sanduka mezar (Hotamış, 2019, s.142).

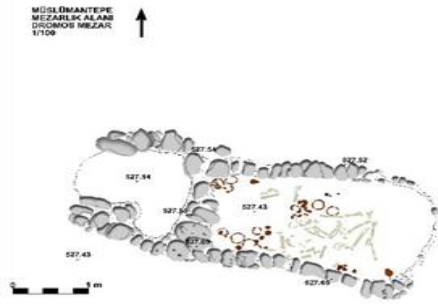
Resim 5. 48. 36 no lu taş sanduka mezar
(Hotamış, 2019, s.123)

Resim 5. 49: 37 no lu taş sanduka mezar(Hotamış, 2019, s.124)

Resim 5. 50. 38 no lu taş örülü oda mezar (Hotamış, 2019, s.125)

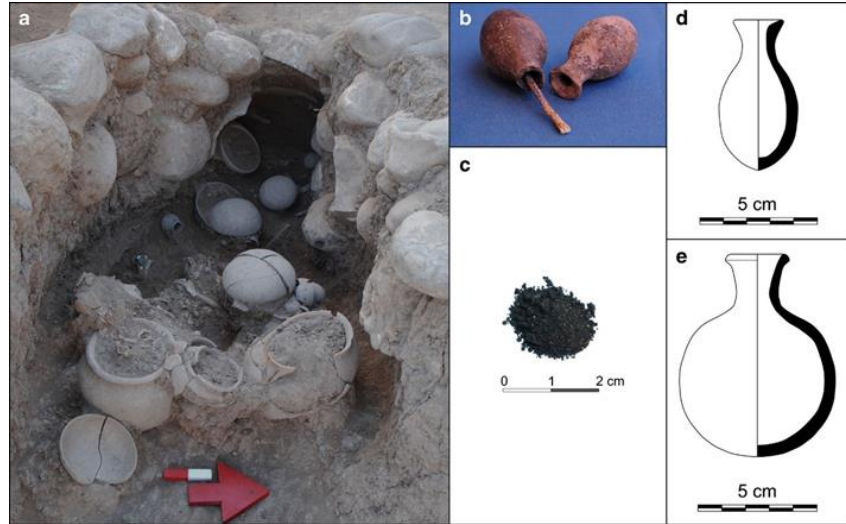
Resim 5. 51. 39 nolu dromoslu mezar (Hotamış, 2019, s.126)

Resim 5. 52. M40 hipoje mezar (Hotamış, 2019, s.127)

Resim 5. 53. Müslümanentepe Mezarlık alanında ele geçen DROB ve RBWW örnekleri (Hotamış, 2019, s.141).

Resim 5. 54. 40 nolu Oda mezar ve buluntuları (Hotamış, 2019, s.145)

Resim 5. 55.Müslümatepe mezarlık alanında ele geçen figürin örnekleri (Hotamış, 2019, s.146)

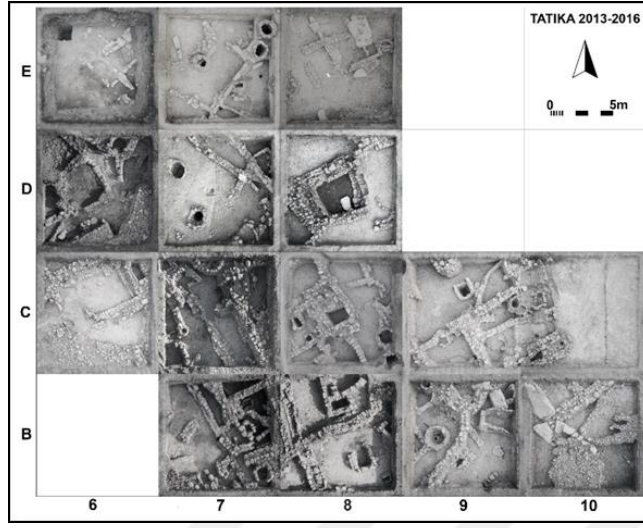
Resim 5. 56. Müslümantepe mezarlık alanında ele geçen at figürünü (Hotamış, 2019, s.146)

Resim 5. 57. Müslüman-tepe ETÇ mezarlarında ele geçen bronz iğneler (Hotamış, 2019, s.144)

Resim 5. 58. Müslüman-tepe ETÇ mezarlarında ele geçen küçük buluntu örnekleri (Hotamış, 2019, s.145).

Resim 5. 59. Tatka 2013-2016 yılı mimarisi (Ökse, 2017)

Resim 5. 60. Tatka taş sanduka mezar (Ökse, Görmüş, vd., 2014 ,s.133)

Resim 5. 61. Tatka'dan boyalı Ninive 5
(Ökse, Görmüş, vd., 2014, s.134)

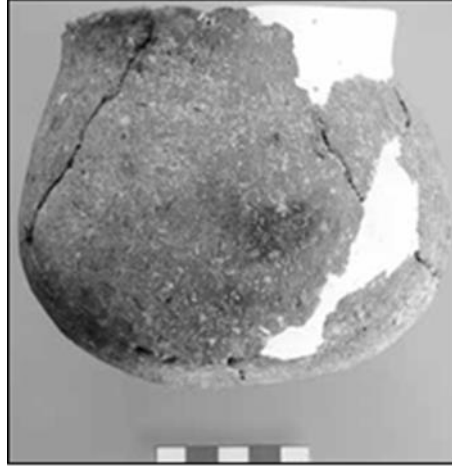
Resim 5. 62. Tatika kazıma bezeme Ninive 5
(Ökse, Görmüş, vd., 2014, s.135)

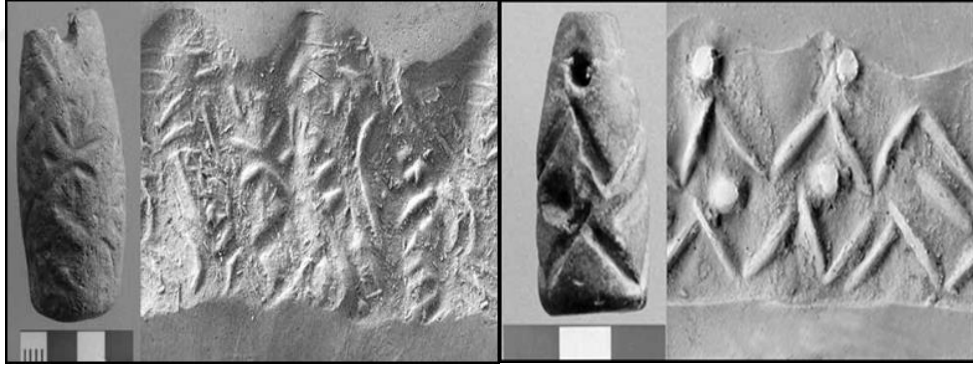
Resim 5. 63. Tatıka Ninive 5(Ökse, 2019, s.48)

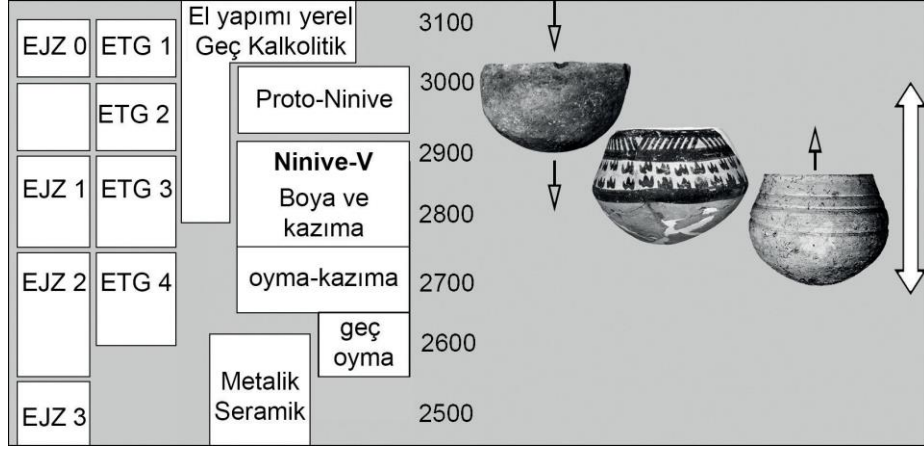
Resim 5. 64. Tatıka Ninive 5 seramik parçaları (Ökse, Görmüş, vd., 2014, s.135)

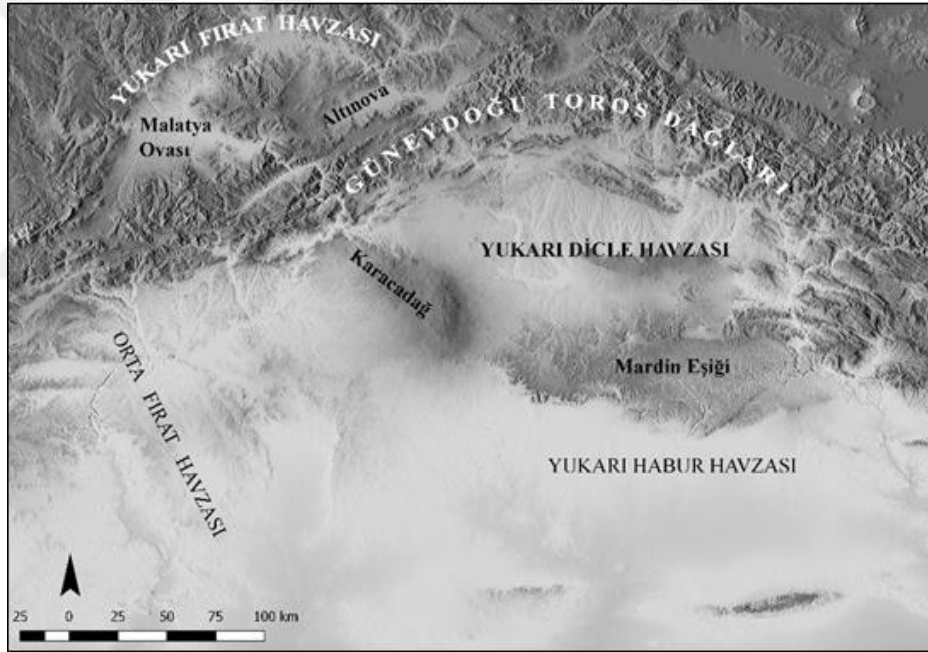
Resim 5. 65. Tatıka el yapımı kaba içki kabı(Ökse, Görmüş, vd.,2014, s.135)

Resim 5. 66. Tatıka silindir mühürler (Ökse, Görmüş, vd., 2014, s.134)

Resim 5. 67. Tatıka kronoloji tablosu (Ökse, 2017, s.30)

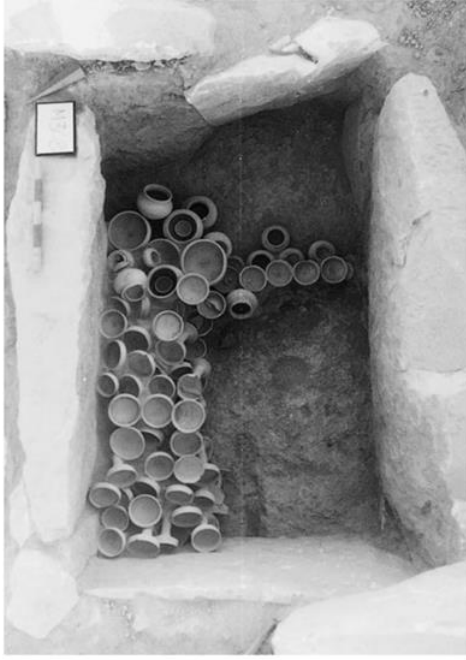
Resim 6. 1: Yukarı Dicle, Yukarı ve Orta Fırat ve Yukarı Habur Havzası.

Resim 6. 2. Arslantepe Krali Mezar açılmadan önce (üstte), açıldıktan sonra (altta) (Frangipane, 2001, s.17)

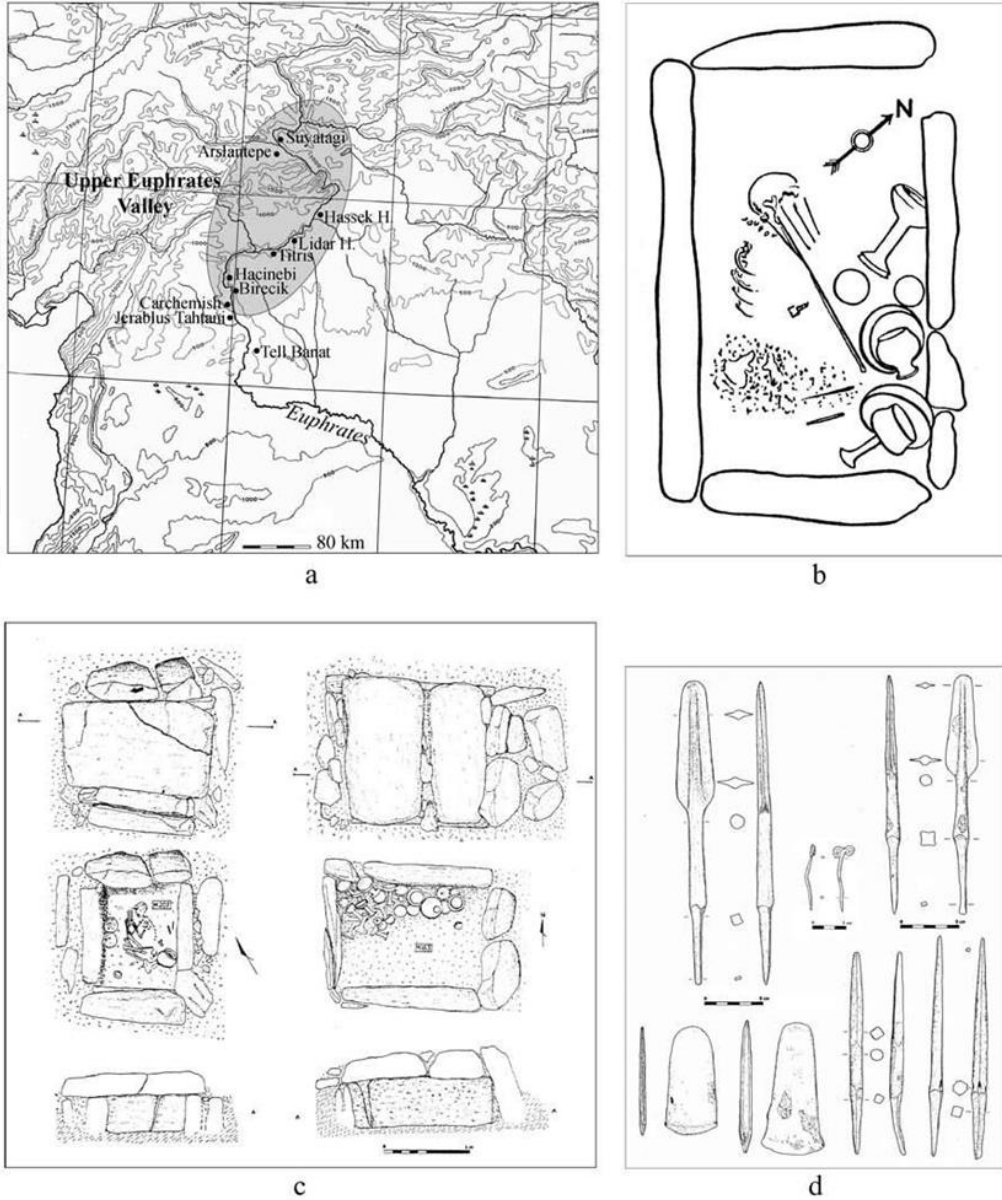
Resim 6. 3. Mezarda ele geçen gümüş bakır süs eşyası ve diadem (Frangipane, 2001, s.18-22)

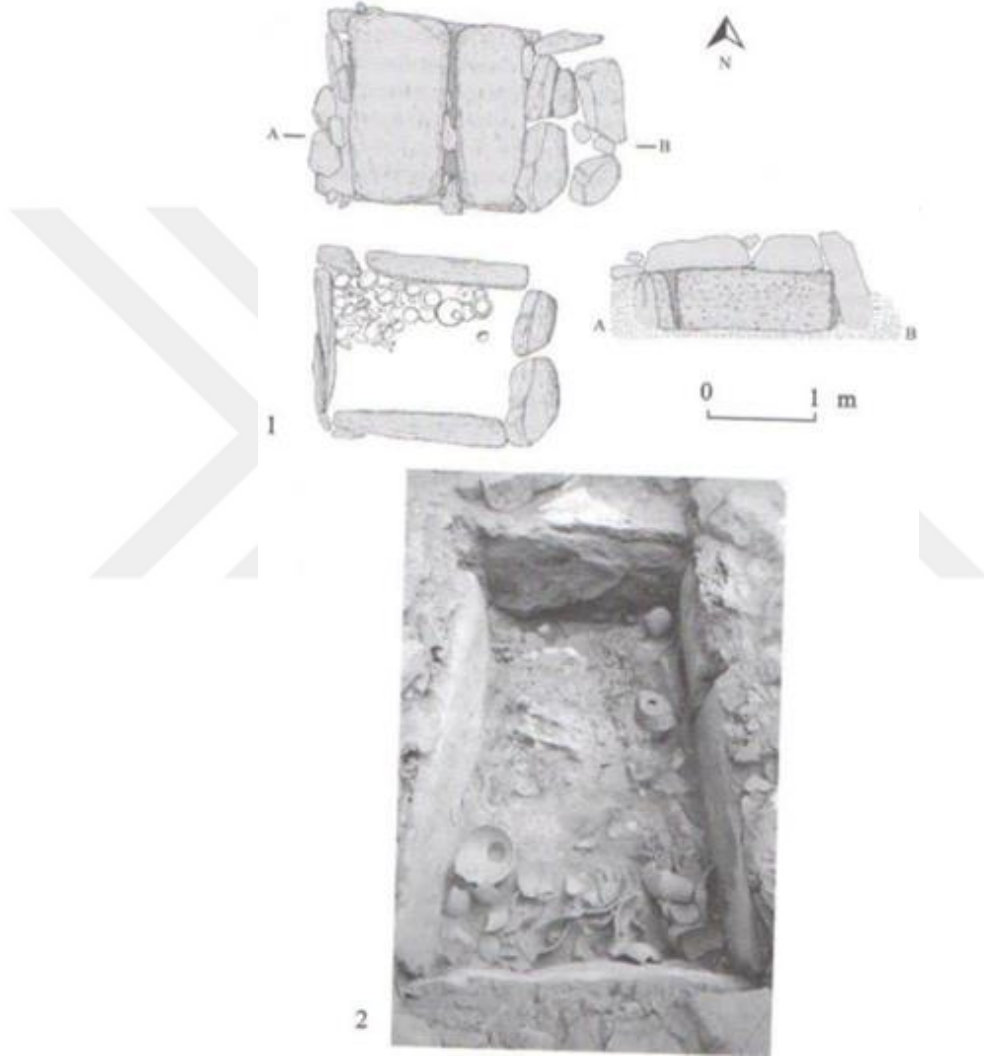
Resim 6. 4. Birecik ETÇ mezarları (Sertok, Ergeç, 1999, s.100).

Resim 6. 5. Birecik ETÇ taş sanduka mezar örneği (Sertok, Ergeç, 1999, s.101).

Resim 6. 6. a. Yukarı Fırat havzasında mezarların ele geçtiği yerleşimler, **b.** Kargamış'tan taş sanduka mezar, **c.** Birecik mezarlığından taş sanduka mezar, **d.** Birecik mezarlığında ele geçen metal eserler (Palumbi, 2007, Fig.11).

Resim 6.7. 1. Birecik taş sanduka mezar, **2.** Arslantepe taş sanduka mezar (Sagona, Zimansky, 2009, Fig.5)

Resim 6 .8. Gırnavaz kerpiç sandık mezarlar genel görünüm (Erkanal, 1990)

Resim 6. 9. Gırnavaz basit toprak mezar (Erkanal, 1990)

Resim 6. 10. Tell Barri höyük (Soltysiak, 2008, s.67)

1
2

Resim 6. 11. Tell Barri kutsal alanı (Valentini, 2007, s.477)

KAYNAKLAR

AKALIN, Ayşe Emel, *Ölümün ve Ölmenin Sosyolojisi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, (Yüksek Lisans Tezi).*

AKÇAY, Atakan, *Aşağı Salat Höyüğü Erken Tunç I Mezarlığı'nın Kuzey Mezopotamya'daki Yeri ve Önemi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, (Yüksek Lisans Tezi).*

AKÇAY, Atakan, 'Late Uruk- Eraly Bronze Age transitional period Cemetery In The Upper Tigris Region: Aşağı Salat', *Olba XXV*, 2017, s. 49-90.

AKYURT, İ.Metin, DEVAM, Bahattin, ERKANAL, Hayat, ÖKSE, Tuba, '1991 Gırnavaç Kazıları', *14. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1992, s. 267-281.

ATALAY, İbrahim, MORTAN, Kenan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1997.*

AKYURT, İ. Metin, *MÖ 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.*

ALGAZE, Guillermo, BREUNİNGER, Ray, LİGHTFOOT, Chris, ROSENBERG, Michael, "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989-1990 Seasons", 1991, *Anatolica 17*, s. 175-240.

AY, Eyyüp, *Yukarı Habur Bölgesi İki Cırcıp Vadisi ve Çevresinin Arkeolojik Araştırması, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999, (Doktora Tezi).*

AY, Eyyüp, 'Yukarı Dicle Vadisi 1999 Yılı Yüzey Araştırmaları/ Upper Tigris Valley Survey:1999 Season', İlisu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi:1999 Yılı Çalışmaları/ Salvage Project of the Archaeological Heritage of the İlisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 1999 (Ed. Numan Tuna, Jean Öztürk, Jale Velibeyoğlu), ODTÜ/METU, Ankara 2001, s. 695-728.

AY, Eyyüp, '2000 Yılı Müslüman-tepe Kazısı', İlisu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı

Çalışmaları (Ed. NumanTuna, Jale Velibeyoğlu),ODTÜ Tarihsel Çevre ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara 2002, s. 491-515

AY, Eyyüp, “2001 Yılı Müslümantepe Kazısı/ Müslümantepe Excavations 2001”, Iısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi: 2001 Yılı Çalışmaları/ Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Iısu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 2001 (Ed. Numan Tuna, Jean Öztürk, Jale Velibeyoğlu), ODTÜ/METU, Ankara 2004, s.375-386.

AY, Eyyüp, “2002 Yılı Müslümantepe Kazısı”, Iısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıkları Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları (Ed. Numan Tuna ve Jale Velibeyoğlu),ODTÜ Tarihsel Çevre ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara 2011, s. 376-518.

AY, Eyyüp, AY, Ayşen, TARHAN, Çağrı M., “Müslümantepe Kazıları 2005-2008”, Iısu Barajı ve HES Projesi Arkeolojik Kazıları 2004-2008 Çalışmaları, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.(Ed.), Diyarbakır 2013, s. 275-280.

AY, Nazlı, *Müslümantepe İskeletlerinin Paleopatolojik Açından Analizi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, (Yüksek Lisans Tezi).

BAŞERER, Dilek, BAŞERER, Zeynep, “Ölüm Kavramına Martin Heidegger ve Emmanuel Levinas Açısından Felsefi Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/ The Journal of International Social Research*, C. 9,S. 45, 2016, s. 424-430.

BAŞOĞLU, Okşan, AKÇAY, Atakan, GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU, Pınar, GÖKKOYUN, Simge, ŞENER, Tuğba, “Diyarbakır/Aşağı Salat İskeletleri”, *OLBA XXI*, 2013, s. 1-18.

BATIHAN, Metin, *Başur Höyük Eski Tunç Çağı Mezarları ve Buluntuları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji (Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi) Anabilim Dalı, Ankara 2014,(Yüksek Lisans Tezi).

BENEDİCT, Pearson, *Güneydoğu Anadolu Yüzey Araştırması*, Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları (Ed. Halet Çambel, Robert J.Braidwood), İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1980.

- BURCU, Esra, AKALIN, Emel, “Ölüm Olgusu Üzerine Sosyolojik Tartışmalar/Social Discussion of the Death Phenomenon”, *Türkiyat Araştırmaları* 8(Bahar), 2008, s. 29-54.
- BRAIDWOOD, Robert J. , *Tarih Öncesi İnsan*, (Çev. Bilgi Altıok), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1995.
- CHAPMAN, Robert, *Beyond The Archaeology of Death*, *Historiae* 1, 2004.
- ÇAMBEL, Halet, BRAIDWOOD, Robert J. , “İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Araştırmaları Karma Projesi 1963-72 Çalışmalarına Toplu Bakış”, *Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları*, (Ed. Halet Çambel, Robert J. Braidwood), İstanbul 1980.
- DÖNMEZ, Ahmet, BRICE, W.C. , “The Distribution of Some Varieties of Early Pottery in South-East Turkey”, *IRAQ* XI(1), Irak 1949, s. 47-58.
- DURMUŞOĞLU, Kadriye, ATAMAN, Kemal, “Kutsaldan Sekülere Değişen Ölüm Algısı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, Bursa 2018, s. 123-149.
- EKİNBAŞ, Özlem, *MÖ 3.Bin de Orta Fırat Havzasında Ölü gömme Uyguları Işığında Kültür Bölgeleri*, Toplum Yapısı ve İnanç Analizi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Kocaeli 2018, (Yüksek Lisans Tezi).
- EKMEN, Hamza, “Yeni Veriler Işığında Başlangıcından MÖ 2.Binin Sonuna Kadar Anadolu’da Yakarak Gömme (Kremasyon Geleneği)”, Hitit Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.1, Çorum 2012, s. 23-49.
- ERİNÇ, Sırrı, “Kültürel Çevre Bilim Açısından Güneydoğu Anadolu”, *Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları* (Ed. Halet Çambel, Robert J. Braidwood), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980, s. 65-83.
- ENSERT, Hatice K. , *Erken Tunç Çağı Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Bölgesi Ölü Gömme Gelenekleri Işığında Oylum Höyük Mezarları*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1995, (Doktora Tezi).
- ERKANAL, Hayat, “1988 Gırnava Kazıları”, *1. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1990, s. 261-273.

ERKANAL, Hayat, “1989 Gırnavaaz Kazıları”, *12. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1991, s. 277-299.

ERKANAL, Hayat, “Gırnavaaz”, *34. Uluslararası Assiriyoloji Kongresi*, İstanbul 1998, s. 171-178.

ERKANAL, Hayat, “Mardin Bölgesi Arkeoloji Araştırmaları”, *GAP Bölgesi'nde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu* (01-05 Haziran 1998 Şanlıurfa), GAP yayınları Kültür Dizisi 3, Ankara 2000, s. 16-34.

FRANGİPANE, Marcella , “Changes in Upper Mesopotamian/ Anatolian Relations at the Beginning of 3rd Millennium BC.” (Ed. M.Lebeau, About Subartu), *Subartu*, IV (1), 1998, s. 195-218.

FRANGİPANE, Marcella, Di Nocera G.M., Hauptmann A., ‘New Symbols of A New Power in A ‘Royal’ Tomb from 3000 B.C. Arslantepe, Malatya Turkey’’, *Paleorient* 27(2), 2001, s. 105-139.

FRANGİPANE, Marcella, “Arslantepe”, *Arkeoatlas 2*, 2003, s. 19-21.

FRANGİPANE, Marcella, “The Role of Metal Procurement in the Wide Interregional Connections of Arslantepe during the Late 4th-Early 3rd Millenia BC.” (Ed. Ç. Maner, M. T. Horowitz ve A. S. Gilbert.) *Overturing Certainties in Near Eastern Archaeology: A Festschrift in Honor of. K. Aslıhan Yener*. Netherland: Brill, 2017, s. 186-210.

GARGETT, Robert H. , “Middle Palaeolithic Burials is not a Dead Issue:the View from Qafzeh, Saint-Cesaire,Kebara,Amud and Dederiyeh’’, *Journal of Human Evolution*, Vol.37, Issue,1(Jul), 1999, s. 27-90

GÜNAY, Duygu, WHALLON, Robert, “ Araştırma Bölgesinde Daha Önce Yapılmış İncelemeler ve Geziler’’, Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları (Ed. Halet Çambel, Robert J. Braidwood), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980, s. 83-107.

GÜNAY, Işın, ŞARBAK, Ayşegül, ERSOY, Ayhan, “Aşağı Salat Erken Tunç I İskeletlerinin Antropolojik Analizi’’, *Türk Bilim Araştırmaları Vakfı TUBAV Bilim Dergisi*, C. 4,S. 3, 2011 s. 230-239.

HASSETT, Brenna R. , SAĞLAMTİMUR, Haluk, “Radical ‘royals’? Burial practices at Başur Höyük and the emergence of early states in Mesopotamia”, *Antiquity* (92) 363, 2018, s. 640-654.

HASSETT, Brenna R. , WENGROW, David, SAĞLAMTİMUR, Haluk, “Investigating Radical Deaths and the Cultures That Practiced Them: New AHRC Funded Research at the Insitute of Archaeology”, *Archaeology International* 22 (1), 2019, s. 61-65.

HASSETT, Brenna R. , SAĞLAMTİMUR, Haluk, BATIHAN, Metin, “The Radical Death of the 4th Millennium: Contextualising Human Sacrifice at Başur Höyük”, *Studies on the Ancient Near East and the Mediterranean (SANEM)* 4, 2019, s. 68-81.

HOTAMIŞ, Yusuf, *Müslümantepe Kazıları Işığında Yukarı Dicle Bölgesi Erken Tunç Çağı Ölü Gömme Adetleri*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Gaziantep 2019, (Yüksek Lisans Tezi).

HÖKELEKLİ, Hayati, “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”, Uludağ Üniversitesi, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 1991, C. 3, S. 3, s. 152-157.

HÖKELEKLİ, Hayati, “Ölümlle İlgili Tutumların Dini Davranışla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, Uludağ Üniversitesi, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4, Bursa 1992, s. 57-98.

IRVINE, Benjamin T. , *An Isotopic Analysis of Dietary Habits in Early Bronze Age Anatolia*, Department of history and cultural studies of the Freie University, Berlin 2017 (Unpublished Phd Thesis).

KARADOĞAN, Sabri, KOZBE, Gulriz, “*Yukarı Dicle Havzası'nın (Batman-Bismil Arası) Jeomorfolojik Özellikleri ve Arkeolojik Yerleşme/Buluntu Yerlerinin Dönemler Boyunca Mekânsal Etkileşimleri*”, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları (181), Prof.Dr. İlhan Kayan' a Armağan (Ed. Ertuğ Öner), İzmir 2013, s. 539-564.

KARAKOÇ, Murat, “Paleolitik Çağda Mezarlar ve Ölüm Kavramı”, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, *Folklor/Edebiyat Dergisi*, C. 22, S. 87, 2016, s. 173.

KARAKUŞ, Gonca, ÖZTÜRK, Zehra, TAMAM, Lut, “Ölüm ve Ölüm Kaygısı”, Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı,

Kaynak Tarama Dergisi(Archives Medical Review Journal) 21(1), Adana 2012, s. 42-79.

KARATEKİN, Meltem, *Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Kalkolitik Dönem Ölü Gömme Gelenekleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir 2019, (Yüksek Lisans Tezi).

KARG, Norbert, “2000 Yılı Gre Dimse (Ilisu) Kazı Çalışmaları”, Iısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları, 2002, s. 699-737.

KOÇ, Mustafa, “Ölüm Psikolojisi I”, *Tasavvuf*, S. 8, Ankara 2002, s. 117-146.

KOÇ, Sermet, CAN, Muhammed, “Ölüm Kavramı ve Ölü Muayenesi”, *Klinik Gelişim* 22, 2009,s. 11-22.

KOZBE, Gulriz, KÖROĞLU, Kemalettin, SAĞLAMTİMUR, Haluk, “ Kavuşan Höyük 2001 Yılı Kazısı”, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.1, Ankara 2003, s. 139-150.

KOZBE, Gulriz, “Kavuşan Höyük”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, (Ed. Altan Çilingiroğlu, Zeynep Mercangöz, Gürcan Polat), Ege Üniversitesi, İzmir 2012, s. 116-135.

KOZBE, Gulriz, “Diyarbakır/Kavuşan Höyük 2005-2008 Kazıları”, *Ilisu Barajı ve HES Projesi Arkeolojik Kazıları 20004-2008 Çalışmaları The Ilisu Dam and HES Project Excavations Season 2004-2008*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü-Diyarbakır Müze Müdürlüğü, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Diyarbakır 2013, s. 331.

KÖROĞLU, Kemalletin, “Demir Çağı’nda Yukarı Dicle Bölgesi”, *Anadolu Araştırmaları XVI*, 2006, s. 449-475.

LANERİ, Nicola, “ Hirnemerdon Tepe 2003: A Preliminary Report”, *26. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 2, 2004, s. 63-72.

LANERİ, Nicola, “ Hirnemerdon Tepe Arkeoloji Projesi 2009”, *32. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 4, Ankara 2011, s. 65-75.

LANERİ, Nicola, SCHWARTZ, Mark, UR, Jason, “Ritual and Identity in Rural Mesopotamia: Hirbemerdon Tepe and Upper Tigris River Valley in the Middle Bronze Age”, *American Journal of Archaeology*, 119 (4), 2015, s. 533-564.

LEHMANN, Carl F. , “Sitzung vom 20. April 1901. Der Tigris-Tunnel”, *Zeitschrift für Ethnologie* 33, s. 226-244.

LEWİN, Roger, *Modern İnsanın Kökeni*, (Çev. Nazım Özüaydın), Tübitak Yayınları, Ankara 1998.

MATNEY, Timoty, “Preliminary Report on the First Season of Work at Ziyaret Tepe in the Diyarbakır Province”, *Anatolica* 24, 1998, s. 7-30.

MATNEY, Timoty, KÖROĞLU, Kemalletin, MACGINNES, John, WICKE, Dirk, “Ziyaret Tepe/Tushan’da Arkeolojik Araştırmalarına Bir Bakış”, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü-Diyarbakır Müze Müdürlüğü (Ed.), Diyarbakır 2013, s. 303-330.

MCMAHON, Augusta, SOLTYSIAK, Arkadiusz, Jill, WEBER, ‘Late Chalcolithic mass Graves at Tell Brak, Syria, and violent conflict during the growth of early city-states’, *Journal of Field Archaeology* 36(3), 2011, s. 201-220.

MELLART, James, *Çatal Höyük: A Neolithic Town in Central Anatolia*, London 1967.

MERRİĞİ, Pierro, “Sesto Viaggio Anatomico”, *Oriens Antiquus* (6), Roma 1967, s. 269-303.

MİTHEN, Steven, *Aklın Tarih Öncesi*, (Çev. İrem Kutluk), Dost Kitap Evi, Ankara 1999.

MİYAKE, Yutaka, “Tarih Öncesi Dönemde Hasankeyf”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, (58) 9, İstanbul 2016,

OLMSTEAD, Albert T. , The Calculated Frightfulness of Ashur Nasir Apal, *Journal of the American Oriental Society*, 38, 1918.

ÖKSE, Tuba, “1988 Excavation at Salat Tepe”, Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 1988 (Ed. Numan Tuna and Jean Öztürk), Ankara 1999, s. 333-351.

ÖKSE, Tuba, “*The Early Bronze Age in Southeastern Anatolia*”, The Oxford Habdbook of Ancient Anatolia, Oxford University Press, New York 2011, s. 260-289.

ÖKSE, Tuba, *Önasya Arkeolojisinde Çanak Çömlek*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012.

ÖKSE, Tuba, “Salat Tepe Stratigrafisi Işığında Yukarı Dicle Havzası Kronolojisi”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Dergisi*, S. 17, 2012, s. 1-29.

ÖKSE, Tuba, GÖRMÜŞ, Ahmet, “Salat Tepe 2005-2008 Kazıları”, *Ilısu Barajı ve HES Projesi Arkeolojik Kazıları 2004-2008 Çalışmaları*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü- Diyarbakır Müze Müdürlüğü (Ed.), Diyarbakır 2013, s. 154-172,

ÖKSE, Tuba, GÖRMÜŞ, Ahmet , “Salat Tepe Kazısı” ,*Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Kazı ve Araştırmaları* (Ed. Aynur Özfirat, Nilgün Coşkun), Hatay 2014, s. 93-105.

ÖKSE, Tuba, GÖRMÜŞ, Ahmet, ATAY, Erkan, ERDOĞAN, Nihat, ÜNAL, Erdal, “Ilısu Baraj İnşaat Sahası 2013 Kurtarma Kazısı”, *36. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 1, Gaziantep 2014, s. 123-137.

ÖKSE, Tuba, GÖRMÜŞ, Ahmet, ATAY, Erkan, ERDOĞAN, Nihat, ÜNAL, Erdal, “Ilısu Baraj İnşaat Sahası 2014 Kurtarma Kazısı”, *37. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 1, Erzurum 2015, s. 59-66.

ÖKSE, Tuba, LANERİ, Nicola, “*Along the Northern Mesopotamian Frontier: The Upper Tigris region and its Surrounding Regions during the Eraly Bronze –Age (3100-2000 BCE)*”, *Journal of European Archaeology*, Vol. 43,2015, s. 68-71.

ÖKSE, Tuba, “Tatıka: Yukarı Dicle Havzasında Bir ETÇ I-II Mezarlığı ve Ritüel Yapılar”, *Anadolu, Arkeoloji, Zaman ve Mekan* (Ed. Gökhan Coşkun), Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık, Ankara 2017, s. 15-30.

ÖZDOĞAN, Mehmet, ÖZDOĞAN, Aslı, BAR-YOSEF, Daniella, ZEİST, Willem Van, “Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi 30 Yıllık Genel Bir Değerlendirme”, *15. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C.Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, C. 1, Ankara 1993, s. 103-122.

ÖZFİRAT, Aynur, *Üçtepe II Tunç Çağları Kazıları (Kazı ve Yüzey Araştırmaları Işığında)*, Ege Yayınları, İstanbul 2005.

ÖZFİRAT, Aynur, “Üçtepe and Diyarbakır Survey: During the Early and Middle Bronze Age”, 6. *Uluslararası Antik Yakın Doğu Arkeolojisi Kongresi Çalıştay Bildirileri* (05-10 Mayıs 2008 Roma), (Ed.Nicola Laneri, Stefano Valentini), Wiesbaden 2012, s. 117-126.

ÖZKAYA, Vecihi, SAN, Oya, , BARIN, Gürol, COŞKUN, Aytaç, AKSOY, Murat, ŞAHİN, Feridun S., “Körtiktepe 2006 Yılı Kazısı”, 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 1, Ankara 2008, s. 351-370.

ÖZGÜÇ, Tahsin, *Ön Tarihte Anadolu’da Ölü Gömme Adetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1948.

ÖZTERZİ, Sevil, *Anadolu’da Neolitik ve Kalkolitik Dönemdeki Mezar Tiplerinin ve Ölü Gömme Geleneklerinin Sosyokültürel Açısından Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji (Paleoantropoloji) Anabilim Dalı, Ankara 2011, (Yüksek Lisans Tezi).

PARKER, Bradley J. , CREEKMORE, Andrew, DOOD, Lynn S., “*Yukarı Dicle Arkeolojik Araştırma Projesi (UTARP): Kenantepe’nin Kültürel Tarihi’nin Ön Sentezi*”, İlisu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarının Kurtarma Projesi:2001 Yılı Çalışmaları, Ankara 2004, s. 547-602.

PARILTI, Umut, UHRİ, Ahmet, “Geçmişten Bugüne Ölüm Olgusuna ve Ritüellere Bilimsel Yaklaşım”, *TÜBA-AR (Özel Sayı)*, 2018, s. 13-28.

PEARSON, Michael Parker, “The Archaeology of Death and Burials”, Texas A&M university Press College Station, *Anthropology Series 3*, 1999, s.1-2.

ROVA, Elena, *Associted Regional Chronologies for the Ancient Near East and Eastern Mediterranean*, Vol.V, Tigridian Region, Brepols 2019.

RUSSEL, Harry F. , “Assyrian monuments at the Tigris Tunnel”, 3. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1986, s. 361-363.

SAGONA, Antonio, ZİMANSKY, Paul, *Ancient Turkey*, Routledge World Archaeology Routledge, London ve New York 2009.

- SAĞLAMTİMUR, Haluk, “Siirt-Türbe Höyük 2002 Yılı Kazısı”, 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 1, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 2003, s. 463-470.
- SAĞLAMTİMUR, Haluk, “Başur Höyük”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, (Ed. Altan Çilingiroğlu, Zeynep Mercangöz, Gürcan Polat), Ege Üniversitesi, İzmir 2012, s. 121-133.
- SAĞLAMTİMUR, Haluk, OZAN, Ali, “Siirt-Başur Höyük 2011 Yılı Çalışmaları”, 34. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 1, Çorum 2013, s. 261-274.
- SAĞLAMTİMUR, Haluk, “Botan Beyleri”, *Arkeo Atlas Dergisi* (8), 2013, s. 70-79.
- SAĞLAMTİMUR, Haluk, OZAN, Ali, “Siirt-Başur Höyük 2012 Yılı Çalışmaları”, 35. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 3, Muğla 2014, s. 514-529.
- SAĞLAMTİMUR, Haluk, “Siirt-Başur Höyük Erken Tunç Çağı I Mezarları: Ön rapor”, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, *Arkeoloji Dergisi (XXII)*, İstanbul 2017.
- SAĞLAMTİMUR, Haluk, BATIHAN, Metin, “Başur Höyük”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S. 60, 2017, s. 98-101.
- SAĞLAMTİMUR, Haluk, OZAN, Ali, BAŞTÜRK, Elif, BATIHAN, Metin, AYDOĞAN, İnan, “Başur Höyük”, Batman Müzesi Ilısu Barajı HES Projesi Arkeolojik Kazıları, Batman 2018, s. 89-97.
- SAĞLAMTİMUR, Haluk, “5 Bin Yıllık Oyun Seti”, *Aktüel Arkeoloji* 65, İstanbul 2018, s. 54-60.
- SAĞLAMTİMUR, Haluk, MASSİMİNO, Martina G.M., “Wealt Sacrifice and Legitimacy: The Case of the Early Bronze Age Başur Höyük Cemetery (Sout-eastern Turkey)”, (Ed. Barbara Horejs, Chritoph Schwaal, vd.), Proceedings of the 10th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East Vol. 1, 25-29 April 2016 Vienna, 2018, s. 329-342.
- SARAÇOĞLU, Hüseyin, *Bitki Örtüsü, Akarsular ve Göller*, İstanbul 1990.
- SCHACHNER, Andreas, SCHACHNER, Şenay, “2000-2001 Yılı Giricano Kazıları”, 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 2, Ankara 2002, s. 447-460.

- SERTOK, Kemal, ERGEÇ, Rıfat, “A Neew Early Bronze Age Cemetery: Excavations Near the Birecik Dam, Southeastern Turkey, Preliminary Report (1997-98)”, *Anatolica* (25), 1999, s. 90-97.
- SERTOK, Kemal, KULAKOĞLU, Fikri, “Şaraga Höyük 1999 Yılı Kazı Sonuçları” (Ed.Numan Tuna ve Jean Öztürk), Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeoljik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi ODTÜ (TAÇDAM), Ankara 2001, s. 453-486.
- SERTOK, Kemal, KULAKOĞLU, Fikri , “ Şaraga Höyük 1999-2000”, 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 1, 2002, s. 107-122.
- SERTOK, Kemal, “Birecik ETÇ Mezarlığı”, Tunç Bakışlar, Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı, *Arkeoatlas*, S. 2, 2003, s. 53-55.
- SEVİN, Veli, *Üç Tepe Kazıları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1989.
- SEVİN, Veli, “Arkeolojik Belgelerin Işığında Diyarbakır/Üçtepe Höyüğü’nün Tarihi Coğrafyası”, Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995,
- SEVİN, Veli, *Assur Resim Sanatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.
- SEVİM, Ayla, DUYAR, İzzet, “Kazılarda İnsan İskeletlerinin Açığa Çıkarılması Sırasında Uygulanacak İşlemler”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, S. 30, Ankara 1992, s. 123-134.
- SEVİM, Ayla, ÖZER, İsmail, PEHLİVAN, Cesur, ARMAN, Okşan, YİĞİT, Ayhan, GÜLEÇ, Erksin, “ Birecik Barajı Eski Tunç Mezarlığı’ndan Çıkarılan İskeletlerin Paleantropolojik Analizi”, 14.*Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 31 Mayıs- 04 Haziran, Ankara 1999, s. 65-73.
- SOLECKİ, Ralph, “Shanidar IV, A Neanderthal Flower Burial in Northern Iraq”, *Science* 190/4217, 1995, s. 880-881.
- SOLTYSIAK, Arkadiusz, “Short Fiedwork Report: Tell Barri (Syria), seasons 1980-2006”, *Bioarchaeology of the Near East* 2, 2008, s. 67-71
- SÖZER, Ahmet N. , “Güneydoğu Anadolu’nun Doğal Çevre Şartlarına Coğrafi Bir Bakış”, *Ege Coğrafya Dergisi* (2), 1984, s. 8-30.

STEİN, Gil J. , “ Excavations at Hacinebi Tepe, Turkey 1996 Preliminary Report” , *Anatolica* 23, 1997a, s. 115-156.

STEİN, Gil J. , “1995 Excavations Hacinebi Tepe” , 18. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 1, Ankara 1997b, s. 93-121.

STEİN, Gil J. , “1996 Excavations Hacinebi Tepe” , 19. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 1, Ankara 1998, s. 179-207.

ŞENYURT, Yücel S. , “Aşağı Salat 2000 Yılı Kazısı” , *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, Ankara 2002a, s. 671-697.

ŞENYURT, Yücel S. , “Ilısu Barajı-Aşağı Salat 2000 Yılı Kazısı” , 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 2, Ankara 2002b, s. 445-452.

ŞENYURT, Yücel S. , “Aşağı Salat 2001 Yılı Kazısı” , *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*, Ankara 2004, s. 641-668.

ŞENYURT, Yücel S. , AKÇAY, Atakan, AKLAN, İlkey, “Yukarı Dicle Havzası’nda Bir Yeni Asur Yerleşimi: Aşağı Salat” , *Seleucia VII*, 2018, s. 233-268.

ŞENYURT, Yücel S. , AKÇAY, Atakan, “Aşağı Salat Kazıları ve Yukarı Dicle Havzası Yerleşim Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme” , *Anadolu Prehistoryasına Adanmış Bir Yaşam: Jak Yakar’a Armağan* (Ed. Barış Gür, Semra Dalkılıç), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2020, s. 413-438.

TAYLOR, John G. , “*Travels in Kurdistan with notices of the sources of the eastern and western tigris and ancient ruins in their neighbourhood*” , *Journal of the Royal Geographical Society*, C. 35, London 1865, s. 21-58.

TEKİN, Halil, “Hakemi Use 2001 Kazısı” , 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, C. 1, Ankara 2002, s. 59-71.

TEKİNALP, Macit V. , ALP, Oğuz A. , “Harabebezikan Kazısı 1999 Yılı Çalışmaları” , *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, (Ed. Numan Tuna, Jean Öztürk, Jale Velibeyoğlu), Otadoğu Teknik Üniversitesi (TAÇDAM), Ankara 2001, s. 381-400.

TONBUL, Saadettin, KARADOĞAN, Sabri, “*Dicle Havzası’ndaki Doğal Çevre ve Beşeri Özellikler ile Arkeolojik Değerlerin Bölge Paleo-Coğrafik ve Paleo-Kültürel Koşulların Belirlenmesindeki Rolü ve Bugünkü Durum*”, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerleri Koruma Vakfı Armağanı, 2001, s. 341-353.

TRINKAUS, Erik, BUZHILOVA, Alexandra P. , MEDNÍKOVA, Maria B. , DOBROVOLSKAYA, Maria V. , “The Age of the SUNGHIR Upper Paleolithic Human Burials”, *Antropologie LIII/1-2*, 2015, s. 221-223.

TUĞLACI, Pars, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, Pars yayınları, İstanbul 1972.

UHRİ, Ahmet, *Anadolu’da Ölümün Tarihöncesi-Bir Geleneğin Oluşum Süreçleri*, Ege Yayınları, İstanbul 2010.

UYSAL, Bora, “Ninive 5 Kültürü’nün Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki Yayılımı”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, 2007, s. 68-71.

VALENTİNİ, Stefano, “*Communal Places of Worship in Jezirah During the EJ II-IIIa Period. The ‘Sacred Area’ of Tell Barri*”, Anados, Studies of the Ancient World 6-7/2006-2007, Trnava 2008, s. 475-486.

YAKAR, Jak, *The Later Prehistory of Anatolia: The Chalcolithic and Early Bronze Age*, Oxford Insitute of Archaeology of Tel Aviv University, Tel Aviv: BAR Publishing, 1985.

YAYLALI, Serap, “*Doğu Anadolu Erken Tunç Çağı Kültürü*”, Atatürk Üniversitesi 50.kuruluş yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı: Doğu’dan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları (Ed. Birol Can, Mehmet Işıklı), 2007, s. 165-189.

YILMAZ, Derya, *MÖ III. Binde Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Ölü Gömme Adetleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, (Yüksek Lisans Tezi).

YILMAZ, Derya, “Erken Tunç Çağı’nda Güneydoğu Anadolu’da Oda Mezar Geleneği”, *Anatolia 31*, 2006, s. 57-69.

YOFFE, Norman, “*The Collapse of Ancient Mesopotamian States and Civilization*”, (Ed. Norman Yoffe, G. L. Cowgill), The Collapse of Ancient States and Civilizations, Tuscon: University of Arizone Press, 1988, s. 44-68.

ÖZGEÇMİŞ

